Marcel Sendrail

înţelepciunea formelor

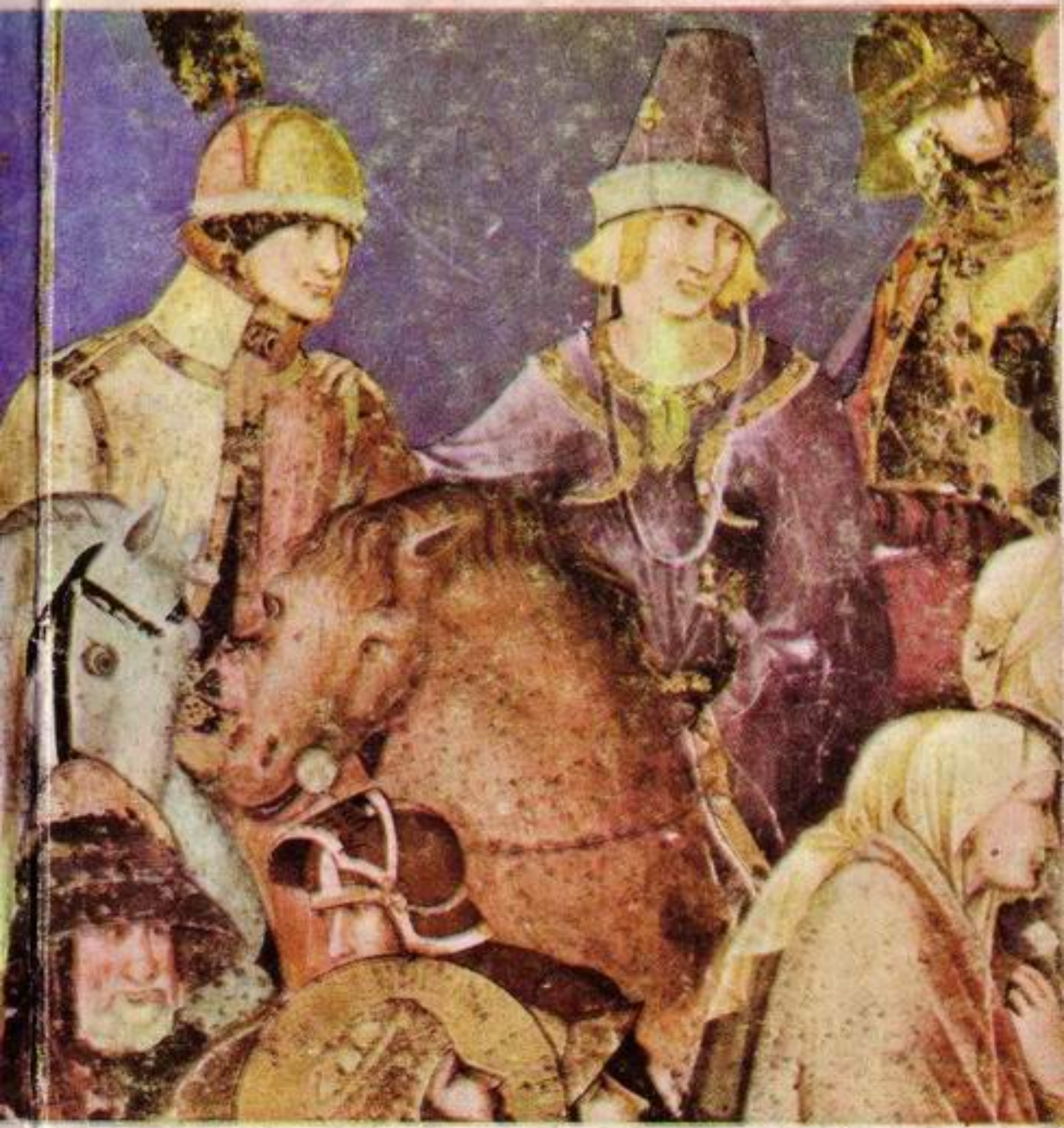

Editura Meridiane

Înțelepciunea formelor

Biblioteca de artă
Biografii. Memorii. Eseuri

MARCEL SENDRAIL
Sagesse et délire des formes
© Librairie Hachette, 1967

Toate drepturile asupra prezentei ediții
în limba română sînt rezervate
Editurii Meridiane

Marcel Sendrail

înţelepciunea formelor

Traducere de
ALEXANDRU CĂLINESCU

Cuvînt înainte de
DAN GRIGORESCU

EDITURA MERIDIANE
BUCUREŞTI, 1983

Pe copertă:

PIETRO LORENZETTI (cca. 1280–1348) – RĂSTIGNIREA,
detaliu, frescă, cca. 1329.
Assisi, Biserica inferioară

CUVÎNT ÎNAINTE

Istoria artei e o istorie a ideilor despre artă. O istorie a concepțiilor și a mentalităților reflectate în operă, în forma și în semnificațiile ei, în episoadele narative — suspendate într-un singur moment al desfășurării acțiunii dintr-o povestire oarecare — și în alegoriile descifrate, nu întotdeauna fără dificultăți. Reflexe ale unor idei ce dau contur și înțeles unor întregi etape de istorie a culturii, creațiile artistice sînt privite de mult nu numai ca aspirații la desăvîrșire, potrivit unor legi ale frumosului, ci și ca sinteze ale gîndirii umane din epocile ei de răspîntie. Istoricul de artă nu își îngăduie să discute o operă ca pe o „materializare a contemplației pure" sau — cum spunea un mare artist din secolul nostru — ca pe un „fotoliu confortabil din care se admiră natura". El își asumă, prin însăși firea îndeletnicirii sale, obligația de a pătrunde în teritoriul de dincolo de semnele plastice, acolo unde acționează forțele modelatoare, nevăzute, care scriu formele. Comparatismul și, ceva mai tîrziu, iconologia au avut o contribuție decisivă la definirea viziunii complexe ce implică, înainte de toate, circulația ideilor.

Dar, se cuvine să recunoaștem, concluziile iconologiei nu sînt pe deplin convingătoare cînd se aplică la abaterile de la regulile fundamentale ale artei. S-au înregistrat, e drept, importante progrese în privința explicării originii *unor structuri formale*

ce nu ascultă de legile logicii artistice. Se știe astăzi mult mai clar decît în urmă cu cîteva decenii cum au ajuns în arta unor vremuri de demult— dar și în arta secolului nostru — diverse interpretări neașteptate ale lumii realului, de unde provin și ce drumuri complicate au străbătut pînă ce au pătruns în cultura europeană. Dar se știe încă prea puțin care a fost motivul preluării acestor *modele, de ce tocmai* acestea, *din imensul repertoriu pe care civilizația arhaică sau cea extraeuropeană îl punea la îndemîna artei create pe pămîntul fertilizat de tradiția greco-romană, și mai ales* cum *au apărut ele, la rîndu-le, în ținuturile lor de obîrșie.*

Tragismul legendei Atrizilor sau al lui Oedip, sensurile filosofice conținute în povestea rătăcirilor lui Ulise sau a martiriului lui Prometeu și-au păstrat, de-a lungul istoriei moderne, o semnificație necontenit sporită de interpretările poetice ale secolelor recente. Împrejurare întru totul firească. Cine poate să explice, însă, de ce tristul destin al lui Io, de pildă, care îl mai cutremura pe Eschyl, la multe veacuri de cînd fusese închipuit de îndepărtații lui înaintași, de ce Phrixus pe care tatăl său, Athamas, a hotărît — pentru a alunga seceta — să-l jertfească lui Zeus, întocmai la fel cum Iphigenia a fost sacrificată ca să aducă vînturile prielnice în pînzele corăbiilor plecînd spre Troia, de ce tragicul conflict care a izbucnit după ce Apollo i-a ucis pe Ciclopi și după ce Hades s-a mîniat pentru că Asclepios, înviindu-i pe morți, i-a făcut, astfel, nemuritori pe oameni s-au păstrat doar în vechile mitologii și nu se regăsesc decît rareori în literatura sau în arta epocilor moderne, cu toate că miezul lor narativ și simbolic ar fi la fel de rodnic, ca și acela al legendelor de atîtea ori reluate și reinterpretate?

De ce unele făpturi stranii, cîteodată amenințătoare, alteori benefice, venite din adîncurile neliniștite ale tradiției, au devenit imagini ale artei, iar altele au fost respinse? S-au născut, oare, ele ca simple capricii ale unei fantezii tulburate? Sînt

doar invenții ale unor spirite nemulțumite de ordinea riguroasă a succesiunii modelelor? Răzvrătiri împotriva unor norme pe care arta le urma cu prea mare fidelitate? Sau — așa cum s-a spus nu o dată — tulburări ale dreptei judecăți? „Somnul rațiunii naște monștri", spunea cu deplină dreptate Goya; dar care e mecanismul lăuntric care determină, în timp ce rațiunea doarme (sau pare că doarme), apariția acestor ființe ciudate care populează, de atîtea secole, arta lumii?

Iată cîteva întrebări esențiale la care și-a propus să răspundă cartea lui Marcel Sendrail. Aplicarea metodelor ce derivă din cercetarea științifică la studierea fenomenului artistic nu e o caracteristică a secolului nostru: cînd, în celebra sa definiție, Leonardo proclama că pictura e „una cosa mentale", rezuma o concepție inaugurată cu mult înaintea lui. Epoca modernă știe, negreșit, mult mai mult despre procesele complicate ale științelor, așa încît e firesc ca orizontul acestei „cosa mentale" să fie incomparabil mai adînc decît cel care se deschidea dinaintea studiilor unor renascentiști încrezători, [illegible] concluziilor întemeiate pe o viziune științifică.

O vreme, începînd de prin al doilea deceniu al acestui secol, s-a socotit că psihanaliza poate să dea un răspuns mulțumitor acestor abateri de la normă. Evident, un adevăr important există și în premisa unei asemenea cercetări, de vreme ce proiecțiile conștiinței artistului sînt explicate prin intensitatea unor trăiri profunde, rareori revelate de sistemele logicii elementare. Meritul psihanalizei a fost acela de a fi stabilit că fenomenele de profunzime nu scapă explicației științifice; exagerările (să ne amintim, de pildă, că — la un moment dat — întreaga operă a lui Poe, a lui Blake, a lui Kafka, a lui Piranesi, a lui Fuseli sau chiar a lui Shakespeare era considerată ca un rezultat al unor obscure stări patologice) nu au compromis metoda, în întregimea ei. S-a observat însă, la vreme, că exista primejdia absolutizării factorului subiectiv, că artistul nu mai era întotdeauna privit în relație

cu mediul care l-a produs și pe care l-a observat, comentîndu-l. Cu atît mai necesară devine o cercetare de tipul celei întreprinse în cartea de față.

Demersul lui Sendrail se situează în prelungirea unor analize întreprinse de savanți din diverse cîmpuri ale științei care au aplicat, de asemenea, metodele cercetării din domeniul lor de preocupări la descifrarea proceselor creației artistice. S-ar cunoaște, evident, mult mai puțin despre arta vechilor greci dacă, pornindu-se de la viziunea pitagoreică, nu s-ar fi realizat o minuțioasă analiză matematică a canonului fundamental, al ordinii și proporțiilor — suverane în gîndirea creatorilor Parthenonului și ai teatrului antic. Istoricii arhitecturii românești au demonstrat, fără putință de tăgadă, că locuința țărănească nu e numai o materializare a extraordinarului simț estetic, ci și că funcționalitatea ei provine dintr-o remarcabilă intuiție a celor mai armonioase trasee geometrice. Îndemnul lui Brâncuși, „Uită-te pîn'oi vedea", a fost urmat de mulți exegeți ai artei sale care au izbutit să descopere raporturi matematice de o mare rigoare între formele care inaugurau o nouă epocă a istoriei sculpturii universale.

În prezentarea acelor admirabile „legende ale formelor" care sînt Aberațiile *lui Jurgis Baltrušaitis (publicate în urmă cu un deceniu și în românește), autorul lor observa: „Cosmogonii și legende istorice se grefează pe sisteme morfologice". Observație care se împotrivește interpretărilor facile ale relațiilor între formele preluate din natură, dintr-un univers aflat necontenit sub privirile noastre, și cele care par a se ivi doar din fantezia nezăgăzuită a artiștilor. Cartea lui Baltrušaitis arunca o lumină lămuritoare asupra repertoriului de imagini al Evului Mediu, dezvoltînd, „pe un fond legendar", „o serie de raționamente" ce depășeau limitele sistemului tradițional. Sendrail extinde cîmpul de observație asupra unor teritorii largi ale istoriei culturii; cred, de pildă, că barocul, cu invazia lui de forme agitate, cu tragice metamorfoze ale făpturilor umane în arbori și în ființe stranii (cum sînt cele*

care izbucnesc din apele fîntînii Trevi de la Roma, operă a lui Niccolo Salvi) poate fi mai lesne înțeles dacă se pornește nu neapărat de la analiza morfologică, ci de la sensurile pe care le conține „aberația".

Să fie, oare, gramatica formelor baroce doar o problemă de ritmică?** Evident, efectul tulburător al impetuoaselor cadențe ce rezultă din modificările **morfologiei** uzuale, din răsturnarea canoanelor clasice, din specularea surprizei nu poate fi ignorat. Dar, tocmai de aceea, o analiză atentă a cauzelor de la care pornește impresia de neliniște devine **absolut necesară.** Și însușirea cea mai de preț a cărții lui Sendrail mi se pare a fi tocmai deschiderea perspectivei spre un univers al realului clar definit de abaterile* reale *de la reguli. Cu alte cuvinte, savantul francez dezvăluie o stare de fapt ce nu poate fi nesocotită de istoricii artei baroce: artiștii acelei epoci nu fantazau, nu se lăsau pradă unei mistuitoare dorințe de* a crea *forme menite să răscolească imaginația privitorului. Nu un „joc extravagant de efecte", așa cum erau definite pictura și sculptura vremii într-o* Enciclopedie a artelor ***publicată chiar în anul în care a apărut și cartea lui Marcel Sendrail. Pentru că, se dovedește aici cu argumente convingătoare, artiștii barocului interpretau lucruri adevărate; deformări nu închipuite de ei, ci existente în realitate. Cazuri clinice, desigur, dar care pot fi confirmate de specialiști, de medici sau anatomiști.

***În 1959**, la Muzeul din Philadelphia a fost organizată o expoziție de gravuri aflate într-o faimoasă colecție a acestei prestigioase instituții muzeale:* Ars Medica. *În cele 137 de opere înfățișate atunci se putea desluși evoluția unei relații extrem de semnificative între artă și medicină. Era, de exemplu, foarte impresionant să observi stăruința **cu care artiștii au încercat să descopere alcătuirea lăuntrică a făpturii omenești;** poate că medicii care studiau tratatul de chirurgie al lui Guy de Chauliac, publicat în 1517, nu acordau prea multă atenție calităților artistice ale planșei gravate de germanul Johannes Wechtlin, ilustrînd „locurile unde*

este nimerit a se lăsa sînge bolnavului" și că nu îi interesa decît scopul practic al desenului. Dar e limpede că o istorie a artei din acel timp de răscruce nu are cum să nesocotească însușirile desenatorului, precizia detaliilor și, poate mai mult decît orice, îndrăzneala artistului de a privi un trup despicat ca să i se poată vedea organele lăuntrice. Acest simplu amănunt prevestea, desigur, o nouă epocă a concepțiilor artistice.

Sau, răsucindu-se în spațiu, venele desenate, după toate probabilitățile, de un ucenic din atelierul lui Tițian (ilustrînd faimosul tratat al lui Vesalius, De Humani Corporis Fabrica, *apărut la Basel în 1543*). Țesătură vitală, semănînd cu un paner ce păstrează forma trupului omenesc, cu o minuție ce dovedește aceeași grijă pentru adevăr. Sau ecorșeul unui cap, desenat la mijlocul secolului al XVIII-lea, secol al Rațiunii, de Jacques Gautier Dagoty, colaborator al marelui anatomist Duverney ; mușchii, înfățișîndu-se goi, fără apărătoarea pielii, pot explica oricui cum surîde un om și cum se încruntă, cum își mișcă buzele ca să-și rostească gîndurile, cum își mișcă ochii, privind lucrurile din preajmă, cum rîde și cum se strînge, chinuită, fața cuiva fulgerat de durere. Dar, dincolo de această explicație a unor mecanisme care interesează medicina, de semnificația istorică a tehnicii mezzotintei folosite de artist (aplicare a teoriei culorilor a lui Newton), forța expresivă a acestor fîșii jupuite de piele, dramatismul chipului omenesc cu ochii larg deschiși dă măsura adevăratei arte de desenator a lui Dagoty.

E, oare, Ecorșeul tînărului Brâncuși o piesă al cărei loc e în laboratorul de anatomie sau în muzeul de artă?

Și nu e îndeajuns de semnificativă prezența pe coperta unui manual de medicină din 1532, copertă desenată de Hans Weiditz, a Afroditei și a lui Adonis? Printre solemnele portrete de medici, cei doi eroi ai tragicei povești de iubire leagă știința cercetătoare a trupului omenesc cu tainicele mișcări ale sufletului. O reprezentare simbolică în care

se citește îndreptățirea savantului care observă comportarea fizică a individului uman de a pătrunde în complicata lume a trăirilor celor mai adînci ale psihicului.

În urmă cu mai bine de o jumătate de secol, ***Erwin Panofsky*** *a definit Ideea ca pe „un concept* ***al teoriei artei***". *(Interesant, data apariției primei ediții a acestei lucrări fundamentale pentru studiul* ***istoriei*** *conștiinței artistice, 1924, coincide cu aceea a publicării unei cărți a lui Lucian Blaga,* Filosofia stilului, *în care filosoful român demonstra că ideea a devenit un factor întru totul asemănător* ***sentimentelor****, că ea nu mai tulbură, amenințătoare,* ***contemplația artistului*** *și că, de vreme ce se integrează în această serie a reacțiilor sufletești, se cuvine ca poetului să i se îngăduie „să o cînte ca pe o femeie iubită").*

Marcel Sendrail face parte din categoria acelor savanți, cunoscători excelenți ai artei, de care susținea Panofsky că e neapărată nevoie pentru elucidarea marilor probleme ale gîndirii artistice și ale manifestării Formei.

Se înțelege, nu se poate reproșa istoricilor de ***artă tendința****, adesea remarcată, de a se întoarce spre gîndirea speculativă: în fața ochilor lor s-a deschis o prăpastie (ascunsă vederii celor pentru care comentariul e doar o formă a descrierii), prăpastie ce trebuie trecută „pe puntea explicației filosofice", pentru a folosi cuvintele lui Kenneth Clark. Dar există primejdia unei desprinderi de subiectul operei de artă, al transformării exegezei într-o adnotare „pe marginea" operei de artă.*

Tipul de cercetare pe care îl ilustrează cartea de față e o reabilitare a observației, a studiului ce își propune să descopere raporturile formei artistice cu modelul ei real.

În *felul acesta, „aberațiile" își regăsesc valorile* ***în universul*** *fizic, palpabil; monștri ce pîndesc, ambigui, de pe capitelurile gotice, se ridică din ornamentele baroce, învăluind o mitologie tragică a vremurilor de demult, devin reinterpretări ale unor modele știute de artist sau, cel puțin, prelua-*

te de la cineva care a știut să vadă „observațiile" în lumea ce se supune legilor anatomiei și ale fiziologiei. Sub semnul Ideii, al Rațiunii, acești monștri își pierd nocivele însușiri, nu mai sînt plăsmuiri vrăjitorești, ci sărmani bolnavi suferind de maladii identificabile, descrise cu sîngele rece și cu obiectivitatea calmă a clinicianului. Mai mult decît atîta, se revelează și inexactitatea unor legende care au învăluit îndelung biografiile unor artiști; fascinantele alungiri din picturile lui El Greco, de pildă, nu sînt dovezi ale vreunui defect de vedere al celui care le-a pictat, ci — dimpotrivă — ale unei vederi mai ascuțite decît a altora, pentru că ea a știut să descopere modificări reale *ale proporțiilor, modificări nesesizate de privitorii obișnuiți.*

Întreaga problemă a „anamorfozelor" se mută în afara *picturii și a artistului, în lumea reală. Ceea ce ar putea să pară unui cititor mai grăbit exces de date științifice, fără vreo legătură directă cu arta, e necesara punere la punct a raporturilor artei cu modelele sale. Rațiunea e implicată direct, ea nu e numai un argument al omului de știință, e însăși motivația artei ca oglindă și comentatoare a lucrurilor vizibile.*

Se înțelege de ce Sendrail și-a dedicat cartea lui Eugenio d'Ors. Era firesc ca marele teoretician al barocului să fi încurajat această întreprindere, coerenta încercare de a descoperi rationalul acolo unde legenda părea a fi instalat inexplicabilul. Înțelepciunea *formelor exprimă fericit o concluzie la care ar fi subscris, de bună seamă, și cel care a susținut, de-a lungul unei prodigioase activități creatoare, valoarea „gîndirii figurative". Cartea lui Sendrail nu își propune să demonstreze un concept de istorie artistică; dar concluziile ei sînt clare: formele sînt modelate de forța cu care acționează ideile unei anume epoci a civilizației umane, dar nu sînt preconcepute. Ele rezultă din datele acumulate de observația nemijlocită a lumii obiective. Unele epoci, însă, observă cu mai multă luare-aminte lucrurile care scapă atenției altora; concepțiile dominante într-un anume moment al evolu-*

ției istorice sînt cele care le interpretează, le dau sens, exagerează sau atenuează abaterile de la norme. Ceea ce poate să pară obișnuit unora, le apare drept o monstruozitate urmașilor lor sau celor veniți dintr-o altă zonă a civilizației umane.

Aflăm dintr-un comentariu al mitologiei celtice că, în urmă cu multe secole, locuitorii Angliei de astăzi socoteau nașterea gemenilor ca pe un semn al unui păcat dintre cele mai grele săvîrșit de mamă. Tot ce scapă explicației raționale devine miracol, prevestire a nenorocirii, hrană a fanteziei. Minuțios, cu o cunoaștere imensă a bestiariului ce populează legendele diverselor epoci, Sendrail explică formele, revelîndu-le temeiurile raționale. Poate că, în felul acesta, magia unor povești învăluite în taină se risipește; dar o altă magie îi ia locul, aceea care leagă inexplicabilul de explicabil, alegoria de forma naturală, misterul de realitate. Sub semnul raționalismului, autorul acestei cărți demonstrează că orice lucru aflat între pămînt și cer poate să fie cunoscut de mintea omenească, debarasată de prejudecăți și de penibila lene de a gîndi.

Rămîn, e adevărat, multe fapte a căror semnificație e încă ascunsă în legende; multe pe care pictorii sau poeții vor să le păstreze în lumea magică a inexplicabilului. Experiența unor savanți de felul lui Marcel Sendrail demonstrează că, și atunci cînd sînt pe deplin cunoscute, ele nu își pierd defel sunetul poetic.

DAN GRIGORESCU

Introducere

SENSUL FORMELOR

Misterul omului nu stă în ceea ce ascunde, ci în ceea ce arată tuturor privirilor. Forma trupului desenează misterul lui. Ce contează enigmele universului atîta timp cît nu le-am descifrat pe ale noastre? Or, noi purtăm cele mai tulburătoare enigme chiar la suprafaţa fiinţei noastre. Oricît de gol ne-ar fi trupul, el se înveşmîntează cu enigme.

Observatorul obişnuit are, înainte de toate, sentimentul că formele arată întreg realul. Un obiect nu-i altceva decît ceea ce pare.

În ochii savantului, formele nu prezintă nici o încredere. Fie că le consideră mincinoase, sau fără importanţă, martori iluzorii ai unei necesităţi sau roade ale hazardului, savantul nu aşteaptă de la ele adevărul, acel adevăr cu care el investeşte doar conceptele raţionale pe care se crede autorizat să le deducă din experienţa corpurilor.

Oare, în zadar, de vreme ce lumea totuşi *se înfăţişează?* Cine ştie dacă nu există cumva vreun aspect al tainei lucrurilor care nu poate să se exprime decît în forme?... *Formele semnifică.* Ele exprimă un adevăr care stăpîneşte dincolo de aparenţe, dar a cărui intuiţie numai aparenţele sînt capabile să ne-o procure. „Ceea ce se arată este o imagine a ceea ce nu poate fi văzut", spunea cîndva Anaxagoras din Clazomenes.

Orice lucru își dobîndește unitatea prin forma sa și își manifestă coeziunea internă tot în forma pe care o are. Astfel, scolasticii știau ei ce spun atunci cînd susțineau că lucrul datorează formei chiar existența sa. *Forma dat esse rei.* Dar oare, din analiza realului, savanții noștri ce altă evidență extrag dacă nu aceea a discontinuității? Așa cum, sub privirea fizicianului, substanța apare ca formată din atomi, iar energia din cuante, realitatea sensibilă din fața noastră se manifestă în forme.

Forma conferă mai ales structurilor însuflețite rațiunea de a exista. Cînd momentul creșterii a sosit, forma prescrie multiplicării celulelor o limită care nu va mai fi depășită, ca și cum dezvoltarea biologică ar fi atins peretele invizibil al unui tipar comun întregii specii. Ai crede că forma este aceea care comandă geneza ființei și îi indică sfîrșitul. Nu s-ar putea chiar imagina (și unii nici n-au șovăit să creadă acest lucru) că orice ființă vie și-a avut, într-o lume anterioară, un model absolut?

Dacă forma unește miile de ființe printr-o serie de asemănări, ea conferă în același timp fiecărui individ caracterul său inconfundabil. Joubert definește forma ca fiind „ceea ce separă singularul de universal și-l face să existe de sine stătător“ [1]. Nimic nu e mai personal ca această figură sau această mînă, această ținută sau acest mers pe care orice om le afișează, fără voia sa, drept semnele prin care se ascunde și se trădează singurătatea lui cea mai orgolioasă. Nimic, totodată, mai permanent, căci dincolo de îmbătrînirea și transformările trupului, supraviețuiește o identitate care îl situează deasupra scurgerii timpului [2]. Arta are misiunea de a ajuta figurile să se desăvîrșească, iar cînd privim figura lui Josse Vydt, pe reversul *Mielului mistic*, sau pe aceea a lui

[1] *Carnets*, p. 582.

[2] „Constantă poate fi doar forma“, spunea Claudel *(Traité de la connaissance du monde et de soi-même*, III*)*

Enrico Scrovegni de la Arena, sau a infantelui don Enrique, în fața *Sfîntului Vincențiu* din Lisabona, sîntem recunoscători laborioasei sagacități a oamenilor, care știu să scoată de sub zodia efemerului și a coruptibilului figura de reînviat, figura glorioasă pe care, fără voia noastră, fiecare dintre noi o are pregătită pentru trecerea în lumea de dincolo.

Pentru a avea mai ușor acces la realitățile în care se îmbină forme și suflete, e necesar totuși să le putem compara, să le repartizăm în funcție de afinități și să descoperim, în chiar punerea în paralel a deosebirilor dintre ele, principiile unei ordini pe care spiritul se încumetă să o considere ca fiind a sa. Or, dacă ancheta savantă ne informează asupra tipurilor pe care le-a elaborat evoluția grupurilor umane în trecutul Terrei și pe care le justifică influențele solului și ale elementelor, ale obiceiurilor și ale hranei, arta observă cu totul alte înrudiri și anume niște înrudiri ce se stabilesc în taină, împotriva determinismelor naturale. Îmi amintesc cum am avut impresia că recunosc cu emoție pe cel dintîi dintre învățătorii mei în mandorla de pe timpanul din Carennac, în Quercy, iar la Sfîntul Francisc din Arezzo, în suita reginei din Saba, pe o prietenă din copilărie.

Așa cum, plimbîndu-ne singuri prin pădure, simțim o plăcere tainică în a ne opri în tăcere și a contempla urmele de pe marginea cărării, tot astfel bănuim că există, la liziera istoriei, legături între suflete, a căror continuitate nu se relevă decît celor cărora le place să examineze figurile umane. Astfel sînt perpetuate în ascuns familiile care, eliberîndu-se de constrîngerile timpului și spațiului și constituind, deasupra cetăților alcătuite din carne, o societate mai puțin caducă, dau aceleași răspunsuri spontane întrebărilor universului.

Pe neașteptate, un prieten ne face semn din mulțimea morților. Aventura poate să i se întîmple, într-o bună zi, oricăruia dintre noi: să întîl-

nim, așadar, o figură asemănătoare pînă la identitate cu a noastră (ca și cum ne-am surprinde imaginea într-o oglindă) pe zidul unui mormînt din Etruria sau printre aleșii ori damnații de pe o frescă de la Pisa sau Orvieto.

„De noi depinde ca lumea să fie conformă voinței noastre", spunea Novalis [1] și atunci de ce însăși aparența noastră nu s-ar supune și ea chemărilor venite din adîncurile ființei? Cînd naturaliștii observă cum clasele de animale, oricît de diferit ar fi modelul lor inițial, se diferențiază în carnivore, ierbivore, înotătoare, zburătoare sau rîmătoare, fiecare ordin sau gen fiind dotat cu atributele morfologice pe care le reclamă propriile lui nevoi, ei se feresc, destul de stîngaci, să conchidă că evoluția instinctelor a dirijat evoluția formelor. O descendență biologică exprimă și dezvoltă colectiv, în aceste structuri, o vocație originală care împrumută motivațiile ei de la forțele psihice latente. Cu cît devine mai imperioasă solicitarea gîndirii în cursul unui destin biologic, cu atît ea obține complicitatea fidelă a cărnii. Înălțarea spiritului sfîrșește prin a acapara corpurile și a le antrena, în chip irezistibil, pe drumuri noi. Astfel noi dobîndim dreptul de a discerne, în limbajul formelor, nu numai semnele, ci și intențiile, dacă nu, uneori, chiar mărturiile unui țel.

Capriciul creator al oamenilor se exercită asupra propriei lor înfățișări: întreaga istorie a imaginilor o dovedește. Fiecare secol a modelat în așa fel buzele și coapsele, umerii și obrajii, încît identificăm ușor în ele pe copiii visului său plastic. Nasul se purta lung, lacom și cărnos la contemporanii lui Clouet, acvilin la aceia ai lui Porbus; și-a permis dezinvolt, mai tîrziu, să se subțieze, pentru a se pune de acord cu stilul rococo și nu a pierdut ocazia să afecteze o linie dreaptă, amintind pe aceea atît de prețuită în antichitate, atunci cînd a cerut-o reîntoarcerea la moda spartană. Dacă artiștii și îndrăgostiții

[1] *Fragmente inedite.* Magie.

care se instruiau citind *Roman de la Rose* preferau tîmplele bombate și sînii involți, și dacă cititorii romanului *l'Astrée* optau pentru arcadele sprîncenelor foarte ridicate și pentru sînii generoși, aceasta se explică neîndoios prin faptul că nu vedeau altele ... altele care, cel puțin, să poată fi considerate frumoase fără a renunța să se supună exigențelor generale ale gustului, ale decorului, ale instituțiilor și credințelor pe care le alesese epoca lor. Căci frumusețea corpurilor nu poate fi concepută în afara liniilor dominante ale unei civilizații. Geniul acesteia nu atinge plenitudinea decît dacă poate fi recunoscut atît în formele naturale, cît și în formele artistice.

Spiritului îi place să regăsească pretutindeni semnele trecerii sale, pînă și pe suprafața pămîntului. Nu putem avea pretenția că vom cunoaște perfect formele omenești fără a preciza concordanțele acestora cu armoniile ascunse în tăcerea lucrurilor, sau supunerea lor la ciclurile și anotimpurile universului. „Nimic nu e în cer sau pe pămînt care să nu se afle și în om", dacă ar fi să-l credem pe Paracelsus. Între figuri și peisaje se stabilește o emulație misterioasă, iar uneori o complicitate. Fuga umbrelor pe panta pajiștilor, figurile strălucitoare pe care le desenează, pe creasta norilor, răsăritul și apusul, ne încredințează secrete de neînlocuit și ne insuflă un fior divin, ca și o frunte iluminată de suferință, dragoste sau milă.

„... Forma ta veghează și ochii mei sînt deschiși". Experiența ne oferă un fapt surprinzător pe care nu-l putem nici ignora, nici trece sub tăcere; contemplarea formelor naturale, a peisajelor, a pietrelor, a plantelor sau a corpurilor ne este izvor de desfătare. Acestei desfătări îi găsim echivalentul atunci cînd privirea noastră interioară primește formele create de spiritul nostru. S-ar putea chiar ca natura să impresioneze mai mult pe semenii noștri atunci cînd se hotărăște să preceadă sau să reproducă creațiile omenești

De ce e frumoasă lumea?... E totuna cu a ne întreba de ce este inteligibilă. De ce, în anumite clipe binecuvîntate, percepem în lume tot ceea ce ne satisface așteptarea? De ce această înțelegere, uneori neîmplinită, deplină alteori, între suflet și pămînt?

Această carte nu ar îndrăzni să caute răspunsuri la niște întrebări care, poate, sînt legate prea strîns de condiția noastră pentru a ne fi îngăduit să decidem cu privire la ele fără a încălca cine știe ce obscură interdicție. Ea nu-și va propune alt țel decît să alăture reflecțiile sale la acelea ale tuturor spiritelor ce au fost interesate de problema formelor vii. Să ne fie îngăduit să întrevedem o lumină, poate chiar o prezență, în grota în care, zice-se, Buddha și-ar fi lăsat umbra.

Nu numai formele cele mai ușor vizibile vor constitui obiectul meditației noastre, dar și acelea care se manifestă și în anormal și în imaginar. Nu știm oare că frumusețea cu care par uneori răsplătite ființele cele mai rare și mai insolite conduce adesea sufletele cît mai departe și cît mai sus? Un lung șir de monștri se va insinua între aceste pagini și am vrea să fie iubiți de alții așa cum au fost prietenoși față de noi. Nu vom șovăi, apoi, să încercăm să vedem dincolo de formele prezente, în însuși viitorul făgăduit rasei noastre. Pentru cel ce observă realitatea cu o privire curată, totul este minunat. Rațiunea refuză să nu fie, adesea, depășită sau desmințită. Ce preț ar avea o lume fără miracole și în care nu ar apărea nici o libertate supremă? Monștrii ne vor conduce, în acest fel, la zei, minunea — la mărturie.

Să nu se aștepte însă de la această carte ca ea să fie „un tratat de morfologie normală și patologică", nici măcar o schiță a unui asemenea tratat. A spune totul ar însemna să spui prea mult; și, în definitiv, să nu spui îndeajuns. Profesiunea autorului este de a studia și de a demonstra, prin cercetarea în laborator și prin investigarea directă, efectele secrețiilor interne asupra

structurilor și comportamentelor. El își îngăduie, în munca sa, răgazul de a continua în muzee ancheta începută în spital. De aceea el a ales, după dispoziția lui sufletească, acele teme în tratarea cărora experiența lui putea să-i fie sfetnic bun gîndirii. Se ferește însă să creadă că experiența este suficientă pentru a proteja gîndirea de iluzii și erori.

Nimeni nu știe nimic cu certitudine despre ceea ce este exterior lui. Nu s-a spus de atîtea ori că, în exteriorul ființei noastre, orice cunoaștere este iluzorie, cu excepția, poate, a aceleia pe care o propune dragostea? Dintre facultățile noastre de informare asupra realului, dragostea rămîne aceea care înșeală cel mai puțin.

Or, ce alt nume să dăm acestei prezențe spre care ne duce elanul iubirii, dacă nu frumusețe? Realul, dacă este obiect al contemplării, dobîndește în același timp atributele frumosului.

Iată de ce a contempla ceea ce există implică, nu încape îndoială, principiul bucuriei. De îndată ce viața noastră intră în contact cu o altă viață, flacără, aripă, graminee, sau ruină, sau figură omenească, ne cuprinde un fel de beție, ca și cum în inima creației s-ar ascunde o inepuizabilă rezervă de fericire, din care fiecare ființă deține și, cînd se întîmplă, eliberează o parcelă.

A exista înseamnă, pentru cel mai umil fragment de univers, a asuma o misiune în slujba frumuseții. A-ți satisface dorința de frumusețe prin atenția acordată unei existențe străine înseamnă, pentru fiecare dintre noi, a descoperi o replică singurătății tale, înseamnă să afli un răspuns la tăcerea ta.

Și astfel formele, produse ale sufletelor, își exercită, la rîndul lor, puterea asupra sufletelor.

O figură, vie sau construită din imaginație, nu este frumoasă fără urmări. Ea degajă o influență. Ea face, desface, neliniștește, exaltă, luminează, judecă.

Nu mai cunoaștem îndeajuns puterea idolilor. Ce experiență ar fi să abandonăm pe furiș, pe o

plajă pierdută, în vreun pustiu arctic sau patagonez, pe Zeus din Histiaea sau *Fecioara Bunei-vestiri* a lui Simone Martini sau *Suzana* lui Tintoretto?! Mi-l închipui pe primul sălbatic care ar trece pe acolo împreunîndu-și mîinile pentru a se închina, și pe mulți alții după el făcînd același lucru.

O sută de ani mai tîrziu, ce ar descoperi, în același loc, navigatorul? Un cult, o societate, o civilizație poate, create în întregime grație prestigiului formei umane, grație unei figuri sau unui gest.

Semn, exemplu, monument, măsură, forma este și minune. Din ea se naște visul.

Numai visele n-au sfîrșit.

Capitolul I

ȘTIINȚA FIGURII OMENEȘTI

Corpus est mens momentanea.
LEIBNIZ [1]

În confuzia formelor vizibile, în acest imens text compus din enigme și hazarduri, se întîmplă ca ochiul să discearnă și să izoleze o structură naturală, distinctă și pură, desăvîrșită și necesară, sistem închis pe care îl delimitează de neant și îl contemplă ca exemplu al unei ordini și ca dovadă a unei intenții: cristalul, floarea, cochilia, figura omenească.

Dintre toate structurile în care materia pare că presimte gîndirea, nu este nici una care să enunțe mai bine ca figura un sens prin care să se justifice pe sine și totodată să justifice universul. Cele trei regnuri n-au produs nimic echivalent. Ne putem chiar întreba dacă nu cumva elanul ascensional al creației, în totalitatea sa, nu a avut alt scop decît acela de a culmina în figura omenească.

Privilegiul omului printre ființele însuflețite se exprimă în chip desăvîrșit în acest oval luminos pe care-l ține mereu descoperit și în fața căruia animalele, domestice sau sălbatice, cinstesc în taină semnele noblețeî speciei alese. Un om este mai întîi o expresie a figurii. Îl recunoaștem după figura sa și tot după ea îl judecăm. El însuși se recunoaște și se judecă astfel. Ea conferă un contur sensibil conștiinței și stăpînirii de sine.

[1] „Corpul este spiritul perceput ca realitate temporală" *(Ad Arnauld ep.*, Ed. Gerhardt, I, 72*)*.

Pe nici un alt fragment de viață nu putem surprinde mai bine trecerea misterioasă de la organic la spiritual. Figura aparține simultan ambelor realități. Se îndreaptă în același timp în afara și înăuntrul lucrurilor. Este aici și pretutindeni. Aparține substanței celei mai coruptibile și coboară dintr-o esență eternă. Frumusețea ei exprimă o altă frumusețe.

Nici un studiu nu trebuie așadar să îngăduie să pătrundem mai adînc în cunoașterea acestei cărni omenești sortite celei mai cumplite decăderi și totuși în mod atît de straniu privilegiată. Dar avem oare mijloacele de a duce acest studiu la bun sfîrșit? Este oare posibil să facem din figura omului un obiect de studiu științific?

Să nu ascundem că a trata anumite teme, din acelea pe care le vedem înmulțindu-se în zonele marginale pe care le investighează, tatonînd terenul, cercetarea biologică, ne expunem celui mai redutabil risc, acela de a trece drept spirite frivole. Aceste teme sînt proscrise de către cei **învățați**, care întîlnesc în fiecare din ele aproxi**mații și incertitudini** pe care ei declară că le urăsc (... vor ei oare să ne convingă astfel că evidența este domeniul cercetărilor lor zilnice?). În ceea ce-i privește pe profani, acestora nu le place deloc să vadă desfășurîndu-se un aparat pedant și savant acolo unde doresc să descopere doar un **simplu** joc ce nu cere nici timp, nici oboseală și nici nu-i angajează cu nimic.

De aici lipsa de credit pe care o are astăzi „fiziognomonia", cuvînt lipsit de eufonie, deși aristotelician, prin care înțelegem să desemnăm o știință, prea veche și totodată prea nouă, ce se străduie să precizeze legătura dintre trăsăturile figurii și, pe de altă parte, dispoziția psihică sau caracterul, afinitățile inimii sau opțiunile gîndirii. „Nimic nu e mai verosimil decît conformitatea dintre trup și spirit, iar starea interioară a omului i se citește cu ușurință pe față". Ne place să amintim aceste cuvinte din *Tuscu-*

lance [1], dar ne-ar bucura mai mult ca toate acele analize, experienţe şi speculaţii care s-au făcut de la Cicero încoace să nu fi rămas incapabile să le verifice şi nici, de altfel, să le dezmintă.

Într-adevăr, nici o sarcină nu întinde atîtea capcane ca aceea de a traduce în formule clare şi sigure limbajul structurilor noastre şi de a desprinde legile care determină la om acordul dintre aparenţe şi realităţile interne. Solicitările care ne îndepărtează de la orice rigoare se înmulţesc aici. E tentant, desigur, să rătăcim, cu singurul scop de a ne hrăni plăcerea, printre peisajele intelectuale şi sensibile pe care le înfăţişează fizionomiile. Şi la fel de tentant e să ne înălţăm pe trepied şi să pretindem că posedăm o viziune divinatorie a destinelor. În schimb e greu să ne îndepărtăm de căile îngăduitoare ale intuiţiei şi să ne străduim a construi, după regulile verificate ale metodei, un sistem al formelor.

Că acest lucru, la ora actuală, este posibil, nimic nu e mai puţin sigur. Dar de faptul că trebuie să ne supunem acestui deziderat, chiar dacă n-ar fi decît pentru a răspunde uneia dintre exigenţele esenţiale pe care le atestă comportamentul nostru cel mai obişnuit, ne va convinge următoarea remarcă. Există oare vreun denigrator al fiziognomoniei, şi încă dintre cei care dau frîu liber ironiilor, care să nu se comporte, în orice clipă a zilei, ca un fizionomist? Fiecare dintre noi, fie că-i place, fie că nu, este însufleţit, în cursul deliberărilor lui cotidiene, de un fel de încredere implicită şi spontană în mărturia formelor. Fiecare dintre noi gîndeşte, vorbeşte şi acţionează ca şi cum relaţia înfăţişare-suflet ar fi un *fapt*.

Ascultaţi-l pe Montaigne: „Există fizionomii binevoitoare şi, într-o mulţime de duşmani victorioşi, veţi alege de îndată, printre oameni

---

[1] Lib. XXXIII. *Vultus quod cuit ostendit*, spune în altă parte *(Orat.* 59*)* acelaşi Cicero, satisfăcut, fără îndoială, de ceea ce putea arăta propria-i faţă.

necunoscuți, pe unul căruia să-i dăruiți și să-i încredințați viața voastră".[1] Despre un trecător de pe stradă a cărui figură a alunecat timp de cîteva secunde prin cîmpul privirii noastre, nu ni se întîmplă oare să afirmăm, fără a lua alte informații, că ne este antipatic sau simpatic? Nu vedem oare pe unii acordînd cu ușurință toată încrederea lor unui necunoscut a cărui înfățișare plăcută seduce? Naivitate reprobabilă, e drept. Dar chiar și acela care a învățat să se ferească de aceste impulsuri necugetate poate oare garanta că nu a ajuns pînă acolo încît să-și trădeze într-o frază cel mai mare secret crezînd că observă pe figura unui interlocutor, adesea necunoscut, semnele unei înțelegeri inexplicabil de călduroasă și de fraternă?

Nu ne putem prea lesne imagina că încrederea pe care pacientul o acordă medicului, împricinatul avocatului, elevul profesorului, clientul negustorului, își găsește totdeauna izvorul în experiența pe care primii au dobîndit-o din adevărul asigurărilor pe care le-au primit de la ceilalți. Această încredere nu se naște oare mai curînd dintr-o expresie de sinceritate sau autoritate citită pe figura lor, repede acceptată ca o dovadă sau un indiciu care nu pot înșela sau dezamăgi? Dimpotrivă, cel ce se înșeală mai greu nu va tăgădui că încearcă o mare dificultate să-și domine sau să diminueze sentimentul de silă pe care-l inspiră vreo figură ce i se pare sinistră, patibulară sau numai ingrată și neplăcută. Cel ce se laudă că nu ascultă decît de hotărîrile propriei rațiuni nu este totdeauna ultimul care să urmeze impulsurile instinctive sau avertismentele pe care i le dă această misterioasă parte a eului său ce știe să se facă atentă la semne.

Cum să trăiești printre elemente fără a face în așa fel încît cele mai ascunse facultăți ale noastre să perceapă și să descifreze mesajele

---

[1] *Essais*, III, 12, Éd. *Pléiade*, p. 1020.

trimise de culoarea unui răsărit de soare, de parfumul unei brize, de zborul unei vrăbiuțe sau de vibrațiile unui clopot? Pentru a prevesti ziua, zicalele plugarului nu valorează poate cît avertismentele simțurilor sale întodeauna precise. Și cum să trăim printre oameni fără să devenim receptivi la strălucirea figurilor? Căci trăim, nu-i așa, într-o societate de fizionomii. Acestor fizionomii le cerem rațiunea de a trăi și uneori, numai pentru motivul că am crezut că descoperim pe un chip făgăduinți de fericire, nu ezităm să angajăm ceea ce este cel mai prețios în destinul nostru.

Multora care procedează astfel li se întîmplă să se înșele. Chiar dacă e neformulată, încrederea noastră în fizionomii rezistă celor mai umilitoare decepții. Greșelile ne obligă, desigur, să mărturisim lipsurile noastre ca fizionomiști, dar nu să punem la îndoială legitimitatea ambițiilor fiziognomoniei. Refuzăm oare să socotim balistica drept știință exactă sub pretextul că proiectilele artileriștilor nu-și ating întotdeauna ținta? Dacă nu luăm drept ghid decît intuiția nu avem de ce să ne mirăm de frecvența eșecurilor. Tocmai pentru că intuiția înșeală, analiștii figurii au intenționat de la bun început să codifice experiența lor și să emită reguli universal valabile.

Știința n-ar fi început niciodată dacă ar fi vrut să-și aibă începutul acolo unde, de fapt, totul începe. Nu s-ar fi elaborat niciodată dacă ar fi așteptat să fie rezolvate toate dificultățile ce se pot ivi din efortul de a defini termenii de care se folosește. Dar, pentru a-și ciopli statuia, sculptorul are oare nevoie să cunoască toate proprietățile fizice sau chimice ale marmorei ori să elucideze toate problemele referitoare la structura materiei?

Abordînd o dezbatere care nu este alta decît aceea a raporturilor dintre corp și gîndire, s-ar părea că trebuie să ne străduim mai întîi să precizăm ceea ce înțelegem prin corp și prin

gîndire. E destul să enunțăm aceste cuvinte pentru a ne da seama cît de echivoce sînt și cît de ușor pot duce la neînțelegeri. Să ne resemnăm la această indeterminare greu de evitat în vocabularul nostru și să ne limităm la cîteva observații concrete.

Să examinăm tot ce deosebește chipul omenesc de cel mai perfect bot al unui animal și să observăm cum dispariția ridurilor suborbitale și ridicarea frunții, apropierea ochilor și așezarea lor la același nivel, retragerea arcurilor dentare și proeminența bărbiei au transformat în suprafață plană, regulată și verticală ceea ce era un poliedru cu muchii oblice și înclinate și cu colțuri rău potrivite. Să examinăm cum regresiunea mușchilor maxilari pe care mîna i-a eliberat din funcția lor de prindere și dezvoltarea relativă a mușchilor mai superficiali, subțierea pielii și reducerea treptată a îmbrăcămintii piloase, au conferit ansamblului o mobilitate, o forță expresivă, o evidență personală fără precedent. Să ne amintim apoi că apariția chipului a coincis cu dezvoltarea **unei gîndiri inventive și creatoare. Să precizăm, în sfîrșit, că această dublă mutație s-a pregătit pe direcții strict concordante**, în evoluția de la antropoizi, australopiteci, prehominieni, neanderthalieni pînă la apariția noastră tardivă. Oare ar trebui să nu vedem aici decît evoluția paralelă a unor acțiuni independente, doar rezultatul unui accident? sau, dimpotrivă, prin nașterea chipului și a gîndirii nu s-a înfăptuit oare un fenomen unic, fenomenul din care, într-o zi dinainte stabilită, a ieșit omul? și clipa în care, aplecat deasupra apei unei fîntîni din primele grădini, primul chip s-a văzut pe sine, n-a fost oare și clipa cînd s-a cunoscut pe ea însăși prima conștiință?

Or, de fiecare dată cînd se naște un om, renaște omenirea. Apare un chip, se deschide un suflet fără asemănare în trecut. Atunci cînd copilul, într-o bruscă luminare, spune „Eu", se află de cele mai multe ori în fața unei oglinzi, identifi-

cîndu-se cu o imagine. Cunosc oglinda care m-a învățat să spun „Eu" și tot în adîncul acestei oglinzi mă caut în ceasurile de cumpănă. Nu-i alt mijloc mai sigur de a-ți fi credincios ție însuți.

Pe această figură nouă și fără echivalent, cei apropiați doresc totuși să discearnă niște urme confuze și amestecate ale străbunilor, ca și cum oglinda, transmisă de-a lungul generațiilor, ar fi păstrat șovăielnice amintiri ale figurilor, acum dispărute, ce s-au aplecat deasupra oglinzii și le-ar fi amestecat cu o tandră pietate în chipul copilului care a ajuns acum să se privească și el pe sine. Familia discerne totodată, în inflexiunile vocale ale copilului, în gusturile, repulsiile, elanurile și căințele lui, în inițiativele sale intelectuale, rămășițe ale acelora pe care i-a cunoscut și al căror trup se continuă prin acest trup întinerit. Această moștenire complexă este oare făcută numai din elemente disociate sau aceste elemente se unesc în dependența lor față de o cauză identică? Dacă Ecaterina moștenește de la strămătușa ei Magdalena un nas ascuțit și o curiozitate răutăcioasă, se pare, după o logică mai sănătoasă, că trebuie să admitem o legătură ce unește cele două trăsături moștenite simultan. De ce oare același cromozom nu le-ar fi servit de vehicul comun de-a lungul aceleiași ascendențe comune? Genetica ne va revela, fără îndoială, într-o bună zi, secretele combinațiilor aparent fortuite și deja legătura dintre tulburările mentale definite și particularitățile morfologice în unele boli de familie ne fac să presimțim dezvoltarea viitoare a unei științe ce se află încă în faza stabilirii principiilor.

Dacă prin jocul ereditar se poate justifica o solidaritate originară dintre suflet și fizionomie, nu trebuie să uităm că trăsăturile acestora nu sînt irevocabil fixate la naștere. Scurgerea zilelor le va supune eroziunii sale lente, fatale și insistente. Caracteristica vieții, atît a corpului, cît și a spiritului, nu e oare înscrierea în durată și cedarea la influențele sale modificatoare? După cum piatra rostogolită de torent se deosebește

de minereul închis în matricele lui neatinse, chipul peste care lacrimile şi-au lăsat urmele, pe care l-au răvăşit şi l-au descompus prea multe vicisitudini, pe care l-au uscat concesiile zilnice şi l-au ros rutinile, acest chip va istorisi o poveste care nu este alta decît povestea unui suflet. Educarea sufletului va modela fizionomia: dintr-o copilărie marcată de lipsuri şi abjecţie nu se vor ridica nici acelaşi chip şi nici acelaşi suflet ca dintr-o copilărie obişnuită cu bucuriile pămînteşti sau cu apropierea de cele spirituale. Pe de altă parte, e suficient să privim unele fizionomii aflate aproape de finele vieţii pentru a înţelege că nimic nu este mai sensibil la acţiunea nefericirii. La fel, oglindind ramurile încetul cu încetul dezgolite şi speranţele condamnate ale codrului, suprafaţa lacului se dovedeşte sensibilă la răutatea anotimpurilor.

Supuse unor atare condiţii, suflet şi fizionomie exercită unul asupra altuia acţiuni reciproce. Dezvoltarea unei vieţi interioare suferă din cauza deformărilor sau infirmităţilor corpului. O buză de iepure sau un neg aşezat pe tîmplă alterează în noi un chip mai tainic. Masca sa tătară l-a hărăzit pe Lélian * unui destin saturnian. Aceluia căruia înfăţişarea frumoasă îi aduce zilnic pe stradă surîsurile afectuoase ale trecătorilor, îi este interzisă în mod irevocabil cariera de poet blestemat. Un profil fără defect, o statură distinsă se convertesc sufleteşte în mod necesar în satisfacţia de sine, pe cînd darurile cele mai rare ale spiritului sau cele mai mari avantaje ale bogăţiei nu reuşesc totdeauna să-l convingă pe beneficiarul lor de drepturile sale la întîietate. Se cunoaşte, dimpotrivă, acel amestec de timiditate şi insolenţă pe care îl manifestă un om urît, avînd conştiinţa urîţeniei sale. Istoria n-ar fi cunoscut, poate, atîtea conflicte, dacă n-ar fi existat oameni urîţi, căci deseori, în începutul unui conflict descoperim

---

* Paul Verlaine.

un om urît respins de femei. Ca ferment al subversiunilor umane, nedreptatea socială contează uneori mai puțin în comparație cu dizgrația fizică. Sîntem incapabili de ură atunci cînd sîntem iubiți.

Trebuie să admitem că din forma corpului emană niște influențe care coboară spre misterul intim al ființei și ale căror efecte experiența le înregistrează atunci cînd rațiunea nu le discerne căile. Cei care cunosc bine acest lucru sînt comedianții care, plăsmuindu-și o figură, știu să-și plăsmuiască un suflet. Reflecția lui Edgar Poe [1] ne invită chiar să extragem din această observație o regulă de metodă: „Cînd vreau să știu dacă un om este circumspect sau stupid, în ce măsură e bun sau rău, îmi compun figura după a lui, cît mai exact cu putință, și aștept atunci să aflu ce gînduri sau ce sentimente vor lua naștere în mintea sau în sufletul meu, pentru a se pune de acord cu fizionomia mea". S-a arătat, de altfel, că, la latini, termenul de *persona* a desemnat mai întîi masca cu care actorii își acopereau fața; doar mai tîrziu termenul a inclus personajul însuși și, încă mai tîrziu, conceptul de personalitate. Persoana derivă din mască.

Mai greu este să ne convingem că din persoană derivă masca. Cine, totuși, considerînd evoluția formelor însuflețite, nu ar fi ispitit să creadă că aceasta a fost comandată din interior de însuși impulsul vieții afective? Frămîntările noastre interioare ne remodelează aparențele, așa cum ciocanul faurului micenian remodela reliefurile frunzei de aur destinată să acopere rămășițele pămîntești ale regilor săi. Tot ceea ce urcă din noi către lucrurile exterioare, dorință de a poseda, curiozitate de a cunoaște, nevoie de a distinge, trece peste figura noastră și rămîne înscris pe ea.

---

[1] *Scrisoarea furată*. Pasaj reluat de Baudelaire în *L'Art romantique*, *Philibert Rouvière*.

Nu veți mai îndrăzni să lăsați să izbucnească fără control, din adîncurile voastre, forțele care dau contur formelor dacă veți ști, așa cum spune Pierre Emmanuel,
că omul interior are putere asupra buzelor, asupra ochilor, asupra frunții și a staturii spirituale.

Veți refuza, poate, să concepeți că o biologie preocupată să evite capcana cuvintelor poate astfel să se acomodeze cu gratuitatea imaginilor. Notați totuși că figura juxtapune pe o arie redusă aproape toate dispozitivele senzoriale. Prin intermediul figurii noastre vedem, gustăm, auzim, vorbim și tot ea concentrează mijloacele de comunicare cu ființele și lucrurile. Prin intermediul figurii sufletul comunică cu lumea. Pe țărmul figurii vine să se desfășoare fluxul vieții noastre instinctive și intelectuale. Oare abuzez insinuînd că, alcătuită în așa fel încît să observe, figura este construită și pentru a arăta? Ce altceva reprezintă ea dacă nu fereastra la care se apleacă prizoniera rătăcirilor noastre sentimentale, solitară, ascunsă după văluri, care se bucură să vadă și uneori nu-și interzice să fie văzută? [1]

Mai mult încă, reacțiile fugare ale unui aparat muscular complex desenează pe figură mimici a căror semnificație pasională pare evidentă. Ne miră legătura subtilă, dar tenace pe care o observăm spontan între contracția unei fibre și expresia unui sentiment. Totuși, limbajul mușchilor noștri nu pleacă de la nici o convenție. Nimeni nu se înșeală asupra sensului acestui tremur al

---

[1] Imagine care ar putea, dacă ar fi nevoie, să se reclame de la autoritatea lui Dante, care se folosise deja de ea în al său *Convivio:* „Putem numi ochii și gura balcoanele sufletului ce locuiește în casa trupului, căci acolo sufletul se arată adeseori... El nu poate fi frămîntat de o pasiune fără ca aceasta să nu se vadă în ferestrele ochilor.. De aceea s-a întîmplat ca cineva să-și smulgă ochii de teamă ca rușinea de care era cuprins sufletul lui să nu se vadă în afară. Poetul Statiu, de pildă, spune că Oedip din Teba și-a înecat într-o noapte veșnică sensibilitatea rănită." (III, 8).

mușchilor zigomatici pe care-l numim surîs și nici asupra mișcării orbicularului labial în care se afirmă disprețul. Reiterate la infinit, aceste mimici își vor lăsa urma pe față sub forma unui rid, a unui spasm, a unei obișnuințe motrice. Înmulțindu-se, temeri sau furii vor modela măști de timorați sau irascibili. Ochii unui mincinos, ascunzîndu-se neîncetat, vor sfîrși prin a privi pieziș chiar atunci cînd, din întîmplare, el va spune adevărul.

Departe de a se ridica împotriva acestor interpretări, fiziologii secolului trecut au încercat să stabilească o doctrină rațională a expresiei sentimentelor. Primele sugestii apar în lucrările lui Darwin. Duchenne de Boulogne se străduia, cu electrodul în mînă, să reproducă, prin excitarea diferitelor fascicole ale musculaturii faciale, principalele tipuri ale mimicilor pasionale. În continuare, Gratiolet, Mathias Duval, Piderit au adunat documente ce nu și-au pierdut valoarea. Totuși, să fim de acord că sînt necesare violente zguduiri afective, mînie, teamă, jubilație, pentru a răscoli infrastructurile unei fizionomii. De aceea, ne vom îndoi de aptitudinea unor metode atît de grosiere de a surprinde lucirile care, din cînd în cînd, trec peste o frunte ca niște reflexe ale forului nostru interior. Nu numai prin intermediul curiozității savantului putem spera să citim în această carte a cărnii; mai curînd grație emoției religioase care, după Rilke, a cuprins pe tînărul Rodin cînd a descoperit că „totul, dorință, regret, durere sau fericire, totul, chiar ceea ce n-are nume, se reduce la o ușoară modificare pe îngusta suprafață a unui chip apropiat".

E adevărat că, pentru a da un nume figurii, omenești, contează mai ales „ceea ce nu are nume". Cheia enigmei pe care un om o propune, pe fizionomia sa, primului venit, n-o are nici el și nici altul. Ea este agățată în acel loc necunoscut de unde am plecat, unde ne vom întoarce, și nu ne vom înțelege pe noi înșine decît în ziua pedepsei sau a iertării, cînd ni se va schimba înfățișarea.

Poate că arta se prevalează de mai multe resurse pentru a întrevedea secretul personal sau, cel puțin, pentru a-l indica printr-un semn aluziv. Se întîmplă ca o trăsătură de peniță pe o foaie să fie suficientă pentru a contura miraculos esența proprie unei fizionomii; dar se mai poate întîmpla ca, la fel ca într-o vrăjitorie, o altă trăsătură de peniță, aparent tot atît de gratuită, să distrugă orice asemănare. Ce anume trece din noi, și prin ce magie, în imaginile noastre? Pentru ce semenii noștri cred că recunosc, în aceste imagini, cîte ceva din acel nedefinit care ne deosebește de toți ceilalți? și totodată, ce anume trece în noi din aceste imagini? Căci atunci cînd un portret seamănă cu modelul său, modelul sfîrșește, mai devreme sau mai tîrziu, să semene cu portretul.

Un fel de emulație se stabilește uneori între om și portret. Pe măsură ce omul îmbătrînește și decade, portretul pare că sustrage acțiunii distrugătoare a timpului ceea ce în fiecare dintre noi merită să stea sub semnul permanenței. Străduindu-ne să rămînem egali imaginilor noastre, încercăm să întîlnim printre trăsăturile noastre arhetipuri misterioase ale propriei ființe.

Dacă, în definitiv, sîntem autorizați să căutăm un suflet pe o figură, înseamnă că această figură nu se deosebește deloc de sufletul căruia îi dă forma și pe care-l încarnează. Întotdeauna greșim atunci cînd vrem să disociem în om ceea ce ține de carne și ceea ce ține de spirit. Carne și spirit, omul este simultan, total și în fiecare din fracțiunile substanței și duratei sale, și el apare în una din cele două ipostaze în funcție de acea parte din el pe care o luăm în considerație.[1] Problema omului se rezolvă într-o problemă de

---

[1] Spinoza: *Etica*, II, 7: „Un mod al întinderii și ideea acelui mod sînt unul și același lucru, însă exprimat în două feluri".

perspectivă. Sufletul nu este decît aspectul pe îl îmbracă realitatea indestructibilă exprimîndu-se, pentru privirile noastre muritoare, printr-o fizionomie.

Încercările din trecut de a analiza fizionomiile s-au inspirat dintr-o logică ce nu mai convinge, dar a cărei justețe a părut mult timp fără cusururi și fără lacune. Făcînd legătura cu învățăturile cabaliștilor, cei dintîi legislatori ai fiziognomoniei, după grecul Antisthene, au adoptat ca fundament al doctrinei lor conceptul unității universului. Exploatîndu-l pînă la consecințele extreme, simbolica medievală a voit să descopere corespondențele dintre Om și Univers. Se credea că microcosmul uman reproduce fidel macrocosmul sideral: cei șapte locuitori divini ai planetelor, animalele captive din custile zodiacului și toată turma fabuloasă de pe păsunile roditoare ale stelelor sălășluiesc prin cîteva replici ale lor în corpurile însuflețite și le înseamnă cu stigmate oculte. S-ar părea că o viață nu poate prinde rădăcini decît în adîncimea cerului. Fiecare dintre noi ține, printr-o fibră invizibilă, de un punct determinat din patria noastră comună — eterul și primește de la el, în timpul existenței sale, influențe neepuizate, ca seva din care se nutrește orice suflet. Ne vom mai mira oare că dispoziția noastră sufletească variază după voia constelațiilor și că pe fața noastră se reflectă uneori lucirea uneia din ele? Fără îndoială că am încetat mai puțin decît s-ar presupune să o credem, deoarece se vorbește curent printre noi de marțieni, jupiterieni și lunatici.

Ochii obișnuiți să se ridice spre zenit par deci cei mai apți să interogheze fizionomiile. Era normal ca primele fiziognomonii să fie opera cosmografilor, precum sirianul Al Dimasqi. La începutul secolului al XIII-lea, canonicul Filip din Tripoli a tradus un tratat arab, *Secretul secretelor*, care a exercitat mult timp o mare autoritate asupra principilor cărora le era destinat. De asemenea, tot de la astrologii musulmani, pe

care îi frecventa la curtea lui Frederic al II-lea, și-a adunat Michel Scot elementele propriei sale compilații. Medicii, la rîndul lor, nu puteau să nu se intereseze de noua știință, după exemplul lui Gilles de Corbeil, al lui Pietro Lombardul și mai ales al padovanului Michele Savonarola, profesor la școala din Ferrara, care a compus pe la 1450 *Oglinda fizionomiei*, pentru edificarea protectorului său Lionello d'Este. Francis Bacon considera fiziognomonia drept „o artă profitabilă care ne îngăduie să deosebim pe cei buni de cei răi pentru a-i frecventa pe unii și a-i evita pe ceilalți". Rolul ei cel mai nobil, adăuga el, este de a sfătui pe regi (cărora specialiștii nu uitau să le dedice operele lor) în alegerea slujitorilor. Ne putem întreba pentru ce s-a pierdut obiceiul de a oferi șefilor de stat manuale de caracterologie, care i-ar călăuzi în chip util în atribuirea portofoliilor ministeriale.

A fost oare la mijloc un exces de credulitate sau o preocupare pentru o mai precisă informare științifică, atunci cînd Renașterea a văzut înmulțindu-se în așa măsură tratatele despre fiziognomii? Acela al lui Barthélemy Coclès (1533) e împodobit cu gravuri pe lemn care se înrudesc vizibil cu figurile statuarului din Strasbourg unde a fost tipărită opera. Tratatul lui Jean d'Indagine a apărut la Lyon în 1549. Cît despre *Metoposcopia* lui Girolamo Cardano, ea se întemeiază în special pe observarea ridurilor: sînt șapte, ne spune el, și în fiecare se înscrie influența unei planete. Cîtă putere deține acela care știe să citească pe o frunte ieroglifele soartei?

Trebuie să regretăm faptul că Fiziognomonia s-a ambiționat atîta vreme să profetizeze. Această ambiție, care odinioară i-a dat întreg prestigiul ei, astăzi o discreditează. În definitiv, este oare iluzoriu sau doar temerar să te străduiești a descifra, pe întinderea unui obraz, nu numai un caracter dar și o soartă? Cutare, prin mina sa satisfăcută, inspiră încredere celui care se convinge că fericirea cheamă fericire. Altul își arată nereușitele în

înfățișarea lui morocănoasă și îi pune pe fugă pe toți acei de la care ar putea să aștepte o soartă mai favorabilă. Alain nu vorbea fără temei de „acele mesaje favorabile sau funeste pe care le poartă chipurile oamenilor" și adăuga: „Jocurile feței omenești ne fac să ne gîndim că un șir de succese anunță alte succese, așa cum un șir de eșecuri anunță altele".[1] Ne sustragem în tot atît de mică măsură înfățișării noastre cît și destinului și cele două fatalități se determină reciproc. Mă îndoiesc, totuși, că e bine să lăsăm această idee în orice mîini și poate că în prezent e preferabil să privăm fiziognomonia de pretențiile ei oraculare. Nicicînd ea nu se va desprinde suficient de promiscuitatea legăturilor cu pendulul sau tarotul.

Primul efort de observare concretă îl face, pare-se, napolitanul Gian-Battista Porta care, la începutul secolului al XVII-lea, în opera sa *De Humana Physiognomonia*, s-a gîndit să compare metodic măștile congenerilor săi cu acelea ale animalelor. Cutare mască, spunea el, se identifică cu tipul bovin, iar alta ia înfățișarea leului sau a berbecului. Figurile cu care este ilustrată opera lui ne conving ușor că aceste apropieri nu derivă numai din fantezie. De cîte ori, ca printr-o reapariție spontană a vechilor totemiști, nu ni se întîmplă să vedem conturîndu-se un bot în spatele unei mutrișoare, fie ea chiar grațioasă? Ființele cele mai pricepute în savanta folosire a unor chiclazuri nu sînt totdeauna și cele mai abile în a ne cruța de aceste reminiscențe fortuite. De altfel, este oare atît de important să le proscriem? Cutare bărbat distrat nu-și deosebește soția de pisică și le tratează cu aceeași atenție sau cu aceeași detașare. Din atîtea asimilări confuze s-a format, în orice caz, o simbolică animală a pasiunilor umane care, de la Esop și *Le Roman de Renart* la Granville și

---

[1] *Les Idées et les Ages*, IV, 7.

Kipling, și-a dovedit mult timp valoarea.[1] Nu fără naivitate, Porta a introdus pe această cale ocolită o știință a fizionomiei mai obiectivă și care de acum înainte va datora mai mult experienței naturale decît speculațiilor astrale.

Aceea a ultimelor două secole, datorită unui inventar meticulos al inepuizabilei diversități de fizionomii și de detalii ale structurii acestora, s-a preocupat să închege un tablou empiric al „semnelor", adică al corespondențelor psihologice proprii fiecărei trăsături. Un medic ar putea recunoaște aici o transpunere a acelei metode anatomoclinice pe care o aplică zilnic: aplecat peste toracele bolnavului, percepe un zgomot caracteristic; ulterior, scalpelul său descoperă o leziune; atunci cînd constatări repetate îi dezvăluie coincidența constantă sau măcar obișnuită dintre zgomot și leziune, el va privi zgomotul ca pe un „semn" al leziunii și cu greu își va explica pentru ce leziunea este condiția zgomotului. Tot astfel, fiziognomonistul va observa că buzele cărnoase, larg conturate și viu colorate coincid cu pulte fizice violente; el va fi frapat, pe de altă parte, întîlnind la contemplativi buze subțiri, lipite de singe, ce par să se închidă peste lumea interioară, și va vorbi cu legitimitate, după caz, de „gură austeră" sau de „gură senzuală". Ca și clinicianul, va alcătui un repertoriu al semnelor.

Dar pentru fiziognomonist, ca și pentru clinician, un semn nu poate fi dotat cu o valoare absolută. Să ne ferim de simplificările abuzive ale lui Lombroso, pentru care lobul ceva mai cărnos al unei urechi sau o dantură neregulată denunțau cu certitudine înclinația spre crimă sau șantaj.

---

[1] În al său *Tableau de la Bourgeoisie*, Max Jacob s-a inspirat din aceeași metodă: să nu ne mirăm văzînd acolo un magistrat bănuitor metamorfozat într-un cogeamite urs, greoi și neîncrezător, precum și un „mare om de formație universitară" devenit un „buzor" despre care ar putea da seamă doar zoologia fantastică, pe care o vom studia în capitolul IX. De asemenea, René Daumal, în eseurile sale de „patagrafie", se străduie să descompună totalitatea omului în elementele animale a căror sinteză o reprezintă.

Semnele cer o interpretare nuanțată și care variază după felul în care se asociază și după cum se neutralizează sau se coroborează. Nasul acvilin al ambițioșilor, de exemplu, ori nasul ascuțit al curioșilor nu dovedesc ambiții sau curiozități de același fel dacă se aliază unui complex de materialitate sau dacă beneficiază de luminozitatea învecinată a unei frunți sau a unei priviri.

Unde oare s-ar realiza mai bine o anchetă asupra tipurilor umane dacă nu în locurile defăimate în care oamenii se complac în a reuni propriile lor imagini, și anume în muzee? Dacă acestea au devenit necesare civilizațiilor este pentru că echivalează cu niște locuri de păstrare a sufletelor. În galeriile lor ne așteaptă intimidanta adunare de ființe asemănătoare cu noi, copleșite de aceleași frămîntări nemărturisite, ființe care nu se mai schimbă însă deloc, căci au atins înfățișarea lor definitivă. Toate aceste figuri nu se deosebesc de ale noastre decît prin faptul că au depășit moartea, iar unele din ele, din adîncul singurătății lor, ne pîndesc și ne surîd, cu aerul aceluia care știe răspunsul la întrebările noastre, nevrînd însă să-l spună. Cine au fost acele umbre ca să capete dreptul de a se sustrage dispariției și de a îndrepta, înainte de a se topi în ceața care le cuprinde, privirile lor spre cei vii, cu un deget pe buze sau cu urechea ciulită spre o muzică ce nu se poate auzi?

În fapt, figurile pictate sau sculptate n-au consimțit secole de-a rîndul să semene cu figurile noastre! Preferau să semene cu acele creaturi prea frumoase sau prea senine ca să le putem vreodată crede asemănătoare cu imperfecțiile oamenilor. Ce secrete să cerem statuiei lui Mahe-çamurti din Elefanta sau lui Apollo din Piombino sau Doamnei din Elche sau Madonei lui Cimabue, dacă nu acelea ale unei înțelepciuni universale și atemporale? Încetul cu încetul, totuși, speranța, amărăciunea și nesocotința au început să obsedeze aceste efigii umane și buzele pînă atunci împietrite au rupt tăcerea în care se complăceau. În mor-

mintele Tarquiniilor sau pe sarcofagele din Fayum, la Jan Van Eyck, Mabuse sau Cornelius de Vos, la Antonello da Messina, Pontormo sau Moroni, la Jean Perréal, Pantoja de la Cruz sau Nuno Gonçalves, întîlnim aceleași figuri ca pe stradă sau în vagon, în spatele tejghelii sau al ghișeului, ființe care s-ar fi putut naște în orice epocă și care, totuși, nu s-au născut decît o dată.

Dacă arta nu a produs, multă vreme, chipuri adevărate, putem să ne temem acum că din nou a abandonat această dorință sau chiar că nu mai are forța necesară. Pe zi ce trece figura umană dispare tot mai mult din opera contemporanilor noștri sau mai dăinuie, dar cu prețul unor groaznice operații care o convertesc în obiect. Reînvie astfel vechi interdicții, acelea din vremurile cînd vînătorului paleolitic îi era teamă de imaginea chipului său, teamă chiar de oglindirea jucăușă din apa izvoarelor, acele vremuri cînd figurile feminine din peșteri nu lăsau să se vadă, deasupra corpului făcut din piatră și asemănător pietrei, nici o trăsătură care să poată fi recunoscută. Cine știe dacă această degradare a formelor nu răspunde cumva unei degradări mai intime? Omul nu este oare pe cale să-și piardă chipul?

Nu și l-au pierdut, acei morți vii pe care i-am văzut, într-o zi, stînd față în față într-o sală romană.[1] Discuția lor însuflețea cu pasiuni ostile capetele așezate pe soclurile paralele și nu puteai crede că, în spatele acelor pleoape sau buze, nu se găseau decît inimi și creieri de marmoră. Marc Antoniu avea părul atît de aspru, nările atît de cărnoase, privirea atît de avidă și un grumaz atît de necioplit, frămînta atîta mînie și atîta lăcomie în adîncile sale cute încît, de la Farsalos la Tarson, o bucată întreagă din istoria lumii se înălța pe umerii săi în petrifianta ei necesitate.

În ciuda atributelor imperiale, istoria refuza să se înscrie pe chipul vecin. Ce plan eficace putea

---

[1] La Muzeul Capitoliului.

ea oare realiza cu perfida lui indolență și cu lașa lui depravare? Istoria nu l-a atras pe Othon pe scena ei decît pentru a-l elimina de îndată, ca pe un simulacru trecător al suveranității. Istoria are nevoie uneori de aceste buze groase și de acești obraji căzuți pentru a umple intervalele destinelor.

Dar ea nu realizează ceva măreț decît cu figurile cu adevărat impunătoare. „*Veni*", a spus Caesar: dubla cută verticală între sprîncene care reține evenimentul, ochiul care îl cîntărește, buza care îl stăpînește, compun un implacabil aparat de supunere a fortuitului la inteligența ordonatoare. Pe această mască tensiunea geniului atinge o asemenea acuitate încît, la simpla ei atingere, fața pămîntului trebuia inevitabil să se schimbe. Cît de mic este totuși pămîntul pentru cel care-l domină! Cel mai mare orgoliu cedează tristeții de a simți orice putere inferioară poftelor sale. Această frunte a arătat prea mult dispreț pentru a nu comanda, într-o zi, gestul prin care s-a acoperit cu reversul togei, preferînd moartea.

„Sanghinul, limfaticul, irascibilul...", astfel ar fi caracterizat un adept al doctrinei temperamentelor aceste trei busturi. Al patrulea, „melancolicul", era și el prezent. Nerva, insomniacul, își apleca rotunzimea craniului său, greu de migrene, de scrupule și de dezgust, spre acele națiuni nesupuse la care niciodată nu s-ar putea desăvîrși, și poate nici măcar schița, sarcina de a face să prevaleze dreptatea. Toate nedreptățile și angoasele Imperiului se concentrau în figura lui Augustus și se reflectau în responsabilități crispate și în compasiuni dezamăgite.

Totuși, între cele patru efigii nu se juca decît o dramă a puterii. Este mai important să înțelegi decît să poți. Îmi place să încerc, într-o mare catedrală învecinată, să surprind ceea ce poate să treacă din misterul lucrurilor pe acele chipuri pe care dalta unui meșter necunoscut din secolul al XV-lea le-a dat, în galeria de lîngă naos, Profeților și personajelor din Vechiul Testament. Toată

greutatea destinelor gravitează lent sub gluga înclinată a lui Isaiia. Tripla diafragmă a pleoapelor și a buzelor reține imaginile și cuvintele în camera închisă a contemplării și nu lasă să se filtreze pe șanțurile frunții și pantele obrajilor decît întunecoasa strălucire a adevărurilor pe care, pînă la consumarea lor totală, e mai bine să le ascunzi.

Dar și adevărurile scapă uneori feței. Aceea a lui Ieremia, ca un cristal grăitor, refractă toată lumina pe care o primește de la o sursă invizibilă. Din concavitatea glugii sale iradiază priviri luminoase fixate în eternitate și se desfășoară în valuri, rînd pe rînd tragice sau senine, mari visuri escatologice.

Ce revelații asupra propriului nostru secret se întrezăresc în ironia nemișcată a pleoapelor sinuoase, oblice și aparent dormitînde ale Judithei? Idol suav și îmbufnat, cu nonșalanțe studiate, ea știe să facă din consimțire o momeală și din refuz o favoare! Imagine, poate, a geniului Cunoașterii, a darurilor și capcanelor sale.

Această mică omenire de piatră pictată, atît **de distantă și atît de apropiată**, de o demnitate **familiară, nu uită niciodată**, chiar și în slăbiciunile ei, să se lege de viața profundă, iar figurile sale ne impresionează mai ales prin freamătul pe care-l propagă sufletul unei alte iubiri. Sînt umanități diferite și a căror natură nu vrea să datoreze nimic supranaturii, aceea, de pildă, pe care o adăpostește nu departe de acolo, în orașul Albi, bătrînul palat al Arhiepiscopilor, transformat de capriciul necruțător al lui Toulouse-Lautrec în casă rău famată. Aparțin oare aceleiași specii acele figuri marcate de teribile stigmate și pecetluite, s-ar zice, pe o absență? Nu rămîne oare nimic din asemănarea cu modelul originar în oboseala aproape animalică a *Cititoarei* sau a *Femeii în fața oglinzii* sau în angoasa mascată de surîsul profesional al *Englezoaicei din Le Havre?* Comparînd cele două mulțimi, aceea a Sfintei

Cecilia și aceea a Berbiei, observăm că pe figuri poate coborî, ca un dar gratuit, o lumină și că această lumină dispare uneori, de pe ele, fără scăpare.[1]

Teodosius interzicea ca să fie însemnată infamia cu fierul roșu, chiar pe fruntea celor mai mari criminali, „din considerație pentru o figură formată după chipul frumuseții cerești.“ [2] Și aceasta pentru că, la drept vorbind, nici o figură nu se supune unei judecăți sumare și definitive, niciuna nu se recunoaște omogenă, niciuna nu se hotărăște pentru unitate.

Cîte figuri avem? Două, cel puțin, pentru că avem două jumătăți de față. Unul și totuși dublu, orice om încearcă o anume dificultate în a pune de acord cele două jumătăți, căci, dacă fiecare reproduce pe cealaltă inversînd-o, se întîmplă și ca una să o contrazică pe cealaltă.

Medicii găsesc adesea prilejul să observe asimetrii pe care, cu știința lor, se arată capabili să le explice. Fie că e vorba de hemiatrofii congenitale sau dobîndite, de deformări ale scheletului sau de paralizii, fără a mai vorbi de multiplele necazuri pe care le pot provoca inflamațiile sau tumorile, bolnavii lor oferă de multe ori spectacolul unei rupturi în echilibrul morfologic care rănește sau compromite esența însăși a armoniei umane.

Dar ochiul clinicianului s-a exersat să discearnă dovezile inițiale ale unei deveniri patologice chiar și sub aparențele normalului. Îi place să remarce pe trăsăturile unui interlocutor întîlnit întîmplător deviații minime, de abia perceptibile, în care se schițează deja excesele al căror studiu ține de

---

[1] Gabriel Marcel: *Imago Dei*: „Figura omenească s-a separat de eternitate; aceasta din urmă nu mai este fundalul pe care ea se detașa“.

[2] *Si quis fueris damnatus, minima in ejus facie scribatur, quae ad similitudinem pulchritudinis coelestis est figurata ... (Codul Theodosian*, IX, 40, 2*)*.

domeniul științei. El descoperă astfel că, deoarece nici un organism nu este absolut valid, nici o față vie, fie ea cea mai frumoasă și cea mai sănătoasă, nu este riguros simetrică.

Această disimetrie facială, ce exprimă ea dacă nu o disimetrie a ființei profunde? Cuvîntul *Ecleziastului* își păstrează adevărul: „Toate lucrurile sînt duble. Privește operele celui Prea Înalt. Ele merg două cîte două, una opusă alteia: în fața Răului, Binele, în fața Morții, Viața, în fața celui drept, păcătosul".[1] Sîntem îndreptățiți, se pare, să căutăm reflectarea dialecticii contradictoriului, care marchează în chip constant demersurile gîndirii noastre, în oglinda tulbure în care se lasă întrezărită agitația tainică a inimii.

Analizele fiziognomoniei clasice ne îndemnau să credem că orice figură se ordonează cu ușurință în jurul unui caracter dominant și găsește acolo principiul și regula sa. De fapt, observatorul pătrunzător s-a grăbit să o descompună într-un mozaic. Se știe că fiecare dintre noi își urmează drumul între mii de îngeri și demoni. Fiecare dintre noi se elaborează cu greu, oră cu oră, fixînd o lege unică mulțimilor obscure care luptă în adîncurile sale. Fiecare dintre noi nu este numai ce este, dar și ceea ce ar fi putut să fie, dacă alte alegeri sau alte hazarduri ar fi eliberat în el monstrul sau sfîntul ale căror urme se regăsesc în cel mai placid surîs. Un om nu merge către moarte decît escortat de fantome, fantomele vieților sale netrăite, adesea fantome vinovate; cine știe dacă nu va trebui să răspundă cîndva de actele sale nesăvîrșite?

Or, aceste fantome își împart fața noastră. O posibilitate de existență este exprimată în fiecare din compartimentele ei. Cînd fiziognomonistul, deplasînd niște ecrane pe un portret, izolează, una după alta, zonele ariei faciale, el

---

[1] *Ecleziast* 33, 14—15. Bacchylide spune la fel: „Tu nu ești decît un muritor, de aceea spiritul tău trebuie să hrănească două gînduri totodată".

face să se înalțe rînd pe rînd, în fața lui, suflete multiple și distincte. Imaginea morală este constituită fie prin suma caracterelor regionale, fie prin diferența lor, dacă sînt afectate de semne contrarii.

S-a putut vedea odinioară un prospector de figuri procedînd la împărțirea lor în bucăți transversale. Să citez, de exemplu, deducțiile pe care le-a inspirat figura lui Auguste Comte? Era curios să observi că aptitudinile matematice și-au găsit locul în etajele inferioare: buzele subțiri încadrate de adînciturі laterale, nările ascunse refuzau orice venea din afară prin simțuri; pupilele reci păreau interzise imaginilor și oferite doar simbolurilor. Dar, îndată ce ecranul descoperea ogiva arcadelor orbitale, frămîntarea cuprindea deodată toate trăsăturile. În sfîrșit, cupola craniului venea să suprapună bazei raționale construcții neliniștitoare și disproporționate. Fusese deajuns această treptată ridicare a vălului pentru a face să apară, în spatele logicianului cantonat în abstract, amantul mistic al Clotildei de Vaux și fondatorul de doctrină.

Totuși, împărțirea verticală este aceea care dezvăluie cel mai bine pluralitatea sufletelor individuale. Ea dovedește cît de iluzorie este simetria facială cu care se mîndrește figura noastră și prin care nevoia noastră de unitate interioară se simte în siguranță. Într-adevăr, fiecare dintre noi îngemănează stîngaci două jumătăți de aparență a căror sumară analogie face și mai sensibil divorțul real. Ebraica atașa totdeauna semnul pluralului la cuvîntul care desemna figura omului, iar gliptica asiriană reprezenta în mod obișnuit un personaj prin două profiluri pe care le unea o sudură arbitrară.

Se știe că, în toate civilizațiile, arta portretului se supune aceluiași ritm evolutiv: timpurile arhaice fixează fața într-o simetrie convențională; secolele clasice o însuflețesc dezechilibrînd-o; în sfîrșit, epocile din urmă exagerează, pînă la caricatură, ruptura între cele două părți. În Grecia,

această lege găsește, în metamorfozele imaginii omenești, una din cele mai sigure demonstrații. În zadar surîd blîndele rugătoare de pe Acropolele piramidelor, ele nu reușesc să ne convingă că trăiesc, căci viața le-ar fi făcut obrajii lor netezi mai puțin asemănători unul cu altul. Vizitiul deconcertează prin perfecta similitudine a părții drepte cu cea stîngă, așa încît l-ai crede ieșit dintr-o rasă încă necunoscută pe pămînt. Dar, în stadiul următor, dacă Niobida, cea din grădinile lui Sallustius, dacă plăsmuirile lui Scopas par să freamăte din toată epiderma lor de marmoră, aceasta se întîmplă pentru că în ele, prin colțurile gurilor lor inegal lăsate în jos, prin pleoapele diferit întredeschise, viața se naște din conflictul între două vieți. Iar mai tîrziu, realismul elenistic și pergamenian va desăvîrși, în rictusul lui Silen și în spasmul agonic al gălului, pierderea unității faciale.

Există astfel, în fiecare epocă a istoriei, un moment în care, din mulțimea ce părea să accepte măștile fără viață, se ridică figuri stranii care eliberează dintr-o dată forțele adverse ale feței. Astfel au fost, în Egipt, preotul din Sais, iar în Etruria, Apollo din Veii. Au fost, la Siena, Maestà a lui Duccio, și, în ținuturile romanice, îngerii și bătrînii de la Moissac. E de-ajuns ca o societate să se judece pe sine și să fie conștientă de contradicțiile ei, pentru ca figura omenească să se împartă în două, ca o rodie prea coaptă.

Or, omul interior poate trece și el drept o ființă simetrică, avînd două nări și doi ochi, dar important e să descoperi, dincolo de această înșelătoare simetrie, tocmai mărturiile unei dualități. Nu cerem servicii identice fiecăreia din emisferele cerebrale cu care sîntem înzestrați. Vorbim și scriem cu ajutorul emisferei stîngi; cine știe ce complicități cu partea noastră animalică se ascund în mutismul obstinat al celeilalte emisfere? În

plus, uităm că, pentru a ni se da viață, s-au folosit două elemente. Depozitari ai unei duble moșteniri de gene, nu trebuie să ne mirăm dacă destinul nostru rămîne în întregime comandat de întîlnirea obscură prin care au fuzionat două celule originare. Cînd cercetăm misterul nostru personal, cum să omitem această scurtă și riscantă operație care, vărsînd de-a-valma în același om două loturi de cromozomi străini unul de altul, a hotărît și binele și răul nostru?

Aceste considerații, chiar și pentru acela care le-ar socoti prea exclusiv inspirate de date organice, ne vor permite să înțelegem că disimetria poate afecta în om mai mult decît aparențele sale și că planul de delimitare îl traversează în întregime. Unii s-au întrebat dacă fiecărei jumătăți de obraz nu-i corespunde cumva o jumătate de suflet. Unul dintre acești cercetători [1] a crezut chiar că din observațiile sale îi era ușor să deducă un fel de lege: pe partea stîngă a figurilor se inscrie personalitatea așa zisă de contact; pe jumătatea dreaptă, personalitatea profundă; de o parte, omul social, de cealaltă, omul în intimitatea sa sufletească.

Să examinăm împreună cu el imaginea lui Baudelaire. Vom recunoaște cu ușurință, la stînga, pe excentricul pe care l-au descris contemporanii, pe dușmanul legilor, dornic să-și uimească secolul și să-l provoace. Dar, pe dreapta, un fel de repliere nu mai îngăduie să se ghicească, lucire de pasiune și de tandrețe neliniștită, decît privirea, arzînd în noaptea orbitei ca o lampă de sanctuar, făcînd

---

[1] Este vorba de Pierre Abraham, a cărui lucrare intitulată *Figures* (Gallimard, 1929) și ale cărui articole publicate în *Nouvelle Revue Française (Une figure, deux visages)*, martie și aprilie 1934, pg. 409 și 585, ne-au sugerat cîteva din exemplele citate.

astfel să apară „Tînărul Vrăjitor", amantul din *Balconul*, acela ale cărui confuze magii numai generațiile următoare au învățat să le perceapă.[1]

Iată cum Paul Valéry se zugrăvește pe el însuși: „O față răvășită pe care s-au adunat în chip ciudat tinerețea și bătrînețea și pe care ochiul este cînd mai prezent, cînd mai absent decît trebuie".[2] Ochiul prea prezent este stîngul, totodată și prea bătrîn și mai puțin ager, cu cearcăne datorate oboselii. Dar dreptul, ochiul absenței, evadează din comuniunea umană pentru a se contopi cu cerul miturilor, a cărui tinerețe este fără margini.

Desigur, așa cum există stîngaci și ambidextri, mulți se distrează în a dejuca legea și își privesc aproapele cu ochiul pe care de obicei și-l rezervă zeii. E deajuns să reținem că nu întoarcem spre veșnicie și spre contingent aceeași parte din noi înșine și că mulți știu să păstreze o parte din figură pentru acel colocviu cu demonul lor al cărui flux confidențial nu se întrerupe niciodată.

Printr-un artificiu, s-a reușit să se facă și mai vădită sciziunea individului, și anume prin artificiul fotografiilor compozite, realizate, unele, din două jumătăți drepte, altele, din două jumătăți stînge, din care una este inversată în oglindă. Se deduc astfel două imagini dintr-o singură față, imagini a căror deosebire ne produce o mare și permanentă surpriză. Nu e oare neobișnuit, de pildă, să prezentăm pe două clișee distincte pe

---

[1] Să ne amintim cum descrie Paul Claudel *(Positions et Propositions sur le vers français,* 14) fața lui Baudelaire: „... acești ochi încărcați de visare, de desperare, de inteligență și ironie, această frunte asemenea unei mari oglinzi capabilă să reflecte mai mult luminile decît formele și să se impregneze de substanța lucrurilor în loc să le rețină și să le reproducă, și mai ales gura, acea mare gură amară și închisă, făcută mai puțin pentru vorbit cît pentru a poseda și a savura întunecatul tezaur interior ..."

[2] *L'Idée fixe (Opere,* N.R.F., pg. 20*)*.

experimentatorul de un crud obiectivism și pe filosoful ce meditează lent și nesigur, aspecte ce se învecinează, nu fără a se trăda reciproc, în ovalul feței lui Claude Bernard?

De instrumentul violului psihologic pe care-l presupune această metodă nu ne vom folosi fără precauție atunci cînd vom dori să vedem ce putem extrage dintr-o față odinioară notorie: aici, botișorul căpresc al unei bătrîne extravagante al cărui ochi exprimă o imaginație dereglată și a cărei gură e marcată de o nesăbuită tendință către flecăreală; dincolo, un fel de zeitate taciturnă incomplet desprinsă de mîlul primitiv. Combinația restituie portretul scriitoarei George Sand și nu concepem vreo legătură între aceste două ființe decît presupunînd că femeia din stînga își scuză divagațiile gîndirii ei prin reveriile profund senzuale ale femeii din dreapta.

Cunoașterea celuilalt trage profit din studiul disimetriei faciale; se întîmplă oare la fel cu cunoașterea de sine? Să reținem o consecință a acestei disimetrii: imaginea inversată a feței pe care fiecare o descoperă în oglindă diferă uneori mult de imaginea pe care o oferă celor din jur viziunea directă. Nimeni nu se vede pe el așa cum îl vede un observator din afară. Narcis, aplecat asupra izvorului, iubește oare un altul decît pe sine însuși?

În orice caz, Narcis n-ar putea uita că nu e singur pe marginea izvorului. „Se află în fiecare om, spunea Nerval,[1] un spectator și un actor: acel ce vorbește și acel ce răspunde ...", și adăuga: „Cine știe dacă nu există vreo împrejurare sau vreo vîrstă cînd cele două spirite se separă? Legate amîndouă de același trup printr-o afinitate materială, poate că unul este făgăduit gloriei și fericirii, iar celălalt dispariției sau suferinței veșnice". Oare numai în conștiința alienată a poetului putea să încolțească obsesia unui destin dublu?

---

[1] *Aurélia*, I, 9.

N-am încetat pînă aici să ne servim de acele metode intuitive a căror folosire, în cercetarea noastră, ne făgăduisem s-o interzicem. Străduindu-se să definească ceea ce numim „biotipuri", adică dominantele morfologice care caracterizează principalele grupuri naturale între care se repartizează specia noastră, știința de astăzi caută totuși să rămînă obiectivă. Ea poate să realizeze acest lucru deoarece cunoaște rolul major pe care-l joacă, în elaborarea structurilor și în controlul comportamentelor, principiile emanate de glandele endocrine, acei hormoni de la care contemporanii noștri (nu fără un exces de complezență, s-ar zice) așteaptă clarificări în multe din misterele care ne învăluie.

Faptul că activitățile endocrine determină formele corpului și în special trăsăturile feței nu este, cum s-ar putea crede, o simplă ipoteză, ci un fapt verificabil și care se fundamentează pe concluziile unei scrupuloase anchete clinice și experimentale. Incidența tulburărilor morbide revelatorii lăsase de mult să se presimtă această facultate „morfologică" a hormonilor. În plus, privind un organism de o glandă prin operație chirurgicală, administrînd altui organism principii extrase din această glandă, am dobîndit puterea de a crea în laborator, după fantezia noastră, uriași sau pitici, durdulii sau slabi, imberbi sau păroși, palizi, rumeni, negricioși, și am dobîndit totodată puterea de a scofîlci sau de a rotunji obrajii, de a îngroșa marginea buzelor, de a umfla gîtul, de a rarefia sprîncenele, de a mlădia părul ... Ar însemna, fără îndoială, să mergi prea departe, atribuind numai secrețiilor interne întreaga responsabilitate a înfățișării noastre. Aceasta se datorează poate încă și mai mult, după cum s-a văzut, „factorilor genetici" [1], adică dispozițiilor ereditare

[1] Nu e exclus, dealtfel, ca aceștia să-și exercite influența printr-un intermediar endocrin. Prognatismul lui Carol al V-lea a derivat poate dintr-o secreție abuzivă de somatotrofină hipofizară, iar această dominantă hormonală a unei tare sau a unei particularități familiale are un suport cromozomic.

pe care le-au transmis, fiecăruia dintre noi, cromozomii originari. Nu e mai puțin adevărat că aspectele vizibile ale corpurilor derivă, în mare parte, din obscura chimie a cărei activitate se desfășoară în taina glandelor. „Nasul Cleopatrei dacă ar fi fost mai scurt ...": numai de echilibrul endocrin al Cleopatrei am văzut, într-o zi, că depinde „fața pămîntului". Bărbia în formă de galoș a Habsburgilor, buza lacomă a celor din familia Valois, barba albă a Carolingianului, părul vîlvoi al Regelui-Cetățean sînt, și ele, urmări ale activității hormonale.

Secreţiile interne își revendică, la rîndul lor, un anume rol în controlul fenomenelor mentale. Aici, să fim bine înțeleși. Nu ne place nicidecum să fim confundați cu aceia care mai sînt convinși, în chip destul de naiv, că totul în viața spiritului se rezolvă printr-un fel de fiziochimie și că va veni timpul cînd psihologul va scrie pe tablă formula stărilor noastre interioare, curba necesară a deliberărilor noastre sau compozantele deciziilor noastre cele mai libere în aparență. De fapt, activitatea noastră gînditoare utilizează elemente de proveniențe foarte diverse în care cooperează suflet și corp și ale căror valori respective, din lipsă de vigilență față de noi înșine, rareori ne preocupăm să le estimăm. Desigur, fiecare poate observa în el însuși, dacă nu se orbește deliberat, un principiu care scapă tuturor determinismelor, transcende toate aparențele, principiu pe care-l consideră drept esența sa unică. Fiecare se cunoaște ca o ființă ireductibilă și secretă și care nu are asemănare. Dar fiecare, în plus, încorporează în sinteza personală o multitudine de tendințe care îi sînt poate străine sau nu se formează decît în marginea ei: variații ale stării sufletești, înclinări afective sau chiar impulsuri ale instinctului. Acele nehotărîte impresii ale trezirii din somn, care ne colorează toate zilele cu o veselie sau cu o amărăciune deduse din visurile noastre nocturne, se suprapun ele numai hotărîrilor eului suveran? Nu trebuie mai curînd să discernem aici dovezile celor mai latente solicitări viscerale?

Acolo, în acel domeniu al instinctului şi al stării sufleteşti, al afinităţilor fără cauză sau al impulsurilor primordiale, se exercită rolul secreţiilor interne; şi chiar dezincarnată, o exigenţă spirituală ar fi oare autorizată să dispreţuiască chemări care se ridică în orice clipă din organele noastre şi din conflictele secretorii ce ne tulbură sîngele? Tiroida, glanda emoţiei, suprarenala, glanda energiei, hipofiza, glanda care guvernează acel *libido* insaţiabil, concură la opera, ţesută din durata noastră şi compusă special pentru noi, prin care o viaţă alege între a se pierde sau a se salva. Fără îndoială, nu fără risc sau cutezanţă ne jucăm uneori făcînd o clasificare endocrină a păcatelor capitale, dar trebuie să mărturisim că, acolo unde profanul nu observă nimic altceva decît o infracţiune morală, medicul găseşte adesea un motiv de a denunţa o dezordine fiziologică.

Şi atunci, dacă principiile secretorii posedă o dublă competenţă cu privire atît la formă cît şi la dispoziţiile mentale, nu trebuie oare să obţinem tocmai prin studierea lor acele elemente directoare ale unei cunoaşteri obiective a feţelor? Acest studiu incită, într-adevăr, la descrierea tipurilor în acelaşi timp morfologice şi psihologice pe care pe nedrept le-ar ignora fiziognomonistul. Nu putem aici să trezim interesul cititorului decît prin cîteva exemple. Să ni se ierte aceste noi „Caractere" şi intenţia de a pune de acord pe Teofrast cu gustul amatorilor noştri de hormoni.

Dacă vreun pictor ar vrea să traducă angoasa sau teroarea tragică, ar descoperi oare un model comparabil cu *Zelia?* Priviţi cu atenţie aceşti ochi umezi, ficşi, uşor globuloşi, pe care uneori îi face să tremure nu ştiu ce rătăcire, aceste pleoape care clipesc scurt, aceste sprîncene dese şi care se unesc deasupra nasului. Mai priviţi aceşti obraji scofîlciţi în care sîngele se ridică în valuri bruşte, aceste buze mereu deschise, aceste urechi stacojii, sub şuviţele de păr ridicate şi timpuriu albite, această frunte pe care o încreţeşte insomnia. Se

pare că o asemenea fată este făcută pentru a expune în permanență stigmatul emoției la paroxismul ei. Nici o alta nu ar înfățișa mai bine o răscruce de destine contrarii.

Costelivă, cu răsuflarea scurtă, Zelia stă cu greu locului. Chiar și în somn vorbește și merge. Dimineața ai crede că e epuizată. Dar iat-o, volubilă fără oprire, făcînd sute de proiecte. În cazul ei actul anticipă gîndul. Își schimbă rochia așa cum își schimbă dispoziția sufletească. Răspunde la scrisori înainte de a le fi citit. La prima chemare ea străbate orice distanță. Marile cauze nu numără adepți mai fanatici ca ea. E cunoscută ca o prietenă generoasă. Dar se spune că e o soție acră. La prima contrazicere, vezi că ochii îi ies din orbite, mîinile îi ard și tremură, inima îi bate mai repede. Ajunge să se exprime cel mai deplin atunci cînd vociferează, în momentele dramatice, atunci cînd sparge vesela sau cînd trece la reconcilieri patetice și uneori ai zice că e o victimă a soartei pradă Eumenidelor.

Nu căutați așa departe. Priviți-i gîtul, gîtul umflat ca gulerul unui porumbel. Se află acolo o gușă care ajunge să provoace o tulburare pe care medicii o numesc în jargonul lor „hipertiroidie", tulburare de altfel măsurabilă și a cărei importanță și ale cărei modalități pot fi apreciate prin evaluarea metabolismului bazal sau prin dozajul iodului în sînge. Pentru a o trata, nu numai chirurgul ne oferă serviciile sale, ci și chimistul expert în artificiile medicației antitiroidiene, fără a lăsa deoparte distribuitorul de izotopi, încît prin conlucrarea acestora ne este ușor să facem să se coboare o oarecare seninătate pe acest chip și în acest suflet.

Dacă ar vrea să-și afle surori mai mari, Zelia le-ar găsi în secolul al VI-lea î.e.n. Să se urce pe Acropole și-și va întîlni predecesoarele în acele Koré atice, surîzătoare și frivole micuțe orientale, fardate și împodobite cu diademă și tunică imitată după moda din Ionia. Frumusețea „bazedoviană" nu s-a încarnat niciodată cu mai multă grație și

să nu ne mirăm dacă, pe frontonul Hecatompedonului, Atena, pentru a-l doborî pe Encelade, manifestă o mînie atît de grațioasă; privind mai atent, observăm amploarea grumazului și ieșirea în afară a globilor oculari.

În toate epocile, de altfel, și mult timp înainte ca epoca noastră să o fi gratificat cu acest nume, putem vedea cum hipertiroidia marchează cu semnele ei seducția multor figuri feminine. *Tînăra cu Turban*, a cărei privire cețoasă ne așteaptă la Mauritshuis din Haga, ar putea să se destăinuie asupra intermitențelor vieții sale afective dacă am ști să-i acordăm atenția cuvenită. Vermeer nu a modelat niciodată o figură într-o substanță mai prețioasă și mai moale, dar prietenul doctor, al cărui interes a fost reținut de ochii ei bulbucați și de buzele întredeschise, nu poate să nu sugereze interlocutoarei sale controlul unui metabolism bazal.

Acest portret nu formează decît una din părțile unui diptic. Pe celălalt panou se află imaginea *Irenei. Quae est ista quae progreditur ut luna?* „Cine este aceasta care înaintează, asemenea lunii ...?", și adaugă P-J. Toulet, ireverențiosul interpolator al *Cîntării Cîntărilor* „a cărei figură nu arată o inteligență vie". Căci pe această față rotundă și lunară, se vede o expresie de placiditate, foarte aproape de prostie. Irena ne arată, fără să-i pese de impresia pe care ne-o lasă, un păr aspru, sprîncene rare, pleoape urduroase, un nas cîrn, niște buze moi și albicioase, o piele rece, ca de ceară, ce pare nespălată, căci e atît de înceată încît nu ajunge să-și mai facă toaleta zilnică. Irena cască, Irena doarme, se scoală tîrziu, se culcă devreme. Irena șovăie tot timpul între două gesturi dintre care niciunul nu se săvîrșește. Așa-i de mare indolența ei încît a uitat să crească și-i vedem trupul bondoc și înfrigurat ghemuindu-se lîngă vatră. Nimic nu o impresionează. Nimic n-o distrează. Dacă uneori trăsăturile ei se luminează este pentru că a reușit, în fine, să înțeleagă gluma auzită în ajun. Totuși, să nu credeți că nu există

remediu pentru lene sau pentru indiferență. Căci Irena nu suferă decît de hipotiroidie. Să i se administreze principiul de care este lipsit organismul ei și pe măsură ce formele i se vor dezvolta, părul i se va subția, buzele vor desena o formă mai vioaie între obrajii mai puțin umflați, și Irena cea cu mixedem va învăța bucuria de a simți, de a acționa, de a exista.

Surorile Irenei n-au inspirat cîtuși de puțin penelele, și pe drept cuvînt. A trebuit geniul lui Velàzquez pentru a face o temă artistică din posomorîta aparență a lui *Niño de Vallecas*. Încremenirea pietrei care, uneori, se poate însufleți oferă mai multe resurse expresive decît regresiunea fără speranță a unor chipuri spre inerția originară. Dar, printre formele cele mai discrete de mixedem, sînt unele care nu resping dorința de a fi reproduse de pictor și bănuiesc că unele figuri atrăgătoare create de Memling, de Gérard David sau de Jan Gossaert împrumută acele intime resurse de liniște, demne de invidia noastră, de la semi-lîncezeala secrețiilor lor tiroidiene.

Leagănul Irenei fusese atins de razele unei luni pline, după spusele astrologului; oare *Berta* n-ar trebui să-și lege și ea destinul și motivarea formei sale de apariția planetei Saturn? Chiar de la început ați fost surprinși văzînd înfățișarea masivă a Bertei, spatele ei arcuit, mîinile ca niște cazmale, mărimea încălțărilor. Zadarnic ați căutat pe figura ei gingășia de care sînt lipsite membrele. Arcade orbitale ca niște streșine, un maxilar proeminent, un nas mare, buza de jos lipsită de blîndețe, compun un ansamblu puțin îmbietor, în același timp sălbatec și dezamăgit, nu o față ci mai curînd un bot pe care nu ne-am mira să-l vedem ieșind dintr-o cavernă a pleistocenului.

Nici firea Bertei nu-i prea îmbietoare: morocănoasă, bănuitoare, înclinată spre interpretări răuvoitoare, Berta preferă să se retragă într-o tăcere ostilă față de tot ce o înconjoară. E mai bine să n-o deranjezi din visările ei negre. Cînd, într-o chilie de la San Marco, cercetăm profilul lui

Savonarola, așa cum l-a pictat Bartolomeo della Porta, și observăm hipertrofia masivului său facial, ne dăm seama la ce extreme de rece fanatism pot conduce înclinațiile specifice acromegaliei.

Nu-i deloc nevoie, într-adevăr, să consultăm planetele pentru a descoperi secretul Bertei. O radiografie ne va lămuri mai bine arătîndu-ne în centrul craniului amploarea anormală a acelei mici cavități osoase pe care o numim „șaua turcească" și care servește de sălaș hipofizei. De la hipofiză pornește tot răul, și de la secreția abuzivă a celulelor ei acidofile. Nu ne vom mai îndoi de aceasta atunci cînd, supunîndu-le iradierii, vom fi scurtat nasul Bertei și vom fi înveselit starea ei sufletească.

Dar la ce ar trebui să ne așteptăm dacă Marte, într-o zi, ar începe să ridice pretențiile lui asupra unei figuri peste care, pe drept cuvînt, Venus se considera stăpînă? ... Nu putem povesti fără compasiune aventura care i s-a întîmplat *Delphinei* în jurul vîrstei de 15 ani. Cei apropiați o cunoșteau pînă atunci ca o fetișcană fragilă și surîzătoare, preocupată numai de cîrpele și păpușile ei și în care se părea că se pregătește cea mai blîndă feminitate. Or, nu știm ce influență ocultă a scos la iveală din ea, în puține luni, o ființă nouă. Iat-o devenind răutăcioasă, autoritară, certăreață, cățărîndu-se pe copaci, terorizînd curtea de păsări și căutînd, cu pumnii strînși și vorba tare și răgușită, gîlceavă băieților. Buza i se împodobește cu o pilozitate aspră. Obrajii cheamă, în fiecare dimineață, briciul. Între sîni apare un puf intempestiv și, curînd, tot corpul i se acoperă cu o luxuriantă și stufoasă blană. Ai crede că vezi pe Afrodita cea păroasă pe care o adorau odinioară Cipriotii.

Cred că Delphine nu dorește să se supună autorității unui soț. Dacă i-ar veni chef de așa ceva, soțul ar trebui, desigur, să se acomodeze cu condiția vasală pe care o vedem la tovarășul de viață al acelei *Barbuda* despre care vă amintiți că ați cunoscut-o la Toledo. Magdalena, pe care

Ribera a pictat-o la cererea regelui din Neapole, a fost de trei ori mamă, în ciuda atributelor sale demne de niște patriarhi și de aceea ne apare, cu ultimul vlăstar la sîn, unind într-o singură persoană, ca Eva de la Saint-Savin, avantajele sînului și pe acelea ale bărbii.

Totuși, Delphine, într-acolo te îndreaptă oare afinitățile tale secrete? Ar putea să ne răspundă poetul care, mai îndrăzneț decît noi, n-a șovăit să strecoare o privire în alcovul tău și te-a descris la picioarele tinerei Hippolyte „frumusețe puternică îngenuncheată la picioarele unei frumuseți gingașe ...“ Ce rătăciri! ... dar endocrinologia nu renunță nici aici la pretențiile sale. Căci Delphine nu-și datorează metamorfoza decît unei tumori a corticosuprarenalei. E de dorit ca judicioasa intervenție a unui chirurg să o readucă cît mai repede la limitele moralei comune.

Mai sînt încă multe imagini pe care am vrea să le introducem în această galerie de frumuseți bizare, deși ne temem că ni s-ar reproșa că am pus o răutate perversă în alcătuirea „muzeului nostru imaginar“. N-o vom uita pe *Doroteea*, addisoniana, „neagră și totuși frumoasă precum corturile lui Cedar“, pe care am fi ispitiți s-o luăm drept o fiică a lui Ham, dacă întunecarea gradată a feței și a coapselor n-ar acuza în ochii noștri slăbiciunea secrețiilor suprarenale. *Adelina* ar fi așezată aici cu grija de a ne aminti de ravagiile provocate de necroza hipofizară prin halucinanta slăbire care seacă izvoarele vieții și, văzînd acea piele atît de strîns lipită pe tîmple și pe reliefurile sale osoase, n-ați spune oare că este o mumie ambulantă, care, ca și Lazăr, și-a sfîșiat bandajele?

Nu ne vom feri, chiar în pofida sexului lui originar, să-l includem aici și pe *Camille*, pe care un cuțit nemilos l-a lipsit de la o vîrstă fragedă de sexul său și pe care altădată l-am fi considerat potrivit, luîndu-ne după obrajii spîni și pielea veștejită, să-și păstreze cu cinste locul în seraiul Marelui-Domn.

Avem dreptul să presupunem că știința secreților interne ne va îngădui să atîrnăm numeroase alte efigii pe pereții cabinetului secret, atunci cînd un viitor fără îndoială apropiat îi va îngădui întreaga dezvoltare pe care o așteptăm de la ea. Trebuie să remarcăm totuși — și exemplele pe care le-am dat o dovedesc îndeajuns — cît de eficientă devine această nouă fiziognomonie față de acelea care au precedat-o. Endocrinologii de astăzi nu urmăresc altceva decît, nici mai mult nici mai puțin, să amelioreze prin expedientele lor terapeutice figurile și, totodată, caracterele. Unele injecții cu hormoni, unele exereze chirurgicale vor putea să rectifice erorile sau defectele de construcție ale unei naturi ce se manifestă adesea anapoda sau perfid. Dacă n-ar friza aroganța, ambiția medicilor de a produce frumusețe, frumusețe a corpurilor și altă înaltă frumusețe, ni s-ar părea generoasă. Dar această ambiție obligă pe cel care o cultivă să respecte și să sprijine ceea ce este mai veridic și mai permanent în om.

Dacă cercetările de care noi profităm trezesc anumite suspiciuni, e pentru că determinismul strîmt din care par să se inspire nu trece în general drept conciliabil nici cu revendicările conștiinței nici cu obligația socială și juridică a unei responsabilități. Ce povară ar fi, sau ce scuză, o figură imuabilă în care fiecare ar putea citi, ca într-o carte deschisă, stigmatele lubricității, ale intemperanței sau ale înșelătoriei! Dar sînt oare figurile imuabile?... De fapt, nimic nu apare mai perfectibil decît figura omenească. Nimeni nu trebuie să se simtă obligat să-și accepte chipul.

Mai mult, nu vedem oare cum chipurile se modifică spontan odată cu vîrsta? și dacă se schimbă, aceasta nu se întîmplă oare în măsura în care se schimbă sufletele? Cîți oameni îmbătrîniți nu substituie, treptat, figurii vagi sau banale sau disponibile a vîrstei de douăzeci de ani, o mască de o formă mai deosebită și cu trăsăturile mai pronunțate în care se imprimă o amară și puternică înțelepciune!... Și, pe de altă parte,

cîte frunți luminoase de adolescenți care, mai puțin favorizate decît aceea a lui Dorian Gray, nu mai arată, după treizeci de ani, decît sfîșietoarea mărturisire a ofilirii lor! Nu e doar o formulă gratuită de a invita pe fiecare, așa cum a făcut Taine, „să-și corecteze marmora sau lutul". Cine știe dacă omul nu va deveni cumva, într-o zi, artistul propriului său chip?

Nu trebuie să ne temem că o reînnoire a fiziognomoniei va fi o piedică în exercitarea liberei noastre voințl. După părerea mea, eventuala primejdie ar fi alta. Pentru a răspunde obiectivului ei științific, știința fiziognomoniei nu poate decît să tindă către general și să se străduiască a descrie tipuri colective. Nu riscă ea oare să uite astfel caracterul în chip necesar convențional și fictiv al oricărei determinări de tipuri? De fapt, omenirea se compune din indivizi și la fiecare dintre acești indivizi contează numai „deosebirea" sa, ceea ce nu se află la nici un altul ci doar în sine însuși și conferă aventurii vieții sale o semnificație unică.

Să amintim totuși că știința fiziognomoniei valorează atît cît valorează și fiziognomonistul. Așa cum un bun clinician cunoaște și respectă legile generale care conduc ființa vie și totuși vede în fiecare dintre pacienții săi o personalitate biologică fără echivalent, ale cărui suferințe depind de un diagnostic și cer un tratament specific, tot astfel fiziognomonistul expert va ști să uzeze de categorii fără a disprețui disparitatea cazurilor. Și pentru unii și pentru alții, analiza ireductibilei deosebiri dintre oameni dă valoare oricărui studiu asupra omului.

Atunci cînd, pierdut în mulțime, observi în jurul tău fluxul mereu reînnoit al figurilor dintre care nici una nu se confundă cu alta, trebuie să consimți a percepe în singularitatea lor inexprimabilă un reflex al emoționantei singularități a sufletelor ... Cum sîntem oare atît de asemănători și în același timp diferiți? Cum oare, depozitari ai aceleiași esențe, perpetuată de atîtea generații

în atîtea milioane de indivizi, fiecare dintre noi apare ca o creatură originală, imprevizibilă, inimitabilă şi de neînlocuit? Mister a cărui soluţie nu o putem căuta decît dincolo de noi înşine, dar mister fără de care nici un destin omenesc n-ar merita să fie trăit.

Sensuri multiple, în aparenţă contradictorii, ba chiar ireductibile unele faţă de altele, se află incluse în mod tainic în cel mai simplu obiect. Cine aspiră să ajungă la înţelegerea naturii, trebuie să aleagă între mai multe sisteme de imagini sau de raporturi şi, prin această alegere, să opună un refuz, cel puţin provizoriu, unor aspecte ale lumii pe care nu are nici un motiv să le proscrie. Realitatea este făcută dintr-o închegare de adevăruri care se ignoră.

Priveşte-ţi figura. Dacă vrei s-o cunoşti, va trebui întîi să optezi pentru modelul de existenţă faţă de care manifeşti curiozitate. Fizician, te vei concentra asupra mişcării electronilor pe care îi ghiceşti în fiecare din atomii ei constitutivi. Chimist, vei calcula ce acizi amiaţi, ce esteri, ce polizaharide conţine fiecare element din ţesuturile ei. Genetician te preocupi să reconstitui seria mutaţiilor ce au dus la constituirea feţei. Anatomist, vei încerca, folosind scalpelul, să operezi delimitarea planurilor care se suprapun sau să faci, cu ajutorul microscopului, inventarul celulelor care iau parte la structura ei. Priceput în embriologie, îi vei reconstitui istoria în împăturirea foiţelor sau în coalescenţe de muguri, preocupat de fiziologie, vei studia reflexe, schimburi, percepţii. Medic, vei pîndi la suprafaţa ei alterările ce relevă boala pe cale de a se declanşa. Antropolog, vei discerne semnele unei afilieri.

Mereu ne va fi posibil să descifrăm un adevăr al figurii, un adevăr specializat. Dar faţa nu este oare decît o îmbinare de adevăruri oarbe unele faţă de altele? Nu există nimic care să închege aceste adevăruri în unul singur? Nu vom reuşi oare să ajungem în cele din urmă la o viziune a fiinţei care să ne conducă la cunoaşterea unicului adevăr al feţei?

Omitem poate să observăm că, pentru a înscrie figura în una din marile ordini naturale, ar trebui să o supunem unor scopuri străine de esența sa. Nu vedem în ea decît pe slujitoarea unei necesități. Dar pentru ce figura să nu scape și ea de sub imperiul acestei necesități? De ce să nu țintească spre un scop care să i se cuvină numai ei?

Privește, învață să vezi această față, oricare ar fi ea și spune-mi dacă nu dovedește un adevăr care depășește toate adevărurile, și dacă prin ea nu se trădează o prezență care valorează singură cît întreaga natură și dacă, în sfîrșit, contemplarea ei nu ajunge uneori să te introducă într-o țară fără frontiere și fără drumuri, o zonă de bucurie, de certitudine și de pace, un cer anterior, acolo unde te așteaptă stăpînul Lumii.

Orice formă, cristal, floare, cochilie, figură ascunde un dublu sens: ea înseamnă necesitate și înseamnă și frumusețe. Dacă scrutezi acea formă cu instrumentele rațiunii tale, ea nu-ți va părea capabilă decît să dovedească și să servească. Dar, dacă o vei înțelege cu tot sufletul, ea îți va arăta frumusețea, tăcuta frumusețe care copleșește și care dăinuie.

Capitolul II

LIMBAJUL MÎINILOR

Arzi arzi mîna mea flacără care mă luminează.
Mîna mea luminînd aștrii pe dibuite.
Guillaume Apollinaire: *Pîndarul melancolic*

Orice om naiv se crede stăpînul mîinilor sale. Le tratează ca pe niște instrumente ce se supun imediat unor ordine pe care nici nu se obosește să le formuleze. Nu este bănuitor cu ele. Nu le respectă. Nu remarcă faptul că este purtat de aceste mîini, adesea trădat de ele, uneori salvat.

Mîinile sînt ființe. Cînd le văd pe ale mele agitîndu-se în fața mea, apucînd, lăsînd, sondînd spațiul, încercînd materia, luînd-o înaintea cuvîntului, negînd sau atestînd, enervîndu-se sau consimțind, cînd le văd astfel, compromițîndu-se sau compromițîndu-mă fără voia mea, n-ar trebui oare să le consider nu drept niște prietene sigure, ci drept prietene primejdioase, a căror independență ne înspăimîntă? Există mîini timide și mîini nerușinate, mîini neghioabe și mîini inventive. Sînt și mîini servile, făcute pentru gesturi mașinale, mîini pe care le-au veștejit josnicile lor amabilități, mîini decăzute care și-au pierdut sufletul, există mîini mîndre și mîini adoratoare și mîini de lumină al căror act creează ceea ce nimeni nu a văzut încă.

N-au crezut oare unii că au întîlnit mîini care străbăteau lumea, ca Mîna Vrăjită a lui Nerval, pentru a face acte justițiare și generoase?

Spun mîinile. Ele fac un cuplu geamăn. Ele concură la aceeași muncă, unite printr-o supunere misterioasă la aceeași lege. Există leziuni ale creierului care ne revelă solidaritatea lor latentă:

gestul pe care clinicianul, la căpătîiul unor paralitici, îl ordonă unei mîini, este imediat reprodus exact și inevitabil de partenera ei. Totuși, observați palmele lor deschise, lungimile comparate ale degetelor, nodurile și carnația lor: se deosebesc prin mii de amănunte. Omul nu săvîrșește aceleași acte, nu exprimă aceeași parte din el însuși la fel cu ambele mîini. Una scrie, cealaltă duce. Una stimulează, cealaltă reține. Una este Maria, cealaltă Marta. Cea stîngă, cea fără de noroc (numele însuși nu servește oare să desemneze ceea ce este mai rău din destinul nostru, sinistrul?), nu refuză totuși tovarășei sale o asistență plină. de răbdare și uneori numai ei îi revine inițiativa.

Și una și alta au făcut lumea în care avem partea noastră. Imaginați-vă omul fără mîini. Toată gîndirea lui n-ar fi fost capabilă să modifice ceva în jurul său, în natura inertă sau vie. Un pămînt populat de o omenire fără mîini ar fi rămas o planetă sterilă. Ne îndoim chiar că acest pămînt ar fi servit de sălaș unei gîndiri valide și că aventura rasei noastre ar fi obținut desăvîrșirea sa, chiar numai pe planul spiritului.

Într-adevăr, pentru a se transmite sau a se dezvolta, o gîndire trebuie să se înregistreze prin monumente și prin scris, și aceea care înregistrează este tot mîna. Mîna este aceea care scoate o formă dintr-o idee. Mîna poate extrage din suflet o substanță. De ce visul și somnul sînt insuficiente, din moment ce, ca și în stare de veghe, omul este prezent cu toată gîndirea sa? Este pentru că în vis neuronii au întrerupt contactele lor și gîndirea nu mai știe să regăsească drumurile secrete care o duceau pînă la mîini. O omenire fără mîini ar fi făcut din istoria ei un vis fără sfîrșit.

Le dăm dreptate vechilor ocultiști că au socotit mîna nu numai drept un *pentacol*, „o stea cu cinci brațe", ci și un *pantacol*, „fiind ceea ce conține orice lucru ...". Dar omul, se va spune, este și o figură, și mai ales o figură. Fără îndoială, și am mărturisit mai înainte ceea ce cred în această privință. Pe stradă, oamenii se recunosc după figurile lor. Dar se salută, se îmbrățișează cu mîinile.

Figura percepe, exprimă. Mîna percepe cu siguranță în mai mică măsură decît figura, dar exprimă tot atîtea lucruri, și face mai multe decît figura. Portretul din care mîinile au fost omise e un portret mincinos.

Mîinile sesizează, spunem noi. Este funcția lor cea mai puțin importantă. Să n-o neglijăm totuși pe nedrept. Ele devin uneori organele noastre principale de investigație. În întuneric, din instinct, ele se întind înainte. Mîinile orbului au învățat să vadă. Ele desfășoară suprafețe tactile, mai sensibile ca toate celelalte prin bogăția inervației lor și multitudinea corpusculilor specializați. Aceste suprafețe, suple ca mătasa, mobile ca niște frunze, harnice ca insectele, însuflețite, s-ar zice, de o curiozitate proprie și care uneori o anticipă pe a noastră, întîmpină ființele și lucrurile, le învăluie, le pătrund. Sub tegumente, acest sistem minuțios articulat de tije, membrane, pîrghii, scripete, conductori de energie, unul din mecanismele de ceasornic cele mai savante ale structurii noastre, este și un aparat senzorial pe care exercițiul l-a făcut apt să aprecieze întinderea și volumul, consistența și conturul, greutatea și densitatea. Îl uităm adesea, atît de firească ne pare această aptitudine. Trebuie, pentru a-i măsura valoarea, să-i privim pe nenorociții care l-au pierdut, acei „astereognostici" pe care îi studiază neurologia și care, legați la ochi, învîrt la nesfîrșit între degete obiectul cel mai uzual, fără a putea să-l numească și nici chiar să-l descrie.

Privirea, trecătoare sau insistentă, atinge doar superficial materia. Nu descoperă decît suprafețe, culori, miraje. Fără mîini, explorarea lumii nu ne-ar dărui decît un flux împestrițat de figuri, de care ne-am simți, în chip pasiv, asaltați sau părăsiți. Instinctul ne poruncește să apucăm. Copilul întinde brațele spre linia orizontului marin sau spre steaua a cărei rotunzime place palmei sale. La origine, omul s-a cunoscut ca atare atunci cînd a dobîndit un contact imediat cu elementele. Omul a învățat să mîngîie trunchiul

musculos al stejarilor, să simtă în interstițiul degetelor răcoarea izvoarelor, jilăveala mușchiului, blana animalelor familiare. Mîinile, el le-a ridicat în timpul nopților pentru a capta suflul lor, a vedea încotro bat curenții; le-a scufundat în adîncimea vie a dimineților pentru a „palpa sînul spațiului", cum spunea Lautréamont; le-a oferit soarelui, ca niște oglinzi gemene.

La extremitatea senzației, ceea ce a găsit a fost durerea. Mîinile l-au învățat în același timp să se bucure și să sufere. Știința călăilor a observat repede în ele zone în care cruzimea devine mai crudă. În fiecare zi, cele două muncitoare revin rănite de la munca lor fără răgaz.

Căci ele nu sînt numai sensibile ci și harnice. *Mîinile fac.* Cum „să faci" fără ele?

Primitivii nu concepeau un zeu care să nu fie înzestrat cu mîini, sau chiar, în panteoanele Indiei, cu o mulțime de mîini. Și în Capela sixtină vedem mîna creatoare, marea mînă a celui Atot-Puternic care, îndepărtînd negura timpului și a spațiului, ridică, cu degetul arătător înălțat ca o săgeată, statuia de lut, respirînd în sfîrșit, sau care cheamă de la distanță, din trupul adormit al lui Adam, „carnea din carnea sa". Între forme, într-adevăr, mîna este forma dintîi, aceea prin care au fost plăsmuite toate formele.

Universul pe care și l-a construit omul nu e decît o amprentă a mîinii. Totul, de la speteaza fotoliului meu pînă la cartea pe care o răsfoiesc, e făcut ca să fie apucat. Acele unelte neobișnuite ale căror modele nu le-a sugerat natura, sapa, cheia, dalta, compasul, pușca, vioara, nu-și găsesc justificarea decît în contact cu mîinile. Mașinăriile gigantice cărora li se supune forța munților și a fluviilor ar rămîne și ele neînsufletite dacă n-ar oferi, pe un tablou de comandă, un loc destinat mîinii. Imaginați-vă că speciei noastre i s-ar substitui o alta, de o inteligență egală, dar ale cărei degete s-ar uni prin niște membrane sau ale cărei falange s-ar insera direct pe osul carpian: toată lumea noastră ar deveni inutilizabilă.

Istoria mîinii este aceea a lărgirii progresive, datorită uneltei pe care mîna o modelează, a ariei supuse autorității sale. S-a prelungit mai întîi datorită bastonului, curînd ascuțit în țepușă de vînătoare, apoi aruncînd sulița, urcînd-o pe un propulsor, transformînd-o apoi în săgeată la arc. De la industria preistorică a paleoliticului incipient și pînă la sfîrșitul erei magdaleniene, i-au trebuit, pentru a învăța să atingă o pradă la o distanță de 100 de pași, cinci sute de milenii. N-a fost nevoie decît de cinci sute de ani pentru ca săgeata să devină rachetă și să permită mîinii să atingă infinitul.

Dacă unii locuitori fără mîini ai pămîntului nostru au știut uneori, destul de mediocru, de altfel, să se facă zidari sau grădinari, dacă arhitectura stupului sau a mușuroiului ne dă cîteodată de gîndit, nu e nimic acolo care să se apropie de minunile de putere eliberată și de precizie suplă pe care le creează în fiecare ceas aceste unelte naturale care ne sînt proprii, capabile de orice ..., în afară, poate, de a reproduce echivalentul lor. Nu există nimic care să amintească de facultatea lor de invenție. În actul manual, într-adevăr, unde să așezi oare punctul de plecare al tehnicii artizanale și al inspirației creatoare? Sîntem tentați să credem că acest act nu se mulțumește să servească gîndirea. Aș spune prea mult, spunînd că el *este* gîndire?

Actele noastre dau seamă de judecățile noastre. Dumnezeu însuși a ordonat ca să fie lumină înainte de a recunoaște că „lumina este bună". Trebuie oare să credem că mîinile gîndesc? Anaxagoras lăsa să se înțeleagă acest lucru, deoarece pentru a caracteriza omul confunda într-o singură prerogativă inteligența și mîna. Să nu protestăm! Dacă admitem că gîndirea are nevoie, pentru a se elabora, de structuri materiale, celule sau conexiuni cerebrale, n-avem nici un motiv să refuzăm mîinii un rol în exercitarea facultăților cognitive sau discursive. Orice om participă la funcția

umană esențială. Corpul întreg încarnează gîndirea. Corpul întreg, de la degetul gros de la picior și pînă la vertex, se pătrunde de prostie sau de înțelepciune.

În tablourile votive ale lui Gérard David sau ale Maestrului din Moulins, mîinile reflectează, în vreme ce fețele dormitează. La judecătorii lui Piero della Francesca, mîinile argumentează, în timp ce figurile păstrează cel mai sever mutism. Mîna lui Ezechil transmite, la Michelangelo, un mesaj; aceea a lui Lipsius, la Rubens, răspîndește o învățătură. Toată deliberarea *Sfîntului Mauriciu* de la Escorial are loc numai între mîinile legionarilor tebani. „O parte a memoriei sale stă în falange", spune Descartes despre cîntărețul din lăută.

Înțelegere, presupunere, sinteză, ipoteză sînt operații manuale: Valéry observa că vocabularul cel mai abstract împrumută termenii cei mai uzuali de la funcțiile degetelor.

Ochiul s-ar fi lăsat înșelat de adîncimea rămurișului, de fluiditatea fluviilor sau de tentația infinitului. Mîna a înzestrat omul cu o lume pe măsura ei, compactă, limitată și care se poate descompune. Ea a extras din lume o aritmetică și o geometrie. Arătătorul a trasat pe nisip linii drepte și cercuri. Palma a modelat piramide și conuri. Mîna a socotit. Niciodată nu i-ar fi venit în minte unui popor de ciungi să creeze sistemul zecimal. În timp ce ochiul sau urechea nu percepeau decît continuitate în sînul unei existențe unice, mîna a apucat piatra, osul sau frunza; le-a izolat, definit, le-a supus numărătorii; a conchis că există o pluralitate. Principiul regulii prin care sîntem învățați să „împărțim fiecare din dificultăți în atîtea parcele cîte ar fi necesar pentru a le rezolva mai bine", filosoful l-a descoperit în munca mîinii sale; prin ea a învățat „să-și conducă bine rațiunea".

Observația aparține ochiului, experimentul mîinii. Mîna verifică adecvarea între concept și lucru. Stabilește raportul nostru cu realul. Ne

procură certitudini pozitive. Este organul evidenței. Solomon nu merită oare încredere atunci cînd laudă Femeia în stare să muncească „după sfatul mîinilor sale"?

Dar, continuînd astfel incerta lor aventură se întîmplă ca aceste capricioase să prefere să se exercite în mod inutil. *Mîinile se joacă.* Ele se joacă construind o lume de figuri, o lume magică și tulburătoare în care nimic nu are alt scop decît de a provoca mirare, de a emoționa sau de a semnifica.

Făcîndu-se instrumentul artei, mîinile, inocente sau perverse, învață să înalțe la marginea naturii, și uneori revoltîndu-se împotriva naturii, un sistem de forme și valori care, pentru a plăcea, n-au nevoie să fie utile, și nici, pentru a exalta sufletul, să se supună rațiunii. Ele învață, în același timp, să pătrundă mai bine natura, căci aceasta ni se dezvăluie cu atît mai bine cu cît încearcă să imite arta. Mîinile nu cunosc decît ceea ce au fost capabile să producă.

Kunst ruht auf Handwerk, „nu există artă decît creată de mînă", spunea Goethe. Unde apare mașina, piere arta. Cîte arte au pierit și, odată cu ele, secrete de neînlocuit ale existenței! Nu trebuie oare să admirăm totuși faptul că se păstrează încă printre noi, disprețuind rețetele civilizației noastre mecanice, stăruitorii supraviețuitori ai epocilor cînd mîna, soră cu norocul sau cu geniul, avea singură puterea asupra lucrurilor? Mîna sculptorului se apropie de piatră cu aceleași șiretenii și aceleași violențe ca mîna lui Myron sau a lui Scopas. Mîna pictorului se ostenește pe suprafețe cu răbdătoarea desfătare pe care deja Roger de la Pasture o atribuia Sfîntului Luca. Toate aceste mîini se străduie să ne trezească simțul pipăitului. Dacă, după Berenson, marea descoperire a lui Giotto a fost de a ne stimula „imaginația tactilă" prin niște figuri care exercită asupra corpurilor noastre o fascinație cel puțin egală cu aceea a realității, dacă darul lui Pollaiuolo

a fost acela de a conferi personajelor sale atitudini sau mișcări care solicită mușchii spectatorilor să le reproducă sau să le mimeze, se poate spune că artele plastice își propun să facă în așa fel încît mîna să-și dea seama de ceea ce poate fi capabilă.

Alte mîini nu se mulțumesc cu spațiul. Jocurile lor au nevoie de durată. Mîna muzicianului este, dintre toate, aceea în care se concentrează spiritul în modul cel mai evident. Oare avem destulă recunoștință și uimire pentru acele mîini inspirate care, prin vrăjitoria a patru corzi doar, transformă în sufletul nostru tăcerea în plăcere? E deajuns să privim, atingînd clavecinul sau lăuta, mîinile înflăcărate ale bărbaților lui Giorgione sau Tițian, mîinile distrate sau mîinile misterioase ale femeilor lui Vermeer, pentru a auzi ecoul pasionat de vise care, fără îndoială, nu tac niciodată căci se propagă acolo unde timpul nu mai are valoare.

Mîinile care numără nu definesc decît obiecte și nu vor cunoaște realul decît printr-o știință analitică și utilitară. Mîinile care cîntă sînt acelea care au mers cel mai departe spre cucerirea lumii. Căci ele s-au aventurat pînă în substanța orelor, diurne sau nocturne; ele au intrat în comuniune cu existențele cele mai ascunse din inima materiei; ele s-au pus de acord cu armoniile care, de la stele la electroni, însuflețesc mișcarea universală; ele au devenit ramuri și ciorchine și, ca și Dafne a lui Bernini sau Chassériau, au lăsat să se ridice în ele seva ieșită din însuși solul în care se concep zeii.

Slujitoare ale unei voințe creatoare, mîinile își asumă responsabilități. *Mîinile discern binele și răul.*

În fața unei implorări, unele se deschid înainte chiar de a fi primit îngăduința. Generozitatea se măsoară după acele palme spontan deschise, care nu-și păstrează nimic, care se întind cu ușurință spre surorile lor rugătoare, spre buzele

cărora le este sete, spre umerii cărora le este frig, spre lanțul care atîrnă de glezna prizonierului. Gestul și, poate, inspirația ofrandei sînt comandate de structura mîinii deschise.

Iat-o că se întinde, dacă trebuie să exploreze un organ sau să panseze o rană. Crudă pentru a putea salva, strecoară acul în vasele de sînge; înfige lama pînă în măruntaiele unde viața șovăie sau renunță. Binecuvîntarea mîinilor făcătorului de minuni lasă să se răspîndească, din cupa răsturnată pe o suferință în așteptare, darul undelor binefăcătoare.

„Mînă a dreptății" odinioară aflată în mîna dreaptă a regelui, ea arbitrează conflictele, dă speranță nevinovatului, pedepsește. Cine n-a văzut oare acele mîini prea iuți împărțind pe obraji arzătoarele lor sancțiuni, fără să le pese de alte decrete, ca și cum simțul lor propriu de dreptate le-ar conferi dreptul de a judeca fără apel?

„Priviți mîinile...", ne sfătuia Stendhal: în ele se adună pasiunile și tremură instinctele; prin ele, în chip perfid, răul trece de la ispită sau intenție la act. Ura strînge pumnii, cu mult înainte de a-i năpusti. Ea îndreaptă gheara falangelor spre arma pe care o ridici, spre otrava pe care o verși. Toată puterea agresivă care, la alții, se strînge în maxilar, corn, copită sau ac, și cărora poate le-a dat și forma respectivă, la noi se adună în mînă.

Cît de ușor trec mîinile de la luptă la îmbrățișare, de la mîngîiere la lovire! Ce nerăbdare către carnea care se oferă sau se ascunde și din care ele par făcute tocmai pentru a-i îmbrățișa formele sau a-i stîrni înflăcărările tainice!

Servituțile viciului le constrîng la cele mai rele complicități. Peste tot ce trebuie să ascunzi, se strecoară iute o mînă. Cînd păianjenul cu cruce întinde hidoasele sale picioare pentru a masca o privire (ca aceea a lui Hypocrit din Pisa, din fresca lui Gozzoli), putem fi siguri că, în spate, se urzește vreun plan criminal.

Mandragora, mînă luciferiană, precede în întuneric vrăjitorul și, în fața lucirii sale de abis, porțile cedează, zidurile se întredeschid, gărzile împietresc. Dacă urmăm prea mult mîinile, mai devreme sau mai tîrziu ne expunem să coborîm, ca Orfeu, în infernul din noi înșine.

Nimic din noi nu se lasă pradă în mod mai laș fascinațiilor regresiunii. Uneori chiar, cînd în apropierea morții individul lasă să se descompună unitatea sa, mîinile sînt primele care dezavuează acest privilegiu al omenescului al cărui foarte sigur chezaș păreau să fie și, reluînd în sens invers vechile etape ale naturii, ele se scufundă solitar în animalitate. Am văzut, în lungul trupurilor pe care agonia le dezagrega, mîini însuflețindu-se de viață autonomă, momentan sustrasă solicitărilor întunericului. Ele întîlnesc atunci, în depărtarea epocilor, șopîrlele uitate a căror tîrîre o reînvie. Ele freamătă de aceleași pofte atroce ca antenele gîndacilor negri sau tentaculele caracatițelor și-și termină evadarea, pe căile evoluției regresive, regăsind pulsația elementară a amibei.

Dar li se întîmplă, din adîncul degradării lor, să perceapă totodată trezirea unei noi conștiințe. Sentimentul rușinii, păcătosul îl încearcă tot în mîinile sale. Priviți zidul capelei Brancacci, cuplul pe care l-a pictat Masaccio, primii doi oameni vii care au cunoscut în ei înșiși un bărbat și o femeie. Vedeți-i cum înaintează, mai repede decît ar vrea, pe drumurile potrivnice ale unui pămînt îngrozitor de gol și unde nu-l vor mai întîlni niciodată pe Dumnezeu. Cu mîinile își apasă ochii, gîtul, sexul, toată goliciunea lor anxioasă și mortificată. Mîinile acestea aspiră să se multiplice pe nuditatea lor de acum înainte de neîngăduit. Gura sau fața ar fi oare capabile să exprime, cu mai multă spaimă, mizeria și rușinea de a fi om?

Există, totuși, pentru a scăpa de abjecție, pentru a învinge neantul, un secret suprem pe care numai mîinile îl dețin. E suficient ca ele să se împreuneze.

Într-o zi, dacă soarta ne îngăduie să murim de moarte bună, mîinile ne vor fi așezate una peste alta pe piept. Cadavre docile, vom lua atitudinea potrivită pentru intrarea în veșnicie și vom coborî să ne confundăm cu acel popor cu degetele înlănțuite, care înalță în întunericul pămîntului creștin o rugăciune fără de sfîrșit.

Mîinile se roagă. Ele s-au rugat întotdeauna. De îndată ce o ființă a fost înzestrată cu mîini a făcut cu ele rugăciuni. În mileniul al treilea înaintea erei noastre, „Morarul" din Mari sau Goudea, guvernatorul din Lagash pentru regii din Ur, își unesc degetele în fața imaginii dumnezeului lor în felul credincioșilor din catacombe sau catedrale. Cu mult înainte încă, pe pereții cavernelor cantabrice, apar primele reprezentări de oameni sau de fragmente de oameni: sînt mîini, mîini înfățișate stîngaci, mîini uneori marcate de mutilări rituale, iar aceste mîini sînt mărturii ale sufletelor. Mîinile din Aurignac au crezut, au implorat și, în labirintul templelor întunecoase, au încercat cu perseverență urmărirea unei necunoscute taine.

Nu așa oare s-au pus ele în slujba focului? Cînd copiii lui Cain au întemeiat primele orașe, înconjurate de ziduri, mîinile cele mai curate au fost alese pentru a întreține flacăra în care se perpetua geniul cetății. Mîini ocrotitoare, n-au părut ele oare că țin de ceea ce, în materie, seamănă mai curînd cu sacrul? Credem aceasta cînd vedem lumina pe care o poartă înaintea lor slujitoarele lui Georges de La Tour, emanînd din carnea diafană a mîinilor care pare să o secrete mai degrabă decît să o protejeze.

Păzitoare ale focului, păzitoare ale credinței. Nici un jurămînt a cărui validitate să n-aibă nevoie de adeziunea lor liberă și bărbătească. Prin ele s-a pecetluit un adevăr într-o voință. În

Roma primitivă, dreapta era considerată drept sanctuarul credinței jurate, *Fides*. După Titus Livius, regele Numa a hotărît pentru această zeitate un cult pe care-l celebrau Flaminii, cu degetele acoperite de bentițe. Cînd, întîlnindu-se, prietenii își strîng mîna dreaptă, ei perpetuează ritul acelei *Fides*.

Pe pieptul nobililor lui El Greco, mîinile lovesc, cu degetele desfăcute, în afară de mijlociul și de inelarul ce rămîn uniți[1], în semn de comuniune pasionată între o conștiință personală pe care o afirmă și o transcendență care apare supusă și tributară.

Numai să se desprindă de pe pieptul credincios și deodată, ca și cum ar fi magnetizat de vreo atracție zenitală, indexul se ridică. Ce arată oare prin aceasta *Precursorul* lui da Vinci: surîs, complicitate, făgăduință? Sămînța va ieși din brazdă, recolta va crește din pămînt. Cînd degetul a propus imaginea și exemplul înălțării, cînd mîna a ordonat speranța, nu mai avem dreptul să ne resemnăm în fața morții.

Dar rugăciunea cea mai înaltă cere îndoita lor ridicare.[2] În timp ce fața se întoarce spre Răsărit, le vedem desfăcîndu-se spre extremitățile cerului, stînga spre Steaua polară, dreapta spre Vărsător, apoi, deodată, într-o mare trecere printre constelații, aruncîndu-se una peste alta, legîndu-se,

---

[1] El Greco a manifestat, atît la personajele profane cît și la figurațiile sacre, o atît demarcată preferință pentru această așezare a degetelor pe care gestul spontan nu o poate reproduce aproape niciodată, încît trebuie, mi se pare, să recunoaștem în aceasta o referință simbolică la un mister intim pe care nu l-a trădat niciodată. Acest model nu-l putem găsi la maeștrii lui bizantini care, totuși, acceptau distorsiunea falangelor. (Să ne amintim cum binecuvîntează Pantocratorul, cu degetul gros și inelarul unite prin extremitățile lor în adîncimea palmei).

[2] „Forma corpului omenesc nu se distinge de forma animalelor lipsite de rațiune prin nimic altceva decît prin faptul că omul stă în picioare și poate întinde mîinile, reproducînd forma crucii". (Justin: *Apologia*, II, 55)

înlănțuindu-se. Cuvintele nu mai sînt necesare, constituind un limbaj prea sărac. Dincolo de cuvinte, dincolo chiar de tăcere, gestul de adorație este suficient.

Pentru ca extazul contemplativ să supraviețuiască clipei, degetele unite se alungesc, arcuri vii ale unei ogive tremurătoare, în care fragilitatea omenească închide tot ce poate adăposti din ceea ce este etern. În *Pietà* din Avignon, mîinile celei ce se roagă, întinse ca o săgeată, transfigurează vegherea unui mort într-o înălțare spre cer. Dar *Fecioara* lui Enguerrand Charonton, cuprinsă de cel mai suav suflu de tandrețe care s-a înălțat vreodată de pe pămînt, ca o rugăciune devenită stea, ajunge, cu mîinile încrucișate, pînă la simțurile limpezi ale iubirii. „Veți fi apărați de orice rău atît timp cît veți ști să împreunați mîinile".

Apropiindu-se atît de mult de divin, cum să nu păstreze acești temerari, în carnea lor, semne fierbinți? Pe Alvern, i-a străpuns săgeata serafimului și tocmai prin mîinile sale Stigmatizatul a fost considerat demn de o similitudine cu Crucificatul.

Căci aceste mîini spre care, îngrozite și avide, se întind toate mîinile, se convulsionează acolo, în întunericul nopții, pe lemnul spînzurătorii, verzi, hidoase, așa cum le-a văzut Mathias Grünewald, crispate în jurul groaznicei răni pe care o mărește și mai mult greutatea agoniei, mîinile care salvează, mîinile mîntuitoare.

Arborele vieții culminează în floarea supremă către care se înalță cele mai curate seve. Aceste virginale plante omenești, pe care Neroccio sau Domenico Veneziano le-au hrănit cu sucuri atît de delicate încît carnea își pierde vitalitatea, înfloresc prin mîinile lor mai mult decît prin obraji, iar pistilurile degetelor se întind pentru a primi roua cerurilor. Sînt oare, deopotrivă, tije sau brațe, mîini sau corole, acelea pe care Botticelli le-a legănat, le-a înnodat și deznodat deasupra horei Grațiilor, nimfe plutind pe valurile muzicii ca pe o apă curgătoare?

Viața culminează în ele. Viața se exprimă în ele. Întreg sufletul, un singur suflet, e rezumat în ele. Căci această mînă care percepe, face, gîndește, se joacă, discerne binele și răul, se roagă, este deci nimeni. Fiecare persoană, care nu seamănă cu nimeni alta, exprimă în fiecare mînă tocmai ceea ce îi este specific. Mîna, organ prin care Eul se măsoară cu lumea și realizează o operă inimitabilă, *mîna, organ al Eului.*

Desigur, Eul posedă în figură un instrument de expresie mai adecvat, mai bogat în rezonanțe, cu un timbru mai nuanțat și mai apt să exprime subtila diversitate a stărilor sale succesive. Dar însăși mobilitatea acestei măști echivoce ne trădează. Cea mai fugară emoție dezagregă structurile sale prea instabile; pasiunea o înstrăinează; servituțile și compromisurile vieții o prostituează; scurgerea timpului o uzează și o tocește și, din remușcări în renegări, figura sfîrșește prin a exhiba doar mărturisirea derutei sale, și chiar consimțirea la neființă. În mîini se află mai multă permanență. Mai puțin vulnerabile poate la agitațiile afective, mai bine apărate împotriva degradărilor spontane ale vîrstei, ele rămîn în mai mare măsură asemănătoare cu ele însele, deși trec prin atîtea drame, pofte și abandonuri. Cîți bătrîni păstrează mîini tinere, mîini în care se înscrie fidelitatea față de gîndul ideal al tinereții lor!

Există în mîini mai multă sinceritate. Pentru că, în mod prea docil, ascultă de injoncțiunile voinței, fața ia anumite expresii artificiale, chiar înșelătoare. Ea elaborează, în concordanță cu cuvintele mincinoase, mimici care nu sînt mai puțin mincinoase. Uneori pentru a plăcea, uneori pentru a înșela, alteori prin simpla grijă de a menține o anume decență, se preface și, chiar cînd spune adevărul, înseamnă că adevărul se pune de acord cu prefăcătoria. Căci se pare că nu are altă misiune decît de a desfășura, în fața ființei profunde, un simulacru convențional, acel personaj social pe care ceilalți trebuie, la rîndul lor, să se prefacă a-l crede.

Dar, din cînd în cînd, ființa profundă aspiră să se ridice la suprafață și doar mîinile sînt acelea care, îndepărtînd nisipurile și turba de care ea se lăsa acoperită, o îndreaptă spre lumină. Ele semnalează, aproape la nivelul pămîntului, că un suflet locuiește încă în acest mormînt impostor. Dacă fața se face interpreta intențiilor noastre voluntare, mîinile exprimă viața noastră latentă și chiar, dincolo de control sau inhibiții, inconștientul nostru. Speranțe dezamăgite, angoase refulate, dorinți neîmplinite, resentimente inavuabile le încredințează mesaje care contrazic certitudinile buzelor sau privirilor noastre.

Cu ce confuzie, cu ce stupoare vedem uneori, la capătul brațelor noastre, mîini descriind în spațiu semne interzise, mîini ale unui necunoscut... ale unui necunoscut în care, poate, ne recunoaștem! Observați cum, în somn, ele se îndepărtează de corpul nostru, eșuat pe malul existenței, pentru a încerca aventura unui destin interzis, sau a urmări, prin mlaștinile nopții, cine știe ce nefastă sau dorită pradă, de care zorii se vor teme.

Nu m-a părăsit niciodată amintirea acelei mîini care, într-o zi, mi-a apărut pe frontonul din Olimpia, mînă de piatră, agățată ca un păianjen în părul uneia din tinerele lapite. Fără nimic în preajmă, ea își impunea legea, inexplicabilă și sălbatecă, în ceafa victimei care se încovoia sub greutatea ei. Din ce zonă invizibilă, din ce lume dușmană izvorîse ea oare? Nu există în noi și un inconștient de unde ar putea ieși mîinile?

Mîna exprimă Eul. Eul se imprimă în palmă. E deajuns să fi ținut niște mîini într-ale tale pentru a ști cît de mult se deosebesc unele de altele prin fermitatea, căldura sau umezeala lor, prin vivacitatea sau atonia lor. E suficient să le fi surprins în repaus sau la pîndă, așezate pe speteaza unui scaun, pentru a ghici cît de mult le fac incomparabile între ele proporțiile respective sau încheieturile falangelor, culoarea și

forma unghiilor. E suficient să fi urmărit manevrele sau zborurile lor pentru a-ți forma o părere despre aptitudinile lor deosebite în a traduce emoțiile și a presimți jocul personal pe care îl face cu gîndurile fiecare dintre ele.

În rețelele crestelor papilare ale degetelor, antropometria discerne desene atît de complexe încît înregistrarea lor echivalează cu o semnătură originală. Dar ce amețeală îl cuprinde pe acela care se apleacă peste o palmă, ca peste un mare ținut pe care-l privim de pe o culme, cu văile, rîpele, platourile, drumurile sale ce fug spre margini, fluviile împotmolite prin insule nisipoase sau curgînd larg spre estuare ori delte, și cu locurile privilegiate unde se încrucișează prea multe piste pentru ca să nu visăm la întîlniri stranii și solemne! Obsedante mapamonduri și care nu se aseamănă, așa cum nu se aseamănă între ele plantele sau aștrii, căci nici un cartograf n-ar putea să fixeze și să claseze, în arhivele infinitului, imaginile lor mereu multiplicate. Figuri enigmatice și inepuizabile ca și destinele și care nu se aseamănă așa cum nu seamănă între ele destinele.

Trebuie oare să credem că numai hazardul a ordonat aceste diferențe? Săracă metodă de cunoaștere acest recurs la hazard! Pentru ca știința să poată să se creadă autorizată să introducă hazardul în speculațiile sale, a trebuit să se producă, în vremea noastră, o decădere fără precedent a spiritului de cauzalitate. De fapt, nimic nu este hazard. Totul este semn. Totul este raport.

Raportul dintre formele sau liniile unei mîini și trăsăturile unei personalități se poate explica prin dependența lor comună față de un trecut ale cărui influențe nu le putem evita. Moștenim, mai întîi, mîini și suflete de la acei care ne-au dat viață. Palma noului născut poartă deja înscrise predestinările lui, care sînt de fapt niște consecințe. Prin împletirea liniilor sale, prin crucile și stelele sale, această mînă reproduce alte mîini, care sînt sau care au fost, care au urmat

propria lor aventură și acum s-au dizolvat în adîncul pămîntului. Se întîmplă ca, în clipa cînd ea crede că acționează după voia capriciului ei inventiv, să se mulțumească doar să imite o atitudine sau un tic, venite din cea mai îndepărtată ascendență. [1]

O memorie trasează caractere de neșters pe aceste tăblii de carne, o memorie ereditară, dar și o memorie dobîndită. Toate obstinările unei vieți gravează în ele brazdele lor. Toate experiențele încearcă pe ele incerta lor caligrafie. *Gestul face mîna.* Mușchii, chiar trîndavi, își amintesc de contracțiile sau destinderile în care s-au complăcut sau la care au fost supuși. Degetele muncitorului, chiar atunci cînd se odihnesc, reconstituie din instinct unealta invizibilă. Organul este modelat de obișnuințe motrice, lustruit de contacte preferate, deformat de apăsări insistente. El păstrează în bătăturile sau cicatricile sale povestea servituților sau a eșecurilor suferite. Arta ar putea să ne ofere elementele unui muzeu

---

[1] Genetica actuală începe să întrevadă ce înlănțuiri pot îngădui unor caractere morfologice sau psihice să se transmită, strîns combinate, de-a lungul generațiilor. Trebuie luate în considerație mai multe situații.

Sub numele de „linkage" se studiază asocierea obișnuită de caractere, în aparență eterogene, rezultat al contiguității lor pe același cromozom. Pe de altă parte, o singură genă, numită „pleiotrop", își asumă uneori responsabilitatea mai multor caractere, somatice și mentale: acest lucru se întîmplă probabil în transmiterea bolii lui Recklinghausen sau a sclerozei tuberoase a lui Bourneville. În sfîrșit, se întîmplă ca o tulburare ereditară a metabolismului să se poată repercuta atît asupra corpului cît și asupra facultăților intelectuale, cum e cazul oligofreniei fenilpyruvice, în care tabloul clinic observat cuprinde, în afară de imbecilitate, reducerea taliei, espasarea incisivilor, culoarea blondă a părului și albastră a irisului.

Nu se află în aceste observații decît premisele unei științe încă nesigură. Avem dreptul să sperăm totuși că dezvoltarea ei ne va arăta pentru ce, de exemplu, la mongolieni găsim aproape totdeauna reunite gustul pentru ritm și muzică, o malformație a pleoapelor *(epicanthus)* și mîini largi cu degete scurte și traversate de un pliu cu flexiune unică *(pliul lui Crockshank)*.

al mîinilor specifice feluritelor meserii. M-am distrat, într-o zi, contemplînd frescele de la Monte Oliveto, întrebînd, deopotrivă, mîna zidarului care clădește meterezul benedictin, cinstită, dură și frustă la fel ca piatra pe care o prinde și o așază, și mîna tulburătoare și alunecoasă a curtezanelor, mîngîiere făcută obiect, oferită ca la licitație pe rochiile prea împodobite.

Dacă gestul se înalță pînă a le putea traduce cuvîntul, el imprimă în corp stigmate încă și mai subtile. Nu e deloc nevoie ca gura să devină mută pentru ca mîna să vorbească. Limbajul mîinilor a fost cunoscut de Hinduși: lista atitudinilor lor formează un repertoriu de simboluri, *mudras*. Preoții din Roma consemnaseră și ei lexicul semnelor manuale în acele *Libri pontificales*; ei numeau zei autohtoni, după cum spunea Festus, pe acei al căror nume, interzis buzelor, era încredințat numai mișcărilor degetelor. Cum să nu păstreze oare mîna, în obișnuințele ei, amintirea gîndurilor al căror organ a fost?

Dar, mai mult decît gestul pregătit, fie el liberal, lucrativ, utilitar sau figurat, gestul fără scop, necontrolat dezavuat uneori, își modelează în și mai mare măsură instrumentul. În timp ce meditația noastră conștientă se amuză cu frivolități sau se dedă muncilor obișnuite, fluxul și mișcarea giratorie a gîndurilor latente antrenează mîinile, fără voia noastră, într-un dans nestăvilit din care ele ies străine față de ele însele, invadate de genii obscure și profund reînnoite în aparențele lor. Fiecare va fi de acum înainte marcată de obsesia ei secretă. Lăcomia de bunuri materiale le va conferi nu numai o aviditate animalică dar și acea structură tentaculară pe care o vedem, de exemplu, în muzeul Prado, la *Avarii* lui Marinus. Chiar și astăzi, cînd florinii și dublonii nu mai aprind, în carne, dorințe nesăbuite, forța de atracție a aurului se verifică pe epiderma omenească. Dar, dincolo de freamăt vine dezgustul, dacă nu lîncezeala. Saţietatea va degrada pînă la inexpresivitate totală mîinile

îndobitocite, cu unghiile roase, care, mai mult decît pleoapele căzute sau urechile dezlipite, mărturisesc, după „Maestrul din 1456", decăderea *Omului cu paharul.*

Şi atunci, de ce ar fi o amăgeală să citeşti într-o mînă pentru a consulta un destin? E bine, fără îndoială, să se facă separarea între două fatalităţi: aceea dinăuntru şi aceea dinafară. Că a doua poate deveni previzibilă prin cercetarea palmelor, mulţi au crezut-o şi nu erau mai ignoranţi sau mai naivi ca noi. „Legea lui Dumnezeu va fi scrisă pe fruntea şi pe mîna ta", predica Moise. Nu-l vor crede, însă, nici aceia care, din instinct, preferă ca în faţa evenimentului să păstreze drepturile libertăţii şi să se ridice împotriva tiraniei inevitabilului, cît şi aceia a căror credinţă în determinismul ştiinţific nu merge pînă acolo încît să considere viitorul în întregime hotărît de trecut.

În schimb, cum oare să nu ţii seama de necesitatea internă, de aceea care pleacă din dispoziţiile înnăscute sau potrivite cu conjunctura sau mediul? Putem, desigur, nădăjdui să obţinem corectarea parţială a acestei necesităţi, putem să încercăm să o transferăm pe un plan superior, dar ar fi zadarnic să o tăgăduim şi periculos să o evităm. Este acea necesitate care îşi dezvăluie în mînă faţa ei secretă şi fatidică, aceea pe care trebuie să învăţăm să o descoperim acolo: *In manu omnium Deus signa posuit, ut noverint singuli opera sua.* [1]

Există semne în palmă. Cine este de acord cu aceasta nu va crede, implicit, că aceste semne sînt cunoscute sau măcar pasibile de a fi cunoscute. Oare posedăm deja cheia ştiinţei mîinilor sau ea îşi aşteaptă încă iniţiatorii şi maeştrii, doctrina şi tehnica?

Oamenii au desfăşurat încă de la începuturi, în faţa lor, aceste cărţi magice şi le-au consultat. De abia au întreprins, împreună cu Aristotel,

---

[1] *Iov*, 37, 7: „Dumnezeu pune o pecete pe mîna tuturor oamenilor, pentru ca fiecare să-şi recunoască Creatorul".

să formuleze legile naturii, că chirognomonia și-a căpătat locul între științele pozitive: „Liniile nu sînt adîncite fără o cauză pe mîna omului, ele derivă mai ales din influența cerului și propriei individualități umane“ *(De coeli et mundi causa)*.

Se va regreta poate faptul că speculațiile relative la „influența cerului“ au acaparat ulterior, în mod abuziv, zelul cercetătorilor pînă la a-i face să nu mai fie atenți la a nu confunda cele două fatalități în una singură. Mulți iluminați n-au văzut în palmă decît un fel de cer augural, disputat între puterile planetare. Știința mîinilor a devenit de aceea echivalentul unei arte a ghicitului. Odinioară, ca și acum, gustul pentru speculații și preziceri a învins gustul pentru faptele pozitive.

Chirognomonia nu trebuie judecată după formele ei cele mai degenerate și mai caricaturale. Cînd vedem atîtea curiozități indiscrete aplecîndu-se asupra mîinilor, ca asupra peșterii unei Pitii ieftine, cine oare, printre spiritele cinstite, n-ar dezaproba prostia sau nerușinarea? Dar dacă falsificarea poate să jignească, în ochii noștri, adevărul, ea nu trebuie să ni-l facă mai puțin demn de cercetarea noastră. Cu greu ne convingem că un adevăr atît de insistent urmărit, de atîtea generații și cu o asemenea încredere, poate fi înșelăciune. Acord suficientă încredere muncii omenești pentru a crede că ea nu se înșeală la nesfîrșit. Proba duratei justifică dogmele ca și imperiile, datele experienței ca și clădirile. Colonada și antablamentul supraviețuiesc fluxului mileniilor, și asta pentru că arhitectul n-a făcut erori în calcule și nici n-a furat materialele.

Din experiența secolelor se degajă mai întîi un simbolism linear la care s-au referit succesiv toți observatorii. Cele trei elemente ale sintezei omenești sînt figurate prin cele trei linii fundamentale.

Compozanta fizică se înscrie în marele curs fluvial care, din Sud către Nord, străbate, precum Nilul, Egiptul vîrstei noastre, linie a puterii biologice pe care o jalonează Parcele, „linie a vieții".

Compozanta intelectuală se ghicește pe drumul oblic și adesea împărțit, adesea șovăielnic între solicitările celor două orizonturi, acela al actului și acela al visului; este „linia minții".

Compozanta afectivă își găsește reprezentarea în șanțul transversal, „linie a inimii", afectuoasă sau brutală, pe care o dublează, la o distanță apropiată, o cărare discretă, rezervată sexului, *via lasciva.*

Între ele șerpuiește uneori, alteori se pierde, aproape de neobservat, alteori se avîntă într-o mișcare unică și rigidă, cea de a patra linie, „linia saturniană", căreia îi revine misiunea de a exprima intruziunea inevitabilului în orice destin, limita impusă liberului arbitru, echilibrul sau conflictul dintre șansă și opțiune. Precum Casiopeea în întunericul nopții, litera M, de care vorbește cea de a zecea *Elegie duineză* [1], apare „în palma mîinilor binecuvîntate, cu o luminoasă claritate, fiind chiar simbolul Mamelor".

În jurul căușului unde ia naștere rețeaua acestor văi, se instalează adunarea zeilor, fiecare fiind așezat pe muntele pe care i l-a atribuit un vechi empirism omenesc a cărui pertinență nu trebuie, după părerea noastră, să fie pusă la îndoială din pricina unui vocabular anacronic.

Sub degetul care indică drumul se manifestă influența jupiteriană iar observatorul priceput

---

[1] Dante observă că și pe figură apare un M:

Chi nel viso degli uomini legge omo,
Ben avria quivi conosciuto l'emme. (*Purg.*, XXIII, 30).

„Acela care citește pe fața oamenilor *omo* ar fi putut descoperi mai curînd un *m*".

va releva, ghidîndu-se după mărturiile pe care le descoperă acolo, o îndreptățită dorință de a-și impune autoritatea sau un inutil și periculos orgoliu.

Muchia mîinii, cu care ne place să lovim în masă, este consacrată lui Marte. Ne putem aștepta ca vigoarea pe care o observăm acolo să se transforme în brutalitate și ca aceste degete scurte și late să înșface, într-o zi, o armă ucigătoare.

Unde să se adăpostească visele, dorințele fără obiect și tot ceea ce, în ființa noastră, are înclinație pentru ape, noapte și mister, dacă nu pe plajele lunare, în acea Cimerie îndepărtată, „patrie a umbrei și a vîrtejurilor", care, în afara părții active a mîinii, găzduiește, cîteodată, larvele infernului psihanalitic?

Auricularul, care curăță și care zgîrie, comandă teritoriul pe care-l revendică Mercur. Să nu lăsați să fie examinat cu o curiozitate prea inchizitorială, dacă vreți să disimulați aptitudinile dumneavoastră mercantile și înclinația de a poseda cît mai multe bunuri.

E bine, poete, să nu expuneți nici ampla protuberanță peste care domnește Venus, intima, molatica și perfida Venus.

Mai mult, de ce să întreținem meditația morocănoasă care lipește de buze degetul lui Saturn, relevînd acestui nenorocos că nu va putea eluda ghinionul deoarece îl poartă în el, așa cum sîmburele se află în fruct?

Și tu, care nu îndrăznești să te lauzi că ai daruri divinatorii, dar care știi prea bine că adevăratele tale bucurii îți vin prin forme și prin cuvinte, privește, sub degetul ce poartă verigheta, cel mai inutil dintre degete, dealtfel, acest adînc șanț ce se bifurcă; crezi oare că acest trident a fost înscris fără nici un motiv în carnea ta? O mînă apolinică, avînd unghiile alungite ca niște migdale și falangele subțiri și conice, este făcută pentru a capta anumite efluvii. Nu o profana folosind-o în treburi înjositoare. Căci nu putem accepta ca o mînă să fie pentru cel ce o deține

un pretext ca să se dezvinovățească, încît el să o arate așa cum ar flutura un certificat de iresponsabilitate. Mîna ta este din acelea care prescriu anumite îndatoriri.

Dar nu privilegiem oare în acest mod unele speculații lipsite de sens? Surîdem amintindu-ne de o epocă în care planetele erau atît de binevoitoare încît nu depășeau cifra șapte, punîndu-se astfel de acord cu Păcatele, cu Minunile, cu zilele Genezei și cu vacile Faraonului. Spiritele pătrunzătoare vor trebui însă să consimtă că trebuie să facem distincție între o emblematică desuetă și o sumă de observații care nu pot să îmbătrînească atîta vreme cît pe pămînt va dăinui specia celor cu două mîini.

Oricine poate verifica în ce măsură sărăcia lineară, aproape simiescă, a unei labe de imbecil sau de degenerat contrastează cu pînzele, subtile și complexe ca ale păianjenului, pe care le țes, în căușul mîinii, cultura, spiritul sau suferința. [1] E de ajuns ca, într-un salon de spital, la ceasul cînd moartea pîndește pe cei care agonizează și cînd pe cearșafuri stau întinse bietele mîini părăsite, întredeschise de febră și de așteptare, să treci de la un pat la altul și să arunci o privire fugară pentru a te convinge că sănătatea mintală sau nevrozele, împăcarea cu sine sau complexele de remușcări ori resentimente, resemnarea sau revolta devin lizibile în aceste mîini, pentru acela care nu disprețuiește și nici nu-i e rușine să citească în ele.

N-are rost să ne mirăm că, la urma urmelor, nu știm de ce un anume semn corespunde unei anumite dispoziții interioare. Dacă ar trebui ca

---

[1] Degetul cel mare al mîinii unui idiot e acoperit de celelalte degete, ca la noul născut ai cărui centri nervoși sînt încă imaturi. Penuria celulară a scoarței cerebrale explică defectul de diferențiere al mușchilor și stîngăcia manuală. Pe măsură ce crește mobilitatea organului care apucă, palma se acoperă de încrețituri și semne noi.

întotdeauna să înțelegi înainte de a observa, să explici rațiunile realului înainte de a-i exprima aspectele, unde ar ajunge, vă întreb, știința?

Dealtfel, celui care nu se lasă convins decît de rațiune nu-i vor lipsi argumentele.

Jupiter, Apollo, Venus, Marte au primit în zilele noastre alte nume. Ne-am apucat să le botezăm Hipofiza, Tiroida, Gonada, Suprarenala. Nu știu cît caz va face viitorul de acest nou Olimp. Să ne mulțumim cu gîndul că epoca noastră îi este credincioasă.

Fiecare a auzit vorbindu-se de rolul pe care îl au hormonii, secretați de glande, în elaborarea personalității noastre aparente sau secrete. Ei determină, așa cum am văzut, structura noastră, ne modelează formele, ne comandă dispozițiile sufletești și ne orientează tendințele afective. Ar fi de mirare ca mîna să se sustragă acțiunii și determinării lor. Influențele ce domină cerul nostru endocrin se înscriu în ea suficient de clar pentru ca să se poată stabili un horoscop care nu are nimic de-a face cu astrologii.

Observați mîinile grele ca niște bătătoare cu care natura l-a înzestrat pe *Milon:* degete groase și păroase, falanga degetului mare atît de largă încît acoperă o monedă, relief palmar monstruos. Nici nu mai e nevoie să privești nasul piramidal sprîncenele ieșite în afară, bărbia proeminentă, buza inferioară tristă și brutală; recunoști imediat în acest om un „acromegal" și identifici excesul de somatotrofină hipofizară. Cînd dispui de asemenea aparate de strangulat, cum să nu fii tentat uneori să te servești de ele? Nimeni nu încearcă mai mult ca Milon neliniștea de a-și purta destinul în capătul brațelor, un destin apăsător, concentrat în această forță nefolosită care, într-o zi, se va pune ea însăși în mișcare pentru a înfăptui iremediabilul. Căci el aparține

acelei rase sumbre a solitarilor care nu se pot elibera de obsesia singurătății lor decît ucigînd și a căror dragoste, mai mult decît ura lor, nu știe decît să ucidă.

Să nu se creadă că acest portret de acromegal, a cărui poveste am aflat-o noi înșine, ne arată că adenomul acidofil al hipofizei, răspunzător de creșterea exagerată a extremităților, provoacă în chip necesar obsesia crimei. Chiar dacă se dovedesc, în mod obișnuit, morocănoși și nesociabili, ceilalți acromegali pe care i-am întîlnit își păstrau în mai mare măsură liniștea sufletească.

La urma urmelor, doar mîinile turtite, ca niște hîrlețe, ale acromegalilor, prezentînd o dezvoltare mai ales transversală, stîrnesc un comentariu defavorabil. Hipertrofia globală sau aceea care urmează axul longitudinal pot primi o altă interpretare. Toți acei care iubesc și studiază gîndirea figurativă a secolelor romanice au observat predilecția pe care o aveau maeștrii Evului Mediu în a dota personajele lor cu o „mînă mare". Or, această „chiromegalie" nu este atribuită în același mod personajelor Vechiului și Noului Testament sau lumii profane, personaje pe care le vedem multiplicîndu-se pe lintouri și capiteluri. Ea pare să fi fost rezervată, ca un atribut de atotputernicie benefică, figurilor celor mai sacre.

Să privim, spre exemplu, Madonele din regiunea Pirineilor, datînd din secolele XI și XII: mai multe dintre ele (mai ales Fecioara din Luz și Fecioarele din ținutul Andorrei, de la Meritxell și de la Santa Coloma), întind către credincioși un antebrat de dimensiuni neobișnuite, la fel ca și Pruncul divin adăpostit în poala lor. Asimetria celor două membre superioare conferă întotdeauna avantaj aceluia prin care se transmit favorurile. Nu doar în zilele noastre am ajuns să preferăm să ne adresăm protectorilor cu „brațul lung". Binecuvîntarea pe care o dă o mînă uriașă trecea și odinioară ca fiind mai eficientă.

Sensul spiritual atribuit unei astfel de deformații nu se manifestă nicăieri mai elocvent ca

în opera Maestrului din Cabestany. Se știe că desemnăm astăzi sub acest nume pe geniul anonim, una din cele mai puternice și originale personalități ale sculpturii medievale, ale cărui urme au fost regăsite (după 1936) de la Errondo (în Navarra) la Boulon, la Saint-Hilaire-des-Corbières, la Saint-Pons-de-Thomières și în nenumărate abații din Languedoc sau în domeniile Casei de Barcelona. Pe timpanul *Înălțării* de la Cabestany (în Roussillon), ca și pe basorelieful *Harului Sfîntului Petru* de la *Sant-Pere-de-Roda* (în Ampurdan), apare limpede că amploarea mîinii crește pe măsură ce posesorul ei se înalță în ierarhia sacrului. Dimensiunile mîinii lui Cristos aproape că echivalează cu acelea ale capului său. Printr-o stranie intuiție a datelor moderne privind geneza structurilor adaptate la zbor în dezvoltarea evolutivă a păsărilor, degetele Fecioarei se alungesc, asemenea penelor de la aripi.

Uneori, creșterea volumului nu afectează decît un singur deget, și anume degetul mare, în care, etimologic vorbind, se încarnează facultățile puterii; și în această privință, sanctuarele din Pirinei ne oferă surpriza unor madone macrodactile, spre exemplu la Notre-Dame din Saint-Savin (în Lavedan) [1]. Totuși, hipertrofia parțială ajunge la aspecte monstruoase în care o epocă mai tîrzie a vrut să descopere, dimpotrivă, influența spiritelor diavolești: este ceea ce ne sugerează, pe portalul catedralei din Bourges, demonii gotici, înzestrați cu nișe labe prevăzute cu patru degete tumefiate.

Dar, în epocile mai îndepărtate, „mîna cea mare" atestă, aproape întotdeauna, inclusiv atunci cînd apare izolat, intervenția divină. Exemplele

---

[1] Se pare că trebuie să considerăm drept excepțional cazul în care chiromegalia este atribuită nu Celui de Sus, care distribuie favorurile, ci creaturii care imploră, pentru a marca mai bine fervoarea rugăciunii: cunoaștem, la Montpezat-du-Quercy, un personaj care se roagă, datînd din secolul XV, și care înalță către cer elanul unor mîini enorme.

ar putea fi înmulțite. Să amintim doar: pe stîlpul mînăstirii din Saint-Gille-du Gard, mîna, ieșind din nori, care primește ofranda lui Abel; în biserica de la Saint-Jean-de-Boi (astăzi la muzeul din Barcelona) sau în criptele din Auxerre, mîna, întinsă către capul însîngerat, care sanctifică martiriul lui Ștefan cel lapidat; la Saint-Clément-de-Taüll, mîna care, în centrul arcadei, țîșnește din mijlocul curcubeului.

Medicii, mai pricepuți în a explica un uriaș decît o jumătate sau un sfert de uriaș, descriu cazuri de gigantism parțial al membrelor. [1] Se spune că cel dintîi dintre Artaxerxes își datora porecla mîinilor sale inegale. Dar chiar dacă am presupune că un sculptor din epoca romanică ar fi luat drept model o malformație observată la unul dintre contemporanii săi, el nu i-ar fi acordat atenție decît în măsura în care gîndirea lui, hrănită cu mituri, găsea în ea un sens simbolic.

Acesta corespunde unei intenții îndeajuns de explicite pentru ca alte epoci să tragă profit din ea. *Deformis formositas ac formosa deformitas*, spunea sfîntul Bernard: arta romanică n-a fost singura care a exploatat „frumusețile diformității".

În fapt, cultul „mîinii divine" datează din vremurile cele mai îndepărtate. Un soare cu mîini își răspîndea influențele benefice pe fruntea faraonilor din cea de a XVIII-a dinastie. Pe un obelisc din Ninive vedem o mînă, țîșnind dintr-un disc ceresc înaripat, care binecuvîntează victoriile lui Tiglatpileser. O *ingens manus* apăruse, încă în timpul domniei lui Geta, pe monezile emise de împărați. În secolul al III-lea, în catacomba lui Calixt, mîna dreaptă a lui Cristos atinge asemenea proporții încît porțile mormîntului nu au altceva de făcut decît să se prăbușească, eliberîndu-l din moarte pe Lazăr.

---

[1] Ei le atribuie fie unor alterări vasculare (sindromul lui Klippel-Trénaunay), fie unor anomalii nervoase (neurofibromatoze), fie unor erori de dezvoltare embrionară.

Renaşterea, la rîndul ei, s-a străduit să obţină din „mîna cea mare“ efecte de forţă, aşa cum ne dovedeşte *David* de Michelangelo.

La Vence, Matisse a regăsit în chip spontan, pentru tabloul său reprezentîndu-l pe sîntul Dominic, mîna cea puternică. Dar, între toate excesele pe care le-a practicat arta de ieri şi de azi, chiromegalia stîrneşte puţin interes. Nu oare tocmai din cauza caracterului sacru pe care i-l conferă întotdeauna gîndirea noastră, neatentă la valorile simbolice, caracter ce repugnă geniului adesea prozaic al contemporanilor noştri?

Cînd *Olivier* ne întinde o mînă îngustă şi albicioasă, cu oase subţiri, cu pielea tocită, cu unghii din care s-a scurs sîngele, cu tegumentele prea suple, o mînă impuberă şi totodată prematur îmbătrînită, o mînă de păpuşă uzată, ghicim imediat că îi lipseşte tocmai hormonul a cărui supraabundenţă îl făcea nefericit pe Milon. Tot insuficienţei hipofizare care se exprimă prin această „acromicrie“ îi datorează, pe de altă parte, înfăţişarea rahitică, obrajii spîni şi ofiliţi, registrul ascuţit al vocii şi toate insuficienţele de virilitate pe care le trădează organismul său sustras în chip arbitrar evoluţiei firesti. Fiecăruia îi sînt necesare, pentru a-şi depăşi copilăria, un curaj şi o aviditate de care mîna lui Olivier nu va beneficia niciodată. Ea va prefera să rămînă în afara unei lumi în care gesturile sînt importante iar hotărîrile nu rămîn vorbe goale. Viaţa lui se va scurge în aşteptarea vieţii.

Arta nu pare că a profitat de mîinile prea mici aşa cum a făcut-o cu mîinile prea mari. Să notăm totuşi că un medic interesat de jocul interpretărilor formelor se va opri, la muzeul din Bagdad, în faţa unei figurine de ghips, descoperită la Tell Asmar şi datînd din mileniul trei: frapat de îngustimea mîinilor ce contrastează cu surprinzătoarea dilatare a pupilelor („ochi hipnotici“, zice

Malraux), nu va căuta oare o explicație în „boala lui Schüller-Christian" care adaugă insuficienței hipofizare ieșirea în afară a globilor oculari, amîndouă provocate de o infiltrație a bazei craniului?

Nefericită *Célia*, a cărei corpolență face să plesnească fuste și corsaje și care e dezolată că nu poate exhiba pe plajă decît niște picioare vineții. Fără să mai așteptați să vă facă mărturisiri asupra penibilelor ei scadențe periodice, puteți intui că echilibrul hormonilor ei ovarieni păcătuiește prin deficit de estrogeni. Să nu vă mirați, așadar, că va întinde o mînă umedă și rece, molatică și vineție, irigată, s-ar zice, de un sînge batracian și care pare să irumpă din adîncul iernii. Te înfiori la atingerea ei și te întrebi dacă poveștile cu femei-delfin sau cu femei-salamandre n-au ieșit cumva dintr-o insuficiență ovariană și din niște îmbrățișări ce provocau un îngheț ucigător. Dar mîna Celiei ignoră sau refuză astfel de îndrăzneli. Ea se adăpostește înfrigurată în ciclul ocrotitor al sarcinilor ei ancilare. Ea se îndoiește de sine, nu îndrăznește să se smulgă din micul și rezonabilul ei univers.

Oricît de legată se declară de rațiunile și de rutina ei, i se întîmplă, cu toate acestea, să încerce un sentiment de invidie față de calda, lunga și fremătătoarea mînă „estivală" a verișoarei ei *Rosalinda*, „născută sub semnul unei stele ce dansează", însuflețită de afluxul hormonilor foliculinieni și tiroidieni, și care se dăruiește atît de generos pretutindeni unde o cauză, justă sau îndoielnică, reclamă prezența ei, inclusiv acolo unde nu are ce căuta.

Aceste mîini sînt primele care, scăpate din arcanele memoriei, au răspuns chemării mele. Dar chiar dacă nu le-aș fi convocat pentru această paradă devenită curînd fastidioasă, ele ar fi alergat nenumărate, din toate momentele vieții mele, mîinile pe care le-am îndrăgit și le-am detestat, așa cum

se înșiruie uneori în visele mele, amenințătoare, înfricoșate, orgolioase, umilite: mîna stupidă și limfatică, cu degete egale, cu ridicăturile netede și ca de ceară, a mixedematosului; mîna cînd lividă, cînd colorată, insensibilă sau fierbinte, a aceluia pe care o tumoare suprarenală îl expune unor neașteptate izbucniri de adrenalină în vasele de sînge; mîna negricioasă, ca de arab, a addisonianului, atît de leneșă încît respinge orice efort și rămîne răsturnată ca un cărăbuș căzut pe albeața cearșafurilor; gheara mumificată a sclerodermicului, ciotul noduros al bolnavului de gută, degetul subțire ca bățul ce lovește toba al ftizicului și atîtea altele ...

Dar, dacă vin către noi, înseamnă că își pun în noi speranțe. Speră că nu le vom abandona singurătății, diformității, neliniștii lor. Știu că, acceptînd ideea că sînt tributare hormonilor, am dobîndit și ambiția și chiar puterea de a opera în ele transformări care le vor deschide drumul către o viață mai bună. Una va beneficia de iradierea sau extirparea chirurgicală a unei glande, alta de inserția unor principii corectoare.

O veste bună se anunță pentru mîinile bolnave de ele însele: vor putea fi altele. Nu există destin care să poată fi socotit irevocabil. Dar nu uitați că, dacă schimbarea formei ajută la schimbarea sufletului, veți fi obligați să vă schimbați sufletul pentru a vă putea schimba și forma.

Hormonii nu modifică decît aparențele și, atîta vreme cît nu vă veți strădui să vă rezolvați contradicțiile, să vă depășiți slăbiciunile și să alungați demonii din voi, ei aduc doar beția fără urmări a unei zadarnice speranțe.

Căci semnele din palmă vorbesc despre o poveste care, începută înainte ca noi să fim, nu se va sfîrși cît timp vom trăi, și nici dincolo de existența noastră. Orice mînă din carne o conține pe aceea care îi va supraviețui și care va prelungi către o altă durată aventura ei personală.

Cînd mă uit la mîinile mele, le văd uneori reducîndu-se la acea grămăjoară de oscioare pe care, cîndva, o lovitură de hîrleț le va aduce la suprafață. Dar le văd și pe acelea care așteaptă să se ivească o naștere din moartea lor, pe acelea eliberate de greutatea acelor astre al căror nume intuiția noastră le-a citit în ascunzișurile încreșiturilor lor.

Există mîini acolo unde se află fulgere și raze. Și alte ființe, mai mari decît oamenii, posedă mîini. Pictorii, luînd îngerii drept modele, au avut revelația acestui lucru. Căci doar mîinile pot să despice norii, să se joace cu răsăriturile de soare, să primească sufletele ce se înalță la cer, să prăbușească pe acelea care au greșit, să plîngă mîngîind un zeu adormit, mîinile care întind laurii deasupra martirilor, înfig săgeata în inima extaticilor, facă să sune harfele suspendate în eter, apucă rodia sau țin pupitrul pe care se va compune un Magnificat, exaltă Graal-ul. Cine știe dacă, în visele noastre rătăcitoare, nu am atins sau nu am apucat una din aceste mîini, aceea care ține spada în pragul grădinilor interzise, sau aceea care a luptat împortiva lui Iacob pînă la ivirea zorilor, sau aceea care a desenat linii ca de flacără pe albul perete? [1]

Chiar și cînd veghează, mîinile omenești își amintesc uneori că au fost conduse, precum mîna lui Tobias, de altele mai sigure de ele, pe drumuri a căror urmă s-a șters.

---

[1] *Und sieh, und sieh, an weisser Wand — Da kam's hervor wie Menschenhand; — Und schrieb und schrieb an weisser Wand — Buchstaben von Feuer, und schrieb, und schwand.* „Priviți, priviți, pe albul perete, a apărut parcă o mînă de om, și iat-o cum scrie pe albul pereților niște semne de flacără; scrie și își pierde cunoștința" (H. Heine, *Belfazer*, *Romanzen*).

Dar mîinile marcate de semnele unei alegeri puteau primi misterioasa investitură ce le permite să continue, după libera lor voință, în sînul materiei, opera spiritului formator.

Dar aceste mîini adaugă suficient suflet substanței lor pentru a se hazarda și a se mișca în zonele vacante ale creației, între lumea pe care o observă inteligența noastră și lumea în care visele noastre caută zadarnic să regăsească imaginile unei fericiri pierdute.

Capitolul III

COPIII DIN IDUMEEA

... Zămisliți în acele ținuturi care sînt pămînt sfînt.
Edgar A. Poe: *Elena*

De ce oare îngerul, de ce poate chiar și demonul sînt mai frumoși decît bărbatul sau femeia? Nu cumva datorită faptului că ignoră umilința de a fi înzestrați numai cu un singur sex și fiindcă știu — dacă au chef — să unească ambele sexe în floarea unică a formei lor?

Dornici mereu să depășească limitele naturii, semenii noștri n-au văzut uneori în sexul lor decît privarea de o parte din posibilitățile umane și n-au încetat să viseze la o întoarcere misterioasă către armonia anterioară a corpului, în același timp masculină și feminină, ca și cum perfecțiunea trebuia să se nască, spontan, din fuziunea contrariilor.

Cînd Iehova a creat omul, l-a creat, într-adevăr, „după chipul și asemănarea sa și l-a creat mascul și femelă". Aceștia sînt chiar termenii versetului 27 din capitolul întîi al Genezei, după Vulgata: *Et creavit Deus hominem ad imaginem suam, masculum et feminam creavit eum.* Atunci cînd ieșea din mîinile creatorului său, Adam nu era nimic altceva decît un hermafrodit.

Acest text venerabil a suscitat nenumărate comentarii. Rabinii cabaliști îl interpretau recunoscînd în acest Adam, primul născut din intenția divină, nu un individ unic, ci simbolul unei întregi rase care ar fi precedat omenirea actuală, aceea, deci, în care sexele s-au diferențiat. Crea-

torul ar fi făcut mai întîi să iasă din argilă, ca un fel de schiță preliminară, un tip bisexuat, acela al oamenilor din Edom, al regilor din Idumeea, ființe de o inimaginabilă frumusețe, dar prea puțin apte pentru rolul ce le era hărăzit. Nemulțumit de o operă care-i înșela planurile, o distruse pentru a-i substitui cuplul format din Eva și din cel de al doilea Adam, ai căror urmași au umplut pămîntul.

Această idee a unei ascendențe originare înzestrată cu un dublu sex o regăsim în tradițiile antropogenice ale popoarelor celor mai diverse. Fenicienii atribuiau zeiței Astarteea, mama lumilor vii, o însușire fecundatoare la care cooperau cele două principii: masculin și feminin. Nici grecii n-au fost mai puțin inventivi în a emite o explicație mitică în ceea ce privește geneza sexelor. Cine nu l-a citit pe Platon și nu a meditat asupra alegoriei pe care o propune Aristofan, unul dintre interlocutorii *Banchetului*? Se știe că la începutul vieții pe pămînt, acesta era stăpînit de rasa Androginilor, ființe — după imaginea lumii — sferice, prevăzute cu patru brațe, patru picioare, două capete și două sexe ... În rotirea lor extatică, aceste ființe dobîndeau o prea mare fericire și putere pentru ca zeii să nu le pizmuiască și atunci Zeus, cu fulgerul său gelos, se grăbi să secționeze în două jumătăți aceste corpuri perfecte. Astfel a luat naștere biata noastră omenire, totdeauna nesatisfăcută, căci insatisfacția ei se naște tocmai din amintirea confuză a unei fericiri distruse. Născut din dedublarea unei ființe divine, ἑρένὸς δυο, fiecare dintre noi își risipește viața în căutarea jumătății pierdute, și aici se află tot misterul iubirii.

Trebuie să recunoaștem că aceste povești aveau o anumită putere de convingere, deoarece gîndirea omenească nu a încercat să se debaraseze de ele. Credința în dubla natură androgină a Preadamiților ieși la lumină din nou în secolul al XIII-lea odată cu învățătura unor secte catare, iar papa Inocențiu al III-lea nu ezită să tune și să fulgere

împotriva acestor platonicieni întîrziați. În ciuda anatemei pontificale, vechea erezie reînvie în arcanele verbului mallarméan. Să ne amintim textul enigmatic și prestigios:

Îți aduc copilul unei nopți din Idumeea...

Nu l-am putea explica, ne asigură Denis Saurat, fără a ne referi la miturile cabalistice despre regii din Edom: poemul, copil din Idumeea, nu e altul decît fructul monstruos al unei zămisliri solitare, la care n-a participat nici o femeie.

Or, Idumeea misticilor și a poeților nu reprezintă nicidecum o iluzorie provincie din imperiul viselor. Știința timpului nostru i-a regăsit și jalonat drumul confirmînd noțiunea unei nediferențieri primitive a sexelor.

Dacă cercetăm prima fază a evoluției embrionului, observăm, fără îndoială, că în chiar celula inițială, așa cum a produs-o fecundația, este indicat și sexul viitor. Iar lucrul acesta se vede în structura uneia din perechile de cromozomi, diferiți după cum celula ascunde o promisiune de fată sau de băiat. Dar acest așa-numit „sex genetic" nu trebuie considerat decît drept o simplă dominantă. De fapt, în embrion, cele două sexe coabitează, fără a-și dăuna. În afara glandelor cu o arhitectură prea neclară pentru a putea distinge în ele testicule sau ovare, descoperim alături, în același organism, sub numele de canalele lui Wolff și ale lui Müller, schițele a două dispozitive, unul masculin și altul feminin. Nici unul nu va accepta să dispară definitiv în fața celuilalt: în tot cursul vieții vom vedea menținîndu-se, la bărbat, utriculul prostatic, hidatita lui Morgagni, vestigii ale atributelor sale feminine, iar la femeie canalele lui Gärtner sau celulele lui Berger, rămășițe ale unei virilități ce nu s-a pierdut cu totul. Astfel, ca printr-un fel de căință pentru opțiunea primordială, fiecare individ conservă în el un rudiment al sexului la care soarta i-a poruncit să renunțe.

Studiul formelor și al statutului funcțional la adulți nu este mai puțin revelator în ceea ce privește persistențele acestei aspirații către duplicitate. Endocrinologii au așezat în diptic tabloul caracterelor distinctive ale sexelor. Ar fi de prisos să precizăm inventarul acestora: proporțiile corespondente ale segmentelor corporale, diametrul bazinului, timbrul vocii, modul de repartizare a grăsimilor sau implantarea părului de pe corp și de pe cap, fără a omite afinitățile intelectuale sau înclinațiile afective... Lista este mai lungă decît ar crede un observator pe care nu-l interesează lucrul făcut cu minuție. Or, nici un individ nu prezintă în totalitate și în mod exclusiv atributele sexului său: fiecare, pentru a-și elabora structura sau a-și dirija comportamentul, face apel la ambele tablouri. Și aici, prin urmare, sexul nu înseamnă decît o dominantă.

Dacă pătrundem mai adînc în intimitatea biologică, vom cunoaște, voind să risipim echivocurile sexualității, eșecuri asemănătoare. Nimic nu este mai convingător în acest sens decît studiul hormonilor, socotiți în mod curent drept factorii înșiși ai dualității umane. Munca intensă pentru identificarea chimică a principiilor secretorii, care s-a desfășurat în ultimii cincizeci de ani, a confirmat, prin argumente decisive, că sexul fiecăruia nu este decît un compromis, produsele provenite nu numai din glandele genitale dar și din glanda corticosuprarenală avînd întotdeauna un caracter de ambivalență. Astăzi, virilitatea se dozează: s-a observat, astfel, că organismul feminin elimină androgeni, adică hormoni virilizanți, și importanța acestei secreții nu poate fi trecută cu vederea, deoarece a fost evaluată la două treimi din cantitatea în care aceleași elemente se găsesc în urina masculină.

Și invers, estrogenii, agenți conducători ai ciclului ovarian la fete, se găsesc aproape în aceeași măsură în formula hormonală a băieților. Cantitatea de foliculină în urina unui armăsar este așa de mare încît (remarca a făcut-o Zondek), dacă din întîmplare cercetările ne-ar fi condus

să o extragem de acolo, am fi crezut că e vorba de un hormon masculin. Orice ființă sexuată datorează așadar aparențele sale unei simple prevalențe într-un echilibru de antagonisme. Echilibru trecător și, poate, fortuit ... Și cine oare nu se întreabă uneori care sînt garanțiile stabilității sale?

În definitiv, sexul pur reprezintă un ideal, o stare limită spre care tinde natura fără a reuși vreodată să-i confere o înfățișare concretă perfectă. Bărbatul integral, femeia integrală nu există decît ca abstracțiuni. Ei corespund unor tipuri convenționale, situate la cele două capete ale unui lanț de tipuri mixte pe care le considerăm drept intersexuale. Sîntem cu toții, mai mult sau mai puțin, intersexuali. Hermafrodismul constituie regula comună.

La drept vorbind, la cea mai mare parte dintre oameni, sexul dominant e semnalat prin trăsături suficient de pregnante pentru a mai lăsa loc vreunei ambiguități. Dar nu toți au aceeași șansă. Se întîmplă ca dominanta să rămînă nedefinită, fie că atributele celor două sexe se asociază în proporții aproape echivalente, fie că atributele sexului accesoriu se multiplică atît de mult încît maschează sexul originar. Și tocmai datorită acestor amfibologii în limbajul corpurilor se întîmplă ca unii să fie recunoscuți drept tributari legilor îndoielnice din Idumeea.

Problema intersexualității n-ar întinde atîtea capcane dacă ne-am putea pune de acord asupra definiției sexului. Într-adevăr, cîte sexe putem imagina pentru fiecare dintre noi! Sexul *genetic* este, așa cum am văzut, acela determinat de înzestrarea cu cromozomii pe care individul îi obține odată cu conjuncția celulelor parentale prin care s-a format ființa sa. Sexul *gonadal* este desemnat de felul glandelor cu care este dotat purtătorul lor, testicule sau ovare, și care, cu ajutorul microscopului, pot în general fi identificate cu oarecare precizie (numai dacă individul consimte, în prealabil, să se lipsească de ele). Sexul *morfologic*

nu este evident decît pentru aceia pe care evidența îi convinge ușor. „Subiectul aparține acelui sex a cărui formă o posedă", au enunțat juriștii, în conformitate cu Pandectele lui Justinian; pentru spiritele prea încrezătoare în mărturia privirilor lor, cîte erori pot surveni! Sexul *funcțional* orientează comportamentul spontan al fiecăruia în utilizarea (uneori mai mult improvizată decît judicioasă) a organelor cu care l-a înzestrat natura. În sfîrșit, să nu lăsăm deoparte sexul *psihologic*, care colorează în felul său întreaga viață afectivă și spirituală, și nu întotdeauna după dorința moralei celei mai ortodoxe.

Ce altceva putem conchide decît că determinarea sexului trebuie să echivaleze, în fiecare caz, cu un bilanț în care se interferează toate elementele pe care le-am enumerat? Privirea expeditivă pe care moașa o aruncă asupra noului-născut e prea de-ajuns ca să-l zvîrle fără drept de apel în unul dintre cele două destine parcimonios oferite norocului nostru. Ce tulburător spectacol, totuși, să vedem, mai tîrziu, cum, cu teamă și jenă, bărbatul sau femeia care ar fi putut să învingă în femeie sau în bărbat încearcă să se elibereze, să scoată la iveală ceea ce o aparență ascunsese pînă atunci sau ceea ce o greșeală îi înăbușise aspirațiile! Nimeni nu se cunoaște deplin atît timp cît nu i-a fost revelată prezența fratelui proscris sau a surorii condamnate care dormitează în întunericul ignoranței lui.

A atribui un sex unui individ nu e deci nici o treabă comodă, nici o anchetă de prisos. Sexul genetic este, cu siguranță, acela care prezintă cele mai mari garanții de autenticitate. Examenul dispozitivului cromozomic al celulelor dintr-un fragment de țesut sau dintr-o picătură de sînge a devenit curent în laboratoarele noastre. Acest examen ne permite să caracterizăm sexul primitiv, răspîndit prin țesuturile noastre, pentru că, probabil, toate celulele corpului păstrează amprenta orientării inițiale. Dar ar însemna să disprețuim complexitatea biologică dacă ne-am

rezuma numai la această cercetare. Dacă vrem să oferim unui om mijloacele de a se defini și a se desăvîrși, va trebui să încercăm a-l informa asupra sexualității sale totale. Cum să refuzăm un sfat sau un ajutor acestor victime ale unei ezitări a naturii, care nu-și cunosc propria lor orientare și sînt, în chip vrednic de milă, rătăcite în scabrosul interval dintre sexe?

Nu toate, desigur, se pierd la fel de adînc în pustiurile din Idumeea. După cum ezitarea se referă la gonade, la formă, la comportament sau la tendințe afective, vom ajunge să distingem mai multe grade de intersexualitate.

„Grațios fiu al lui Pan... pieptul tău seamănă cu o țiteră, clinchete de clopoței rătăcesc prin brațele tale blonde. Inima ta bate în pîntecele unde doarme dublul sex". După atîția alții, Rimbaud s-a străduit să descopere în tainițele Fabulei ființa misterioasă, înzestrată cu virilitate și totodată cu feminitate glandulară, cu un testicul și un ovar, și capabilă, prin acest *bigonadism*, să rivalizeze cu lipitoarea sau cu melcul. Este oare omul constrîns, în nostalgia simțurilor sale, să invidieze privilegiul creaturilor pe care el le zdrobește cu piciorul și să divinizeze straniile fericiri nupțiale ale gasteropodelor și anelizilor?

În termeni care ar înfrunta bunacuviință, dacă orice jenă în convențiile noastre n-ar dispărea în pragul regnului vegetal, botaniștii nu ezită să zugrăvească nunta, solitara nuntă care se împlinește într-o floare prevăzută și cu androceu și cu gineceu. Imaginația se tulbură atunci cînd încearcă să evoce o figură din carne, cu aparență omenească, și care ar fi dotată cu aptitudinile autofecundante ale florii. Numai aici vechea denumire de hermafroditism își capătă sensul ei adevărat și întreg.

Este cunoscută legenda Hermafroditului așa cum au povestit-o, după Ovidiu, Lucian, Ausonius și Diodor. A fost odată, fiu al lui Hermes și al Afroditei, un efeb de o minunată, de o nerușinată frumusețe. Efebul nu putea să se scalde într-o fîntînă fără a tulbura nimfa din acel loc. Una

dintre ele, Salmacis, nu putu să reziste farmecelor lui. În clipa cînd el a intrat în bazin, ea l-a înlănțuit trăgîndu-l după ea și nu i-a dat drumul decît atunci cînd zeii le-au unit trupurile într-unul singur. Dorința-i fiindu-i îndeplinită, tradiția adăuga că imprudenții care veneau să se scalde în apele Salmaciei, în Caria, nu departe de Halicarnas, erau expuși să suporte aceeași rușinoasă metamorfoză.

Cultul Hermafroditului s-a răspîndit în întreg Orientul helenistic. Fără îndoială, figurarea unei divinități, bisexuate a fost împrumutată de greci de la panteoanele Indiei, atît de bogate în forme aberante. [1] Se știe că miturile și idolii au călătorit mult între Pamir și Olimp, de la primele migrații ariene pînă la campania lui Alexandru. Hermafroditul își aduna adoratorii mai ales în pădurile din Cipru, insula favorită a mamei sale. Acolo se celebrau în fiecare an mistere orgiastice, în cursul cărora, după cît se pare, bărbați și femei începeau prin a-și schimba hainele între ei, ajungînd curînd să epuizeze toate jalnicele posibilități îngăduite de natură imaginațiilor celor mai desfrînate.

Știința timpului nostru s-a întrebat dacă hermafroditismul adevărat nu este cumva o închipuire. Fiecare știe că experimentatorii nu au nici o dificultate în a transforma găini în cocoși și invers [2] prin implantarea de testicule sau ovare. Dar mai mulți dintre ei au dat asigurări (în special Steinach) că grefonul ovarian asupra unui cocoș n-ar avea nici o șansă să-și păstreze vitalitatea decît dacă beneficiarul n-ar fi, în prealabil, castrat. De asemenea, metamorfoza unei găini în congenerul ei mascul, prin inserția unui fragment

---

[1] Una din imaginile lui Shiva, Mahadeva, atribuie fiecărei jumătăți a trupului un sex diferit, jumătatea masculină fiind împodobită cu coliere din oase, jumătatea feminină, cu ghirlande de flori.

[2] Fără să mai aștepte realizările spectaculoase ale laboratoarelor noastre, Ausonius consemnase faptul : *Pavaque de pavo constitit ante oculos.* „Păunița luă naștere, sub ochii mei, din păun".

testicular, n-ar reuşi decît prin extirparea glandelor proprii. Totul s-ar petrece ca şi cum cele două gonade n-ar putea dobîndi simultan putere asupra aceluiaşi individ, şi tocmai de aceea s-a răspîndit noţiunea unui antagonism radical între organele cele mai reprezentative ale celor două sexe.

Într-adevăr, cercetările lui Pézard şi ale elevilor lui au dezvăluit, încă din 1925, că avem toată libertatea de a efectua pe un cocoş neoperat transplante de ovare, care îşi afirmă curînd virtuţile lor feminizante. Şi invers, o găină, fără a fi fost deposedată de apanajele sexului său, poate fi constrînsă să primească pe acelea ale sexului opus. Pentru a reuşi aceasta, sînt suficiente unele artificii, de exemplu a întreţine o oarecare stimulare hipofizară. În principiul antagonismului gonadic nu se află, prin urmare, nimic absolut şi care să nu poată fi eludat. Să nu ne mirăm de faptul că hermafroditii experimentali au devenit oaspeţii familiari ai laboratoarelor noastre. Însuşi Pézard, jumulind de pene o jumătate dintr-un cocoş, în partea transplantului ovarian, a văzut cum creşte în loc un penaj de tip femelă şi a obţinut astfel o pasăre curioasă, găină în partea dreaptă şi cocoş în cea stîngă.

Trebuie oare să ne aşteptăm să găsim printre noi echivalentul acestei situaţii? Să ne grăbim totuşi să subliniem că acest specimen compus din jumătate de bărbat şi jumătate de femeie nu se întîlneşte toată ziua-bună ziua. Cu cît se înmulţesc — şi vom avea dovezi în acest sens-formele degradate de intersexualitate, cu atît bigonadismul autentic rămîne o excepţie, dacă luăm în consideraţie cazurile în care controlul microscopic s-a executat corect. Chiar şi pe vremuri hermafroditii umani erau consideraţi, dacă nu o himeră, în tot cazul nişte monştri al căror număr era redus [1]. Astăzi, cînd investigaţiile devin tot

[1] Un memoriu al lui Iosef Halban din 1936 releva, în întreaga literatură internaţională, doar douăzeci şi una de observaţii irecuzabile. În 1960, după estimările lui J. Decourt şi P. Guinet, numărul lor ajunsese la 114.

mai insistente, observăm că rudimentele glandulare ale genului opus fraternizează mai des decît am crede în sînul unui organism unic. Ne-am înșela totuși dacă am ajunge la concluzia că această anomalie e frecventă.

Într-o asemenea situație, dispozitivul gonadic comportă în general un testicul, pe de o parte, și un ovar, pe de alta, sau uneori o glandă hibridă în care, spre mirarea lui, observatorul identifică simultan folicule, corpuri galbene și canalicule seminifere, glandă ce merită numele de *ovotestis*.

Se întîmplă, pe de altă parte, ca glanda să persiste în nediferențierea ei originară. S-a observat de curînd [1] că, dacă în a cincisprezecea săptămînă a vieții embrionare, gonada își întrerupe dezvoltarea, căile genitale tind să se organizeze după un tip feminin. Or, medicii sînt adesea chemați să îngrijească pretinse adolescente la care semnele pubertății întîrzie să se manifeste. Ei știu astăzi să descopere secretul unora dintre aceste ființe, un sex genetic aberant pe care aplasia glandei gonadale l-a ascuns sub o aparentă feminitate.

Se cunoaște și cazul contrar, al unor falși băieți pe care o eroare în evoluția gonadei i-a dus la un simulacru de virilitate, dezmințit de formula sexuală orgininară [2].

Pentru a nu reține decît eventualitatea, mai rară, a unei duplicități a gonadelor, aparențele variază mult de la un individ la altul. Din această cauză, hermafroditismul pune totdeauna atît artiștilor, cît și savanților probleme scabroase.

---

[1] Experiențele lui Jost și ale lui Raynaud și Friley (1950).

[2] Aceste fapte sînt astăzi în mod obișnuit descrise sub numele de sindromul Klinefelter, iar cele dinainte sub numele de sindromul Turner-Albright. Așa cum au arătat cercetările din ultimii ani asupra „cariotipului", adică asupra înzestrării cromozomice, indivizii, în aparență masculi, ce prezintă sindromul Klinefelter, posedă un cromozom sexual în plus, în timp ce pierderea unui cromozom sexual provoacă dizgrația acelor pseudo-fete de tipul Turner.

Se știe că artiștii antici s-au străduit mult s combine trăsăturile frumuseții ideale androgine ca fiind ale unui sex nou și mai aproape de per fecțiunea inițială. La drept vorbind, nenumăratel reprezentări de eroși bisexuați, pe care le desco perim pe amforele bahice sau pe pereții alco vurilor pompeiene, nu aduc acestei dificultăț decît o soluție destul de grosolană, mulțumindu-s să împodobească cu atribute virile torsuri d tip feminin. Arta nu are de aici nici un cîștig, afar doar de acela care își caută resursele în tulburare sufletelor. Sculptorul în bronz Polycles, în secolu al II-lea î.e.n., trecea drept acela care a fixa tipul plastic al Hermafroditului; dar replicil operei sale pe care le posedă galeria Borghes și multe alte muzee din Europa atestă mai ales prin atitudinea ingenioasă pentru care a optat sculptorul, dibăcia lui în a escamota dificultățile reprezentării.

Unii [1] se vor întreba cu siguranță dacă dublul sex nu este decît o podoabă galantă sau dacă nu cumva el conferă purtătorului său duble facultăți de reproducere sau chiar duble plăceri. Platon ne asigură că androginii legendei își încredințau ouăle și sămînța lor pămîntului, „așa cum fac și greierii", ὥσπερ οἱ γέττιγες. Ne îndoim că hermafroditii moderni procedează și astăzi precum greierii. Ei par, în orice caz, prea puțin grăbiți să mulțumească naturii pentru aparenta liberalitate de care aceasta s-a folosit în favoarea lor ci, mai curînd, înclinați să ascundă prerogativele condiției lor decît să facă paradă de ele. Nimic nu dovedește că în materie de sex supranumerarul este un cîștig.

Bătrînul Esop, nu mai puțin ingenios decît Platon, povestește că Prometeu, făuritor al rasei umane, s-a dovedit a fi uneori, chiar în timp

---

[1] „Se ridică întrebarea dacă natura poate face adevărați hermafroditi și dacă un hermafrodit poate face un copil unei fete și poate fi însămînțat de către un băiat. Voi răspunde, așa cum îmi e obiceiul, că habar nu am..." (Voltaire, *Dictionnaire philosophique*, VI, 386, ed. Renouard).

ce lucra, cam distrat. Atunci cînd se ocupa să modeleze cu grijă organele sexuale ale creaturilor sale, a fost invitat la cină de cumătrul său Dionysos. După ce s-a terminat ospățul, Prometeu s-a întors la munca sa, dar, cu mintea cam îngreunată de vin, s-a împotmolit în delicata operație de potrivire și a început să încurce treburile, adaptînd la unii piesele pe care le pregătise pentru alții. Știința nu ne oferă totdeauna cele mai nimerite explicații ale necazurilor acelora ale căror stranii vicisitudini trebuie, acum, să le expunem.

La ei, sexul genetic și sexul gonadal pot fi definite fără ocolișuri. Dacă luăm fragmente din glandele lor genitale și le supunem controlului microscopic, observăm că aceste ființe dețin în bagajul lor testicule și ovare de o perfectă autenticitate și că se feresc de orice combinație inoportună. În plus, examenul cromozomilor celulelor lor indică o sexualitate pusă de acord cu aceea a utilajului glandular. Aceste ființe merită deci, spre deosebire de cele dinainte, să fie considerate, după caz, bărbați sau femei. Dar, printr-o supărătoare greșeală a demiurgului care le-a modelat, toate aparențele, toate elementele ce caracterizează și sexul morfologic și sexul funcțional se manifestă în contradicție cu sexul adevărat, așa cum îl arată ancheta științifică. De aceea, acești indivizi sînt calificați drept *pseudo-hermafroditi*, pentru a-i opune mai bine purtătorilor unui dublu sex, obiect al primei noastre descrieri.

Pentru a îndepărta orice confuzie, e bine ca, la fel ca majoritatea autorilor, să distingem, în acest ciudat trib, două familii: *androginii*, masculi genetici pe care natura i-a deghizat în femei, și *gynandrii*, femei cu morfologie și comportament masculine.

Din prima familie întîlnim mai multe exemplare decît am putea crede. Îmi amintesc că, în tinerețe, spitalul unde mi-am petrecut anii de ucenicie a fost alertat de un fapt surprinzător, ce se petrecuse tocmai în unul din serviciile de ginecologie. Se prezentase la consultație o agreabilă

persoană de 18 ani, îmbrăcată într-un mod ce atrăgea toate privirile, și în care inițiații au recunoscut pe una din stelele în ascensiune ale unui corp de balet cu renume. Se pare, cum dealtfel era de așteptat, că ea încercase cîteva experiențe care nu fuseseră de ordin strict coregrafic și care îi aduseseră apoi numai neplăceri. Ultima experiență tocmai se terminase foarte prost: o tumefacție apăruse într-un loc intim iar un doctor din oraș crezuse că e vorba de efectele negative ale acelor germeni microbieni care se transmit de îndată ce sentimentele se pun de acord. Nu era vorba, în definitiv, decît de o nouă și banală victimă a iubirii, încît curiozitatea celor prezenți se îndreptă în altă parte. Era, într-adevăr, o victimă a iubirii, acea prea sensibilă balerină, dar nu în accepția pe care o băusem inițial. Punîndu-și ochelarii și privind mai de aproape, chirurgul își dădu seama că se află în fața unui subiect masculin purtător al mai multor anomalii (hipospadias perineal, scrotum bifid, criptorhidie, ginecomastie) care reprezentau, pentru un ochi mai puțin expert, un simulacru de caracteristici feminine. Cît privește umflătura, ea nu era nimic altceva decît un testicul pe care eforturile de tot soiul depuse de tînăra persoană îl constrînseseră la o migrație brutală. Veritabila sa natură a fost confirmată de microscop. Viitoarea stea nu era decît un băiat oarecum nereușit, dar un băiat, chiar nereușit, își are oare locul într-o trupă de silfide? Chirurugul consideră că e bine așa, încît îi lăsă fustele și iluziile, ba chiar, prin mărunte corectări operatorii, le dădu o oarecare legitimitate. Se va vedea că aceasta nu este totdeauna soluția cea mai nerațională.

Situația contrară, aceea a femelelor genetice, virilizate printr-o inadvertență a naturii și calificate drept *gynandre*, trecea odinioară drept mai puțin comună; lucru neadevărat, după cît se pare, chiar și pe meleagurile noastre. Antropologii ne informează dealtfel, că multe negrese de pe

malurile lacului Ciad și din rasa Baguirmi sînt înzestrate cu atribute masculine atît de ostentative încît trebuie să fie supuse la o excizie cu caracter ritualic.

Îmi amintesc că mi s-a adus odată un școlar de zece ani care surprindea pe toți cei din jurul său printr-un aspect de o virilitate precoce. Robust, musculos, mijindu-i mustața, cu o privire semeață, cu o voce gravă; restul era pe măsură. Alain ar fi părut — dacă n-ar fi fost mic de statură — apt pentru recrutare. Or, explorarea chirurgicală a abdomenului a permis descoperirea uterului, trompelor, ovarelor, tot ceea ce-i trebuia unei fetișcane, și nimic altceva. În același timp, s-a descoperit și cauza acestui lapsus anatomic: două glande suprarenale aberante care se ascundeau în cutele ligamentului larg. Acolo, deci, își aveau originea principiile androgene care, secretate încă la vîrsta embrionară, au îmbrăcat cu o haină masculină o ființă genetic feminină.

Din cînd în cînd, se aude povestea unor flăcăi cărora nu numai că le dau tiuleile, dar le vine și ciclul. Chirurgul Lebeuf, care profesa la Contras acum două secole, ne relatează despre un tînăr păstor care, spune el, „avea ciclul tot atît de regulat ca fazele lunii“ și, în plus era capabil să arate „niște sîni tot atît de frumoși ca ai unei fete de douăzeci de ani“. Nu mai putem socoti astăzi pe acești băieți în floare, oricît ar fi ei de înzestrați cu podoabe piloase, decît drept niște domnișoare în travesti.

Cine ar vorbi despre sarcini masculine riscă să treacă drept un glumeț de prost gust dacă nu apelează la o interpretare ca cea de mai înainte. Un erudit din secolul al II-lea al erei noastre, Flegon din Tralles, în lucrarea sa despre *Minunății*, a povestit întîmplarea nefericită a unui soldat roman din legiunile din Germania, care, sub consulatul lui Cornelius Scipio, a dat naștere unui copil. Fără a ne duce spre un trecut atît de îndepărtat, am putea citi în revistele științifice cele mai puțin suspecte de frivolitate că, în 1934,

la Capilla-del-Señor, un tîrgușor din Argentina, un muncitor agricol, căsătorit de cincisprezece ani, și a cărui fericire conjugală nu era de nimic umbrită, se văzu într-o zi obligat să se adreseze medicului, deoarece abdomenul său lua proporții îngrijorătoare. Tot ceea ce medicul putu face fu să recunoască toate semnele unei sarcini deja avansate. Nașterea se produse la timp și muncitorul agricol deveni mama unui vlăstar perfect constituit [1]. Se vede că eroul *Mamelor lui Tiresias*, cerînd de la natură „să-i dea, fără soție, un copil", putea să se bizuie pe o fiziologie mai puțin întîmplătoare decît au considerat-o cititorii lui Apollinaire.

Cum să judecăm cazurile de metamorfoză în care cele două sexe s-ar succeda în cursul aceleiași vieți? Chiar dacă respingem faptele ce dezvăluie o pură simulare, ca aceea care, nu încape îndoială, a condus echivocul destin al cavalerului d'Eon, sexualitățile alternante n-ar fi nicidecum atît de rare, după spusele chiar ale ziarelor care le rezervă cea mai puțin discretă publicitate. *Eseurile* au dat exemplu în această privință și refuzăm a considera drept pură gasconadă anecdota pe care o aflăm acolo:

Trecînd prin Vitry-le-François — declară Montaigne [1] —, am putut vedea un bărbat pe care episcopul din Soissons îi numise, la confirmarea botezului, Germain, și pe care toți locuitorii de acolo l-au cunoscut și văzut fată pînă la vîrsta de douăzeci și doi de ani, purtînd numele de Maria. Acesta era la acea vreme foarte bărbos și bătrîn, și necăsătorit. Sforțîndu-se odată, spunea el, să sară, îi ieșiseră membrele bărbătești; și este încă obișnuit, printre fetele de acolo, un cîntec prin care ele își atrag atenția să nu facă sărituri mari de teamă să nu devină băieți, ca Marie-Germain.

---

[1] Academia de chirurgie din Paris a audiat, în 1957, relatarea unui fapt analog, întîmplat la Hanoi.

[2] *Essais*, I, 21, p. 111, ed. *Pleiade*

Montaigne nu vedea, în această extravagantă pățanie, decît un efect al imaginației, iar în ochii săi „a incorpora partea bărbătească fetelor" era o farsă, și încă nu cea mai groasă. Mai puțin încrezători, poate pe nedrept, în virtuțile masculinizante ale imaginației, am considera astăzi pe Marie-Germain drept un androgin, hipospadic și criptorhidic, la care săritura a provocat migrația spontană, la locul potrivit, a glandelor masculine. Cazuri asemănătoare, ce au putut fi supuse unei analize recente și obiective, au desmințit ipoteza unei metamorfoze, a unui viraj al sexului, verificînd ipoteza revelării tardive a unui sex ignorat. E cazul, de exemplu, următoarei observații riguros controlate și menționate mai de mult în fișele medicale [1]: Ifis (e numele pe care o reminiscență din Ovidiu ne sugerează să îl atribuim personajului), Ifis, în primii ani ai tinereții, nu fusese văzută decît în jupon, iar părinții se îndoiau așa de puțin de dreptul ei de a-l purta încît îi dădură un soț. Acesta păru că împărtășește părerea lor însă muri prea repede ca să-și poată pune prea multe întrebări. Văduva intră, ca doamnă de companie, în serviciul unei castelane care, mai avizată, descurcă neînțelegerea, puse să se rectifice starea civilă, îl determină pe Ifis să se recăsătorească în sensul adevărat al actului și avu de la el mai mulți copii. „Ifis își îndeplini ca băiat dorințele pe care le nutrise ca femeie". *Vota puer solvit quae femina voverat Iphis* [2]. După cum se vede, în materie de sex nestatornicia nu rămîne totdeauna nerăsplătită.

Mai mult încă, se întîmplă ca pretinsa metamorfoză să înșele printr-o simplă confuzie pe care unii mai puțin naivi ar evita-o. Povestea Cristinei de Suedia ne oferă o dovadă în acest sens, po-

---

[1] GUINARD (1927). O poveste identică fusese relatată, în urmă cu trei secole, în cărticica medicului din Rouen JACQUES DUVAL, *Des hermaphrodites*, Rouen, P. Geuffroy, 1612, care, la ordinul Parlamentului, fu confiscată și interzisă la vînzare.

[2] *Metamorfozele*, IX, 793.

veste pe care n-o putem înțelege decît ca o dramă a intersexualității. Femeie, fără îndoială, dar femeie obsedată de nostalgia celuilalt sex, Cristina și-a irosit tinerețea în regretul că natura i-a interzis gloria militară cu care tatăl ei dăduse strălucire tronului. Or, într-o bună zi, o cădere de pe cal produse în ea o asemenea revoluție încît a putut crede că i s-a îndeplinit dorința. I se păru că vede cum iese din ea acel lucru a cărui lipsă o resimțea atît de dureros și, fără să mai zăbovească, porunci pictorului ei să o înfățișeze în picioare, îmbrăcată bărbătește cu pantaloni pînă la genunchi și cuirasă, pe blazon fiind scris: *Christianus, rex Scandiorum.* Vai! iluzia fu curînd spulberată. Acel lucru dispăru așa cum venise. O asemenea eclipsă lasă să se înțeleagă că emblemele virilității fuseseră contrafăcute de un prolaps uterin, pe cît de subit pe atît de efemer, dar destul de vizibil pentru a înșela încrederea doctorilor de la curte.

Eroare mai puțin rară decît am crede. O fericită descoperire pe tejgheaua unui anticar mi-a pus odinioară în mînă *Nouveau Recueil d'Observations*, scoasă în 1702 de maestrul Saviard, chirurg la Hôtel-Dieu [1]. Observația cu numărul XV este intitulată: *Despre o coborîre a matricei care a fost luată, mai întîi la Toulouse și apoi la Paris, drept o hermafrodită.* Iată cîteva extrase:

„*Marguerite Malaure, de baștină din Toulouse, a venit la Paris în anul 1693, în haine băiețești, cu sabia la cingătoare, avînd totuși părul lung ca al unei fete, legat la spate după moda spaniolă și napolitană, o pălărie cu borurile întoarse și tot restul îmbrăcămintei identic cu îmbrăcămintea bărbaților ...*

Făcea mare tărăboi la Paris printre doctori și chirurgi, spunînd că este hermafrodită, adică are organele naturale ale celor două sexe și că este capabilă să se servească și de unele și de altele. Se

---

[1] E vorba de anticariatul lui Jacques Collombat, *La Pelican*, pe strada Saint-Jacques din Paris.

producea în adunările publice şi particulare ale medicilor şi se lăsa examinată, pentru un mic bacşiş, de oricine era curios s-o vadă. Or, printre aceşti curioşi care o examinau foarte puţini erau cei ce aveau cunoştinţele şi experienţa necesare pentru a înţelege bine boala ei; de aceea, cei mai mulţi se lăsau convinşi de părerea cea mai comună, şi pe care le-o inspira dealtfel ea însăşi, aceea de a o considera hermafrodită, pentru că această părere îi era favorabilă în a atîţa curiozitatea oamenilor să o vadă şi să-i dea bani. Erau chiar doctori şi chirurgi renumiţi care susţineau sus şi tare că ea este aşa cum pretindea şi care arătau prin aceasta că poţi avea o mare reputaţie în medicină şi chirurgie fără un bagaj prea bogat de cunoştinţe şi fără o adevărată pricepere.

Domnul abate de Saint-Ussans, mort de curînd, şi care era un om deosebit, doctor în medicină, ce venea adesea la Hôtel-Dieu pentru instruirea celor săraci cărora le dădea pomeni considerabile, îmi vorbi despre această fată ca de o hermafrodită autentică. Îmi arătă scrisorile din Toulouse care îi fuseseră trimise cu această ocazie şi în care se arăta că Magistraţii şi Consulii municipali, luînd în consideraţie certificatele doctorilor şi chirurgilor de sub jurisdicţia lor, ce o declaraseră mai mult mascul decît femelă, îi ordonaseră prin hotărîrea lor să poarte pe viitor veştminte bărbăteşti, sub ameninţarea de pedeapsă corporală ...

În sfîrşit, ea veni să mă întîlnească la pansamentul de seară ... Înainte de a se supune examinării, voi ca fiecare din cei prezenţi să-i dea cîte un ban, şi am fost primul care i-am satisfăcut cererea.

Mai întîi voi să mă facă să cred că avusese legături cu femeile, dar totul a fost repede distrus prin propriile-i răspunsuri, pe măsură ce-i examinam fiecare organ cu mare atenţie. Începui cu sînii, care erau foarte mari, ca ai unei fete de treizeci de ani şi cred dealtfel că asta era şi vîrsta ei."

Anomalia fiind recunoscută ca o simplă „coborîre a matricei", chirurgul procedează la reducerea ei.

„... *A doua zi i s-a luat sînge din braț, apoi i s-au dat purgative de două ori la rînd și timp de cinci zile am pus să i se aplice pe tumoare cataplasme, operație repetată de trei ori; după care am redus această masă la starea-i naturală, în mai puțin timp cît ar trebui pentru a rosti predica duminicală și aceasta în prezența a mai bine de treizeci de medici și chirurgi pe care-i atrăsese curiozitatea de a vedea executîndu-se această operație și care fură foarte surprinși să constate că ceea ce prilejuise atîtea discursuri diferite a dispărut prin reducție atît de curînd.*"

Pentru a face accesibile înțelegerii noastre adevăratele intersexualități, trebuie mai mult timp decît pentru a rosti predica duminicală. Totuși, neobișnuitele confuzii naturale din care am adunat cîteva exemple vor fi mai ușor înțelese în lumina lucrărilor experimentatorilor, îndeosebi ale lituanienei Vera Dantchakoff. Acestea ne informează că injecțiile precoce cu hormoni sexuali sînt capabile, la păsări sau chiar la mamifere, să determine un sex contrar sexului genetic. Introducerea estradiolului, principiu feminizant, în alantoidul oului de găină înainte de ziua a opta a incubației, transformă în femelă un embrion care totuși derivă dintr-un ovocit prevăzut cu un aparat cromozomic de tip masculin. Operația în sens contrar a părut mai întîi că rezervă mai multe decepții. Totuși la cobai, recurgînd la testosteron din primele stadii ale vieții intrauterine, putem înzestra un animal, hărăzit la origine unui destin feminin, cu o masculinitate și morfologică și psihică. Natura instituie un fel de experimentare spontană, în genul unor *free-martin;* se obișnuiește să se numească astfel cupluri de gemeni de sex diferit procreate de vaci sau capre. Se întîmplă ca tînăra femelă să manifeste caractere de împrumut deoarece a suferit influența hormonilor masculinizanți pe care i-a transmis fratele ei datorită unei circulații placentare comune.

Dacă amintim cît de abundent sînt, în mod normal, aprovizionați masculii cu estrogeni, iar femelele cu androgeni, nu ni se va părea surprin-

zător că un dezechilibru fortuit între androgeni și estrogeni, către luna a treia după concepție, poate orienta evoluția individului într-un sens contrar aceluia ce pare a fi comandat de predestinările genetice. Vom recunoaște vinovate, spre exemplu, de o virilitate intempestivă, o hiperplazie congenitală sau o dereglare funcțională a cortexului suprarenal, glanda secretoare de androgene pentru ambele sexe. În alte cazuri, un testicul ectopic se va converti paradoxal, în laborator, cu principii feminizante. Nu se întîmplă oare ca medicul însuși, dînd cu o mînă prea darnică hormoni viitoarelor mame, să le expună unor nașteri de vlăstari ambigui?

Nu e mare lucru, după cum se vede, să trezim potențialul de sex străin care se găsește disimulat în orice om, gazdă uneori discretă, alteori zgomotoasă. Misterul nostru interior este făcut nu numai din ceea ce a fost, dar și din ceea ce ar fi putut să fie, din tot ceea ce e „netrăit" și care cere din cînd în cînd drept la viață. Cum să interzicem unora să se aplece asupra acestui copil clandestin cu care ființa lor a fost împovărată fără voie? De ce să ne mirăm că ei simt, confuz uneori, că anumite schimbări enigmatice le interzic să se cunoască pe ei înșiși?

Cercetarea noastră n-a reținut pînă acum decît fel de fel de monștri, apariții neliniștitoare, ivite în acele margini ale vieții în care se manifestă pînă la exces invenția creatoare a naturii. Dar ea nu trebuie să neglijeze nici rătăcirile mai puțin importante, *forme minore de intersexualitate.* Aici, starea civilă nu poate ezita: condiții genetice, glandă, structuri clar conturate concordă în a defini în același mod dominanta sexuală. Nici hermafroditi, nici pseudo-hermafroditi, unii abuzează totuși de libertatea care pare a ne fi acordată, și fac în așa fel încît pun în evidență, prin mai multe trăsături, sexul care nu este al lor. Se complac în nehotărîre și, așa cum ne invită poetica din *Jadis et naguère*, limbajul sexualității lor nu-și va „alege cuvintele fără o oarecare con-

fuzie". Feminismul la bărbat, virilismul la femeie traduc perplexitățile sau căințele organismelor neputincioase în a stărui pînă la capăt în opțiunea lor.

Este o vîrstă la care feminismul masculin afectează atîția indivizi încît poate fi considerat aproape normal: vîrsta pubertății. Orice tinerel, prin pielea fină și netedă, părul mătăsos, conturul delicat al obrajilor, musculatura plăpîndă, vocea cu un registru ridicat, poate duce la echivoc. Dacă trupul se împlinește, dacă sînii sînt mai proeminenți decît ar trebui, dacă și coapsele capătă o rotunjime mai delicată, vom avea acel *puer membris mulieribus*, „băiatul cu corp de femeie" de care vorbește Lucretius. Revăd schița pe care Jacques-Louis David a făcut-o pentru *Moartea lui Bara* și care se păstrează la muzeul din Avignon: acel corp de cincispreze ani, de o grație atît de prețioasă și de rară, este al unui adolescent sau al unei adolescente? El aparține acelei sfere, serafice sau luciferiene, nu se știe prea bine, în care dincoace sau dincolo de sex se întredeschide mugurele adorabil al frumuseții umane.

E deajuns, în mod normal, ca revoluția pubertală să se fi consumat pentru ca efebului nesigur să-i succeadă tînărul nerăbdător să facă dovada unei virilități uneori agresive. Mulți, totuși, deși ajunși adulți, se lasă întîrziați de capriciul secrețiilor lor hormonale la această răspîntie a vîrstelor. O repartizare defectuoasă a țesutului adipos, umeri căzuți, un bazin lărgit, coapse subțiri și iată că silueta se feminizează mai mult decît trebuie. Aceeași tendință se manifestă, pentru cine știe să observe, în particularitățile pilare: linia de implantare a părului care, pe frunte, se curbează într-un arc de cerc regulat în loc să deseneze niște crestături laterale, puful ce șovăie să acopere pieptul și șalele, triunghiul secret care nu vrea să se prefacă în romb ... Există băieți (am întîlnit nenumărate exemple în drumul nostru) care dispută surorilor lor farmece de care ele sînt atît de mîndre și vedem cum li se umflă pieptul ca în cele mai generoase primăveri ale feminității.

Nu se spune chiar că această abundență excesivă poate merge pînă la producerea laptelui, pînă într-atît încît s-au întîlnit bărbați-doică, în stare să potolească foamea sugarilor cei mai lacomi?

Cei vechi, cel puțin în epocile de decadență, s-au complăcut adesea să figureze perfecțiunea masculină aliind, în chip paradoxal, robustețea structurilor cu moliciunea efeminată a atitudinilor. Statuile lui Apollo de inspirație praxiteliană, de la Leochares la Cleomene, prin grația lor sinuoasă și prin morbiditatea atitudinii și a trăsăturilor par a voi să parodieze Afroditele. Olimpul helenistic se resimte de moravurile palestrei. „Pune pe acest bărbat în corul fetelor, spunea Horațiu, cu părul în vînt și chipul ambiguu, chiar cunoscătorii se vor lăsa păcăliți".

Quem si puellarum insereres choro,
Mille sagaces fallerct hospites
Discrimen obscurum, solutis
Crinibus ambiguoque vultu.

Aceste chipuri ale lui Apollo și-au găsit, în oratoriile din Siena, la Monte-Oliveto sau la Farnesina, posteritatea lor creștină printre sfinții lui Sodoma. Sebastian, Maur, Ansanus, Alexandru, micul Isaac, efebi prea frumoși, prea ambiguu ezitînd între suavitățile extazului și melancoliile voluptății, introduc pînă și în sanctuare un sentiment tulbure, hrănit cu amintiri și vise interzise. De asemenea, marii *Sclavi* de la Luvru, oricît de virile ar fi musculaturile lor, lasă să se întrevadă în chinul lor suprem, amestec de plăcere și de suferință, o ambivalență a expresiei în care Michelangelo își trădează conflictele nemărturisite ale sufletului său.

Dacă feminismul își are momentul său la bărbat, virilismul se insinuează spontan la cotitura istoriei fiziologice a femeii. De-ar fi să-l credem pe Marañon, endocrinologul madrilen, în orice individ s-ar succede o sexualitate feminină și una masculină, prima anticipînd pe a doua. Cînd viața genitală a Fedrei ajunge la sfîrșitul ei, odată cu anotimpul confuz al menopauzei, apar semnele

de involuție androidă ce marchează înlăturarea inhibiției sexului secundar de către hormonii feminizanți. Feminitatea poate fi astfel asimilată unui stadiu de tranziție (foarte scurt la bărbat, cu ocazia intermediului puberal, mult mai durabil la femeie) între copilărie și virilitatea prin care se împlinește orice destin complet. Cei vechi nu considerau ei oare femeile drept bărbați neisprăviți din punct de vedere fizic și moral? Masculinizîndu-se, ajungînd la acel anotimp schimbător, femeia, departe de a suferi o dizgrație personală, nu face decît să se supună unor injoncțiuni biologice care n-au nimic deosebit sau arbitrar [1].

Cînd dispare semnul ei lunar, prin care se exprimau mărturia, servituțile și făgăduințele condiției sale, Fedra, deși e oarecum neliniștită, nu este însă surprinsă să vadă în oglindă cum i se îngroașă bărbia, cum i se ofilește și se i coșcovește pielea și cum un puf abuziv îi întunecă buza, în timp ce vocea capătă un timbru mai grav, cum grăsimea își face loc, ca la bărbați, la ceafă și în părțile superioare ale corpului și cum „tulburarea începe să crească în sufletul ei șovăitor ... " [2].

Involuția masculină a menopauzei are răsunet, într-adevăr, mai ales asupra comportamentului. E de-ajuns să privești în jur pentru a verifica frecvența cu care se manifestă nu numai nevoia de a comanda, dar și căutarea unei acțiuni sociale în afara cadrului familial, precum și încălcarea atribuțiilor soțului, ce se vede contestat, în cadrul căminului, în autoritatea lui, al cărei avantaj definitiv crezuse că-l deține.

---

[1] Am regreta, însă, dacă am lăsat cumva să se înțeleagă că această evoluție este ineluctabilă sau că, cel puțin, ea nu ar accepta unele amînări. Ar fi lesnicios să opunem exemplului Fedrei pe acela al reginei Ghenievra, care „en l'aage de cinquante ans estoit fonteinne de toutes biautez" [la cincizeci de ani era izvor de neasemuite frumusețî] *(La mort le roi Artu*, ed. Frappier, pp. 3—4)

[2] Seneca a reliefat mai bine decît Racine înclinația Fedrei pentru activitățile masculine: „Îmi place să hăituiesc fiarele și să arunc cu brațu-mi slab sulița grea de fier". *Juvat excitatas consequi cursu feras et rigida molli gaesa jaaulari manu.* (PHAEDR., 110—111).

Psihiatrii au insistat asupra aspectelor geloziei în perioada menopauzei, care, în fapt, n-au scăpat nici sarcasmului și compătimirii scriitorilor comici sau tragici. Ghicim în această gelozie o „reacție de semnificație androidă", contrară sentimentului de abnegație prin care se manifestă feminitatea autentică. O asemenea virilizare o face pe Fedra să joace un rol aproape activ în aventura ei amoroasă și știm prea bine cîți romancieri, din toate timpurile, au exploatat aceste înclinații tulburi pentru ființe mai tinere, care asociază la devierile instinctului matern un erotism invertit și obscur [1].

Dragostea tîrzie, despre care vorbește Psalmistul, împinge pe unele femei pînă la cele mai mari slăbiciuni. Sînt însă multe care știu să descopere în sublimările artei, ale vieții religioase sau ale sacrificiului pentru cauze drepte, exercitarea forțelor afective, izvorîte din adîncul conștiinței virilizate. S-a constatat că aproape toate femeile care s-au remarcat în istoria literelor sau a științelor, precum și acelea care au jucat un rol în istorie au manifestat, într-o măsură mai mare sau mai mică, dispoziții masculine, înscrise adesea pe chipul ori înfățișarea lor sau trădate de jocul lor pasional: Semiramida, Elisabeta Angliei, Ecaterina Rusiei, Margareta de Valois („corp feminin, inimă de bărbat, cap de înger", cum spune Marot) și Corinne, și Anna și menada lui Amfion ... Dacă am doza prin analiză androgenii urinari ai uneia sau alteia dintre ilustrele noastre contemporane, am verifica poate aforismul Fraților Goncourt: „Nu există femeie genială. Femeile geniale sînt bărbați". Cuvinte pe care noi le-am completa astfel: „Bărbații geniali sînt femei". Căci geniul se naște, fără îndoială, din discordia dintre cei ce sălășluiesc ascunși în noi.

Se întîmplă ca orologiul interior ce scandează mișcările vieții noastre fiziologice să se accelereze, încît ceasul virilizării să vină mai curînd decît

---

[1] Aceea care iubește tîrziu iubește cu mai multă patimă", sînt cuvintele pe care Ovidiu le pune în gura Fedrei *(Heroides*, ep. IV, Fedra către Hipolit*)*.

am dori. Legenda povestește cum sfînta Hildegonda, fiica regelui Siciliei, a obținut de la bunătatea divină o barbă stufoasă care i-a îngăduit să descurajeze solicitările vinovate ale tatălui ei. Sfinte Hildegonde întîlnim nu numai în povești și în bărăcile bîlciurilor. De ce înflorește barba pe obrazul de femeie? Chirurgul descoperă uneori motivările acestei intemperanțe pilare sub forma unor tumori care pot afecta trei organe diferite: glanda suprarenală, hipofiza sau ovarul însuși, în care proliferează cîteodată vestigii masculine reînviate. Dar o simplă dereglare funcțională, și fără să fie vorba de nici o tumoare, este, cel mai adesea, suficientă ca să producă efecte asemănătoare.

La nimeni mai mult ca la amazoane, întreprinzătoarele războinice de pe Tanais, care își ardeau un sîn pentru a putea trage mai bine cu arcul, nu s-a manifestat mai deschis repulsia față de servituțile propriei feminități. E posibil ca acest mit să-și aibă originea în amintirea pe care o păstrăm despre moravurile matriarhale răspîndite printre hitiții ce populau Anatolia în mileniul al doilea înaintea erei noastre [1]. Arta statuară antică le-a reprezentat adesea pe Antiope, Hippolite sau Penthesileea, regine ale amazoanelor, ca pe niște *viragos* [2], preocupate mai mult să îmblînzească decît să seducă. Pe metopele de la Selinonte teribila luptătoare pe care o doboară Hercule nu este cu nimic inferioară învingătorului ei în ceea ce privește robustețea mușchiulară.

---

[1] Aceasta, cel puțin, era ipoteza avansată de W. Leonhard în *Hittiten und Amazonen*, dar pe care alți eruditi (cum ar fi R. Dussaud: *La Lydie et ses voisins aux hautes époques*, 1930) au refuzat, de fapt, să o accepte. Trebuie, desigur, să reținem, împreună cu M. Rostovtzeff, noțiunea unui matriarhat preelenistic în Lycia. Amintirea lui nu supraviețuiește oare printre preotesele ce oficiau la Efes, sub supravegherea vreunui Megabiz eunuc? Ch. Picard ne vorbește de acele Fecioare-Albine, μελισσαι παρθένοι confrerie monacală a cărei liturghie recunoștea preeminența muncitoarei asexuate.

[2] În franceză: femeie bărbătoasă.

Iată-ne totuși, vrînd-nevrînd, în fața unei probleme pe care nu o putem eluda. Un corp al cărui sex se dovedește perfect diferențiat poate oare să închidă în el un suflet de sex opus? Se cunosc oare forme exclusiv psihice de intersexualitate?

În al șaptelea cer al itinerariului său infernal, Dante întîlnește niște umbre despuiate, cu fața și mîinile arse, ce caută în zadar să se ferească de bucățile de foc care cad, ca o ploaie, asupră-le. „Au fost cu toții clerici și oameni foarte cultivați și renumiți, adaugă el, și cu toții sînt vinovați de același păcat". Cînd descoperim la unul dintre cei apropiați nouă un *libido* orientat într-o direcție contrarie, e oare de ajuns să întoarcem capul, lăsînd astfel să cadă un verdict de condamnare?... Nimeni n-are dreptul să judece înainte de a se fi străduit să înțeleagă.

Or, dacă există ființe cu adevărat depravate pe care moda, receptivitatea față de influențele cele mai insidioase, atracția exercitată de distracțiile mai puțin obișnuite le-au rătăcit în erezia simțurilor, întîlnim și altele ale căror înclinații aberante sînt inspirate, pare-se, de o fiziologie specială. Analizele dozajelor de steroizi urinari atestă uneori (mai puțin des, la drept vorbind, decît s-a presupus) că Alexis sau Corydon elimină prea mulți estrogeni sau că în Gomora se elaborează, în chip nepermis, androgeni. Hormonii nu scuză, dar explică. În lumina endocrinologiei sexuale se clarifică insolitul destin al acelui popor a cărui impresionantă cronică o aflăm la Proust, „popor coborîtor din acei locuitori ai Sodomei care au fost cruțați de focul venit din cer": pe de o parte cei a căror feminitate se etalează, în chip cinic, pe acolo pe unde trece Dl. de Charlus, marele preot al ezoterismului cărnii, pe de alta, singuraticii, femei nemărturisite, captive în trupuri masculine, „asemenea unor stranii Andromede pe care nici un Argonaut nu va veni să le elibereze"[1].

---

[1] *În căutarea timpului pierdut*, IV, 41

Dar, la aceia sau acelea care au ştiut întotdeauna să se ferească de jocurile interzise, survine adesea, o dată cu sentimentul confuz al unei greşeli originare, nostalgia sexului refuzat prin hazardul naşterii. Cîţi adolescenţi nu se complac în reverii sugerate de acest „transexualism"! Cîte fetiţe, obligate să-şi reamintească periodic de condiţia lor, nu protestează, umilite, tînjind după o virilitate pe care sîngele menstrual o dezminte! Cîţi băieţi nu dovedesc, prin gustul pentru travestiuri, nevoia de o protecţie şi aversiunea faţă de o iniţiativă care ţine de natura lor feminină![1] Un impuls sau o repulsie, deviate, dar izolate, sînt de ajuns pentru a lăsa să se întrevadă o prezenţă tăcută. Cunosc pe o moştenitoare a unui domeniu rural care îşi lucrează pămîntul la volanul tractorului ei şi care nu îşi îngăduie alte plăceri în afară de acelea oferite de o pipă fumată pe ascuns în momentele de răgaz. Cunosc o profesoară care îşi petrece timpul liber demontînd şi reparînd, cu mîinile murdare, dar mereu cu un cîntec pe buze, maşinăria bubuitoare cu care duminica, împreună cu o colegă aşezată în spate, frecventează serbările cîmpeneşti. O a treia cunoştinţă de-a mea mărturiseşte, nu fără reticenţe, ura pe care o încearcă faţă de propriile ei odrasle şi lupta desperată pe care a dus-o străduindu-se să-şi struncască maternitatea provocată de o fecunditate exagerată.[2] Toate, am verificat acest lucru, elimină în mod excesiv steroizi androgeni.

---

[1] V., spre exemplu, *Caietele lui Malte Laurids Brigge*. p. 143: „Cînd Mama spunea că probabil Sofia (dublul feminin) murise, Malte o contrazicea cu încăpăţînare".

[2] Am studiat sub numele de „complexul Medeii" această „agenezie" a instinctului matern. Sînt cazuri, într-adevăr, cînd indiferenţa, dacă nu chiar resentimentul mamei faţă de copil, se manifestă ca o singularitate independentă de orice altă dezordine psihologică apreciabilă şi ca un fel de perversiune ce ţine de constituţia fizică. Instinctul de ataşament faţă de progenitură se separă complet de aptitudinea procreaţiei. Mama nu mai vede în copilul ei decît pe parazitul lacom care îi acaparează timpul, îi devoră resursele şi îi veştejeşte tinereţea. Ea se revoltă

Multe existențe suferă din cauză că sînt coplesite de împrejurări, impresii sau dorințe care nu le erau destinate. Se produce o perpetuă confuzie de suflete și destine. De multe ori, cei mai puțin suspecți de perversiuni încearcă sentimentul că nu trăiesc pentru ei. Să nu ne mai mirăm de cît de puțin profităm de bucuriile noastre sau ne întristăm de necazurile noastre: erau bucurii sau necazuri ale unor necunoscuți, ce se aciuaseră în noi printr-o întîmplare regretabilă.

Dar și mai puțin fericiți sînt aceia care n-au reușit niciodată să unească bucățile disparate ale sufletului lor și care, în toate clipele destinului lor nenorocit, au acționat asupra unei substanțe străine! Trebuie oare să considerăm scandalos faptul că, spre sfîrșitul vieții, atîtea ființe pot mărturisi că în niciun moment n-au nutrit o dragoste adevărată, n-au răspuns la chemările hazardului printr-un gest adecvat, n-au proferat un cuvînt potrivit cu emoția lor? Iubirile, gesturile, cuvintele lor aparțineau altuia, tovarășului invizibil al sexului redus la tăcere.

Trebuie oare să abandonăm aceste victime ale spiritelor malefice în acea zonă intermediară dintre sexe unde le-a uitat natura? Sau s-ar putea ca arta noastră să le fie de vreun ajutor?

E cazul să observăm că actualul regim social le condamnă fără drept de apel. Legea nu prevede nici șovăială, nici nuanță. Funcționarul de la starea civilă nu înscrie în registrul lui decît băieți sau fete: registrul este închis pentru cei ambigui.

Odinioară, o procedură tranșantă rezolva dezbaterea, anume pedeapsa capitală, temperată, e adevărat, de un fel de drept de opțiune. Iată,

---

împotriva unei constrîngeri care aservește liberele ei aspirații legilor animalității. Ea opune astfel cel mai grav refuz, refuzul de a iubi. Or, la această mamă, gata, asemenea vrăjitoarei din Colhida, să comită atentatele cele mai criminale, se poate identifica, așa cum am făcut-o noi înșine, în diverse ocazii, o formulă hormonală de tip masculin.

spre exemplu, opinia lui Ambroise Paré: „În cazul acelora care au două sexe și se pot servi de amîndouă pentru procreare, legile vechi și moderne au făcut și fac încă în așa fel încît ei pot să aleagă sexul de care se vor folosi, cu condiția să nu se servească decît de acela pe care l-au ales, sub amenințarea de a-și pierde viața“[1]. Nu era cîtuși de puțin o amenințare deșartă: călugărul din Issoire, a cărui poveste ne-a spus-o Montaigne, a fost, deoarece a comis imprudența să devină mamă, ars de viu împreună cu copilul său.

În zilele noastre, chirurgul s-a substituit călăului. El se laudă că poate îndrepta, prin cîteva mărunte rectificări, opera naturii, pentru a fi pe placul conformismului juridic. Să notăm totuși că doctrina a evoluat, în ultimii ani, spre soluții mai înțelepte și mai umane. Nu era oare pentru unii o regulă să acorde întîietate criteriilor genetice sau gonadale? Ei se străduiau să orienteze androginul spre sexul pe care-l hotăra examinarea glandei și a dispozitivului cromozomic al celulelor, oricare ar fi fost înclinațiile celui în cauză. Preferăm astăzi să acordăm prioritate, în bilanțul sexual, compozantelor de ordin funcțional sau psihologic. E mai bine să nu contrariem o vocație de bărbat sau de femeie care se afirmă imperios, chiar dacă ea nu ține seama de consemnele științei.

Corectărilor de structură pe care le urmărește bisturiul, li se adaugă facultatea de a scăpa organismul de tumorile masculinizante sau feminizante. Mai mult încă, dispunem acum, grație hormonilor, de mijloace destul de eficiente pentru a nu ne aroga dreptul de a priva sexurile șovăielnice de acești hormoni. Prin injecții sau implanturi de androgeni sau estrogeni administrați în chip oportun, putem preciza sau confirma diferențierea sexuală.

Totuși, sincer vorbind, este acesta un scop care se justifică în toate cazurile? Nimic nu dovedește că sufletul își descoperă în mod necesar adevărul

---

[1] *Oeuvres*. De la génération de l'homme, XXIV.

ori norma în ortodoxia corpurilor. Există poate, pentru spiritele în căutare de mai bine, mai multe resurse în marginea legalității biologice. Am văzut că un oarecare grad de intersexualitate latentă favorizează dezvoltarea geniului [1]. Cine știe dacă zeii nu privesc cu un ochi mai favorabil pe acei care trebuie să se acuze

De a fi sălășluit prea mult în marea singurătate
Unde plîng în vis monștrii adormiți?

La urma urmelor, am observat că formele superioare de civilizație tind să atenueze contrastele sexuale. Ele efeminează pe băieți și virilizează fetele. Sîntem astfel autorizați să presupunem că stadiul ultim spre care înclină evoluția societăților umane ar echivala tocmai cu tipul intersexual în care s-ar împlini în același timp perfecțiunea individului și ruina speciei.

Printre învățăturile pe care le-a cules călătorul, în drumul său prin țara Idumeii, la sfîrșit va reține, poate, îndeosebi faptul că sexul reprezintă un mod de existență a persoanei sale, menit să fie depășit.

De obicei, privim sexul ca fiind consubstanțial ființei, sau admitem măcar că pătrunde destul de adînc în ființă pentru a o determina în întregime. Însuși poetul care se aventurează dincolo de moarte crede că regăsește pe lumea cealaltă o dublă umanitate și sexe separate pentru totdeauna. Am putea să ne convingem să sufletele, pînă în adîncul condiției lor eterne, Infern sau Paradis, rămîn prizoniere ale virilității sau feminității lor irevocabile.

Trebuie oare să fim de acord cu aceasta? Ceea ce, dimpotrivă, dovedește toată ancheta noastră este extrema labilitate și fluiditate a sexului. Contingent, parțial, provizoriu, sexul rămîne la su-

---

[1] *Todo gran ingenio es ambidextro*, „orice spirit mare este ambidextru", spunea Baltasar Gracian.

prafața noastră și nu angajează decît cea mai mică parte a destinului nostru. Sexul nu este decît o convenție efemeră legată de servituțile corpului nostru terestru. Dar sufletele, în chip ascuns androgine, vor descoperi în sfîrșit bucuria lor desăvîrșită într-o viață străină de aceea a sexului.

Prin sex, carnea noastră își mărturisește singurătatea și neîmplinirea. În sex ea își trădează nevoia de a avea o ființă complementară, și își exprimă totodată așteptarea unei alte ființe care îi va perpetua durata. Dar sexul nu figurează decît o iluzie fortuită a cărnii, și o altă iubire va fi aceea care ne va desăvîrși.

Capitolul IV

O ISTORIE A CELOR SLABI

De atîta post, genunchii mi se îndoaie, carnea mi-e uscată din lipsă de ulei.

Psalmul CVIII

Dacă, peste tot pe unde trece, omul lasă imagini ale sale, să credem atunci că înțelege în acest fel să cedeze doar înclinației lui pentru adevăr? Omul a fost de obicei mai puțin stăruitor, s-ar spune, în a fixa în amintirea lucrurilor forma a ceea ce a fost decît a ceea ce ar fi vrut să fie.

Bătrînele noastre cetăți din Occident — Florența, Atena, Veneția, München, Haga, Siena, Aix, Toledo și altele mai umile — adăpostesc două populații. Pe străzile lor se îngrămădește aceeași mulțime ca în orice alt oraș, hărțuită de mărunte obsesii, chipuri de pe acum marcate de răul de care trebuie să piară. Dar se poate vedea și o altă mulțime, egală adesea prin număr și ceva mai puțin muritoare, dornică doar să placă și să impresioneze sau să manifeste cu decență pasiuni deosebite, mulțimea pe care o adăpostesc muzeele sau palatele, bisericile sau porticurile. Or, este de remarcat că această a doua populație numără mai puține persoane slabe decît prima.

Într-adevăr, cine s-ar apuca, într-o zi, să compună o istorie estetică a slăbiciunii, ar fi, fără îndoială, surprins de proporția redusă a efigiilor care o reprezintă în figurația plastică a epocilor trecute, mai ales în comparație cu complezența pe care arta a arătat-o adesea în a înfățișa pe obezi. Alături de tipul lui Apollo, tipul lui Silen a fost singura variantă admisă de cei vechi. Pan-

teoanele orientale sînt pline de zei rotofei și burtoși. Afroditele calipige, sau semenele lor din mitologiile îndepărtate, vedice, khmere, olmece sau shintoiste au găsit totdeauna credincioși; nu s-au văzut însă pe altare Afrodite cu umerii scobiți sau cu coastele ieșite în afară.

Aceasta se datorează faptului că omul începuturilor nu putea decît rareori să se sustragă obsesiei foamei. Or, cum să înlături foamea decît închinîndu-te, decît înălțînd rugăciuni unor divinități bine hrănite? Tribul din Aurignac se simțea asigurat în ceea ce privește rezultatul vînătorii sau fecunditatea soțiilor grație amplorii carnale, sînilor exuberanți, coapselor rotunjite ale statuetei tutelare aflată în peșteră. Magia primitivă ar fi considerat drept aducătoare de nenorocire reproducerea unei frumuseți prea plăpînde.

Artei nu-i plăcea să se depărteze de acest ideal de supraabundență nici chiar cînd uita de misiunea ei sacră. Putem considera că scopul ei esențial este de a sugera omului reminiscențele unei fericiri pierdute sau prevestirile unei fericiri făgăduite; și prin ce s-ar putea exprima mai bine fericirea, în ochii unor oameni lipsiți de strictul necesar, decît prin formele generoase ale unei feminități propice? Cele mai opulente și mai voluptoase paradisuri au fost visate la marginea pustiurilor.

Mai mult: întotdeauna fericirea supremă a fost concepută după imaginea sferei. „Rotundul perfecțiunii", despre care vorbea în *L'Olive* Joachim du Bellay, împrumută fără îndoială simbolismul său mitului reîntoarcerii la sînul matern: omul alege din instinct formele circulare pentru că are posibilitatea să înscrie în ele fragilitatea sa și să-și satisfacă astfel acea nevoie de o învăluire protectoare ce rămîne în noi ca o nostalgie după liniștea securizantă a vieții prenatale.[1]

---

[1] Asupra acestei interpretări a „formelor circulare", v. analizele pertinente ale lui René Nelli din *L'Amour et les mythes du coeur* [Dragostea și miturile inimii], Hachette, 1952.

Printr-o *Sphera intelligibilis* propunea de altfel un călugăr neoplatonician, Francesco Giorgi, să fie reprezentat însuși Dumnezeu și, la fel, după chipul și asemănarea Creatorului, planetele, ca niște mari animale liniștite și înzestrate cu rațiune, reglîndu-și numai prin voința lor cursa orbiculară. Nu trebuie așadar să ne mirăm că, potrivit opiniei lui Origene, cei preafericiți n-au altă grijă decît să le imite: înviați în ziua de pe urmă sub înfățișarea unor globuri de lumină, ei vor intra rostogolindu-se în armonia veșnică.

Trebuie deci ca unei societăți să nu-i mai fie frică de foame pentru a consimți la reprezentarea slăbiciunii, fie că a învins această teamă printr-o economie mai bună, fie că a îmblînzit-o prin acomodare sau ironie, fie că a depășit-o printr-o înțelegere diferită a enigmelor lumii. Apariția efigiilor de slăbănogi pe pereții pictați sau în compozițiile statuare traduce uneori modul în care oamenii își persiflează propriul destin. Această apariție lasă deasemenea să se presimtă că arta și-a statornicit drept scop altceva decît mirajul fericirii.

Din ce revoltă, din ce sarcasm se naște oare cea dintîi dintre reprezentările de oameni slabi, veche de patru milenii, aflată în mormîntul din Meir, acel boar nomad a cărui emaciere sardonică intră în contrast cu opulenta indiferență a animalelor pe care le duce la păşune? Șase sute de ani mai tîrziu, pe același pămînt al Egiptului, în timpul celei de a XVIII-a dinastii, apare o nouă mistică, atunci cînd un faraon schizmatic opune zeul său personal zeilor ritualiștilor învechiți, mistică ce nu se putea constitui decît sub forma caşexiei, iar școala realistă de la Al-Amarna multiplică imaginile spectrale ale lui Akhenaton și ale soției sale Nefertiti, suverani peste un regat descărnat. Africa, ce dezvăluie astăzi, cu strîngere de inimă, civilizațiile ei îngropate sau distruse, ca și cum i-ar fi rușine că și-a sugrumat copiii, îi lasă în vremea din urmă pe slăbănogi să denunțe epocile în care pustiurile fremătau de

viață: dansatorii filiformi din Zimbabwe, spre exemplu, precum și cei din Jabbaren, în Sahara [1].

Marinarii și nomazii, obișnuiți cu dispozițiile schimbătoare ale pămîntului și ale omului și cu spectacolul divers al civilizațiilor, își iau mai multe libertăți față de dogme și de forme decît sedentarii ogorului. Ei se tem mai puțin să-și vadă zeii pierzîndu-și împlinirea trupului. Fii ai lui Cain, fierarul, „purtătorii de colane" din Ugarit sau Byblos, metalurgiști și prospectori de mine, inventatori poate ai alfabetului, dau figurilor lor subțirimea unei cozi de lance sau a unui contur de literă .

Totuși, puterile obeze vor păstra multă vreme avantajul luat. De la geniile sumeriene la idoli palmirenieni, Asia nu va înceta să înalțe în jurul nisipurilor sale fălci, crupe și pîntece divinizate. Ca să placă regelui Babilonului, a trebuit ca Danel și ceilalți efebi din Israel să aibe o mină siănătoasă și o înfățișare viguroasă [2]. Chiar și asceza indiană își înzestrează adepții cu pîntece îngreunate. Dacă unele basoreliefuri greco-budiste din secolul al II-lea solicită venerația credincioșilor față de trupurile pustnicilor extenuați de atîta postit, dacă, în sud, în scopuri decorative, stilul lui Amarâvati alungește trupurile în spirale, acestea sînt excepții în marginea unei continuități marcate de o nevoie obstinată de intemperanță a formelor.

A trebuit să se producă apariția spiritului evanghelic pentru a risipi obsesia pletorei carnale. Totuși, nu s-a ajuns aici decît cu prețul unei lente educări a sufletelor. Căci întotdeauna sînt necesare anumite intervale între nașterea unei

---

[1] Aceștia din urmă, de altfel, își află, în chip ciudat, replica în alte imagini rupestre de la Tassili care, în epoci diferite, și astăzi greu de identificat, au afectat forme burduhănoase, precum în acelea asimilate stilului „martian" sau în „Marele Zeu cu Femei rugîndu-se" de la Sefar.

[2] *Daniel*, I, 15.

credințe și nașterea artei prin care aceasta se exprimă. Cristos a trebuit să aștepte aproape un mileniu pentru a obține de la oameni sanctuare deosebite de acelea ale zeilor păgîni și unde crucea să nu mai pară o intrusă.

O civilizație avea să sfîrșească însă prin a adopta canonul slab drept prototip al frumuseții plastice: civilizația Bizanțului. Tendința către alungirea formelor a devenit evidentă în secolul al X-lea, pe mozaicurile perioadei numite a Renașterii macedonene. Căpătăm certitudinea că se înfăptuise în sfîrșit o subversiune în sensibilitățile omenești, atunci cînd privim cupola Sfintei Sofia din Salonic, cercul apostolilor, spectatori ai Înălțării și care, pentru a urmări zborul vertical al Domnului, își ridică figurile palide în vîrful trupurilor peste măsură de slăbite. De atunci, o întreagă artă a depus mărturie despre metamorfozele ce au tulburat omul supus invincibilei prezențe a divinului. Iconografia oficială a Imperiului se prevala, în chip aproape constant, de aceleași norme anatomice. Secolul al XVI-lea, acela al Paleologilor, i-a vulgarizat replicile: dacă afectarea subțierii figurilor se transformă ușor în procedeu, interpretări originale ale tipului favorit pot fi descoperite în nartexul bisericii din Chora, Constantinopole, sau pe frescele mînăstirilor din Moreea. În epocile mai tîrzii, tocmai această morfologie o vedem dominînd în decorațiile murale de la Athos sau, spre exemplu, în refectoriul de la Marea Lavră.

Muzeul bizantin din Atena oferă spre contemplare în nenumăratele sale icoane, cea mai surprinzătoare colecție de obraji scofîlciți, de trunchiuri descărnate, de torace inelate pe coaste, de pîntece supte ca niște funduri de corabie, de membre chircite ca niște păianjeni. Nimeni nu poate pune la îndoială faptul că, în această viziune esențial hieratică a corpurilor, astfel de deformări deliberate pornesc de la o dorință de imaterialitate:

slăbiciunea atestă mortificarea, duce către extaz. S-ar spune că nu-i loc decît pentru cei slabi pe căile împărăției lui Dumnezeu.

Se admite că și cruciadele au conspirat să extindă asupra Occidentului influența bizantină; de aceea, cred, arta romană langue-dociană din secolul al XI-lea a marcat în numeroase rînduri predilecția ei pentru formele subțiate. Pe stîlpul de sprijin al portalului din Moissac, sculptorul alungește atît de mult corpurile încît nu le poate așeza sub arcadă decît aplecîndu-le capul și îndoindu-le genunchii. Isaia din Souillac, volută ce pare că dansează, atlanții ce susțin cornișele de. la Beaulieu, fac parte din aceeași schemă lineară. Mai tîrziu, arta romană din Bourgogne nu a încercat să se reclame de la o altă estetică: ba chiar a dus-o pe cea veche la limitele exagerării, considerînd probabil, așa cum se vede pe timpanul de la Autun, că îngerii și demonii n-ar putea să-și îndeplinească munca lor de triere în ziua Judecății de Apoi dacă n-ar fi înzestrați cu membre mai subțiri decît chiar picioruşele insectelor [1].

Celor slabi nu li s-a mai interzis de atunci accesul la niciun sanctuar. Portalul de la Chartres i-a primit. Au invadat predelele catalane, prin „Meșterul în chipuri anemice" de la Vich sau prin acela de la Saint-Saturnin-de-Tabernoles și, mai tîrziu, prin Grünewald, retablurile renane.

Întregul Ev Mediu s-a arătat mărinimos față de ei, fără a pierde totuși prilejul să se mai și distreze pe socoteala lor. Desigur, pe Guillaume de Lorris îl emoționau acele „*vis flestis*", acele

---

[1] De remarcat că autorul acestui timpan a fost un locuitor din Toulouse, Gislebertus, acela care a executat figurile din incinta mînăstirii din Saint-Etienne, păstrate în orașul său natal, la Musée des Augustins; ne putem întreba dacă subțirimea corpurilor nu e o caracteristică a școlii din Toulouse, cunoscut fiind totodată rolul ei premergător în sculptura medievală (v. KINGSLEY PORTER: *Romanesque Sculpture of the Pilgrinage Roads*). Cei din Bourgogne (DENIS GRIVOT: *Gislebertus, sculpteur d'Autun*, 1960) nu recunosc că Gislebertus din Autun și Gislebertus din Toulouse ar fi una și aceeași persoană.

„bătrîne chircite şi ajunse în mintea copiilor", iar François Villon a ştiut să asocieze cîntecului cel mai duios al inimii „buzele tăbăcite" şi „ţîţele căzute" ale frumoasei care a fost armurăreasă, dar aceeaşi epocă n-a şovăit să facă scheletele să danseze şi craniile să rîdă, pe pămînturi sterpe sau în osuare. Sleirea trupurilor a învăţat-o să privească dincolo de trupuri. Acest revers misterios şi tragic al vieţii carnale, cine oare l-a intuit mai bine decît vizionarul anonim ale cărui mîini, înălţate ca pentru rugăciune, au conceput *Piosul Crist* din Perpignan?

Măriei Sale Diavolul, atît de întreprinzător către sfîrşitul secolelor gotice şi atît de bine văzut, îi plăcea să-şi îmbrace servitorii după moda sa strictă şi ascuţită. De aceea *încoronarea* lui Enguerrand Charonton ni-i arată pe furierii Infernului pe cît de încornoraţi pe atît de subţirei.

Renaşterea italienizantă, care s-a ferit să rupă dintr-odată cu liniile arhitecturale familiare vechii Creştinătăţi, n-a proscris nici ea pe sfrijiţii din decorul pe care l-a creat. Şcoala din Parma i-a chemat în primul plan al figuraţiei sale, aşa cum dovedesc *Judecata lui Paris* de Giacomo Zanguidi sau *Madona cu gîtul lung* de Francesco Mazzuoli. În Franţa, şcoala de la Fontainebleau s-a prevalat de aceste exemple, încît Eva Pandora a lui Jean Cousin sau Diana de la Anet, prin sveltеţea nervoasă a membrelor lor, le-au făcut pe toate femeile să dorească să intre în emulaţie cu căprioarele pădurilor regale.

Nu printr-o reînviere tîrzie a tradiţiilor estetice bizantine, a pornit oare, puţin mai tîrziu, încercarea aceluia pe care îl putem considera prin excelenţă pictorul slăbiciunii, El Greco? Aş admite că, oprindu-se din întîmplare într-un oraş plin de sfrijiţi, oraş înconjurat de un peisaj arid, unul ca Lorrain, slăbănog şi grăbit, s-a lăsat prins şi el de atmosferă; dar nu ne este astăzi îngăduit să perpetuăm neînţelegerea care l-a condus pe Barrès să considere opera solitarului din Toledo drept o producţie a sufletului castilian.

Domenico Theotocopuli, descendent al unei familii fanariote din Constantinopole, imigrată în Creta, s-a născut aproape de Candia, la Fodeles. S-a inițiat în pictură pe lîngă călugării zugravi de icoane din ținutul său, de care nu s-a îndepărtat decît atunci cînd avea vreo douăzeci de ani. Dacă tinerețea sa a fost atrasă de seducțiile și de lirismul păgîn al Veneției lui Tițian, el nu avu liniște, în perioada maturității sale iberice, pînă ce nu s-a descotorosit de bogățiile prea bătătoare la ochi dobîndite pe țărmurile lagunei, și pînă nu a găsit secretele artei suave și misterios dematerializate a primilor săi maeștri cretani. După exemplul lor, fu obsedat de tema slăbiciunii.

În opera ce inaugurează perioada sa toledană n-a dispărut cu totul influența venețiană: cei ce asistă la funeraliile contelui de Orgaz sînt încă oarecum moderați în cașexia lor, dar, deja, în registrul superior, actorii scenei cerești, Cristos și Precursorul, livizi și epuizați, alungesc niște membre asemănătoare cu ale unei insecte, călugăriță sau lăcustă. Veni momentul cînd artistul nu mai toleră sub penelul său decît figuri palide și răvășite. De faptul că apostolii sau cenobiții s-au acomodat cu regimul ascetic la care își constrîngea modelele ne mirăm mai puțin decît de acel straniu mimetism prin care, pentru a plăcea pictorului lor, toți riveranii de pe Tago (printre ei fiind cu siguranță cheflii cu apetituri viguroase, militari, prelați, licențiați, funcționari sau seniori) rivalizau în scofîlcire.

În *Învierea* de la Prado, corpurile țîșnesc din penumbră, subțiri și goale ca niște lame. Pe retablurile din bătrîna capitală mozarabă, la San José, la San Vincente, la San Domingo el Antiguo, se văd învîrtejindu-se niște ființe stranii, tot mai dezumanizate, și a căror carne dislocată și lividă pare aspirată de cicloanele unor lumi necunoscute. În ultimele experiențe ale cretanului, cu *Laocoon*, cu *Dragostea profană* din colecția Zuloaga, obsesia devine delir iar larvele se dezmembrează într-o lumină care nu mai e aceea pe care o pot străbate privirile noastre.

Aceste imagini halucinante i-au făcut să bată cîmpii pe mulți comentatori. E deajuns să observi că la El Greco, la fel ca la inițiatorii bizantini, slăbiciunea personajelor crește pe măsura caracterului lor sacru și că, în definitiv, faptul că artistul recurge la forme mai subtile nu are alt obiect decît de a propune un echivalent plastic al existențelor necorporale.

Dar El Greco a fost, chiar în vremea sa, un izolat. Cînd a murit, în 1614, un altul triumfa deja, un maestru din ținuturile nordice, ce avea să angajeze arta europeană în discipline cu totul diferite, în care căutării realităților invizibile i se va substitui exaltarea senzuală a omului și a naturii. Cu Pieter Paul Rubens, obezitatea inaugură în artă o lungă domnie de aproape trei secole. De la Jordaens pînă la Renoir n-au mai fost decît zeități planturoase, cupidoni cu gropițe și chiar martiri durdulii și sfinte cu sîni mari, căci cele sfinte și cele lumești au beneficiat pe întrecute de această exuberanță de materie vie.

La drept vorbind, încă de la ascensiunea socială a burgheziei comerciale, obezii își pregăteau, în nord, împărăția lor viitoare. Canonicul Van der Paele al lui Jan Van Eyck, Juvénal des Ursins al lui Jean Fouquet, Regele René al lui Nicolas Froment, cancelarul Rolin al lui Jean Perréal anunțau prin corpolența și prin înfățișarea lor înfloritoare timpurile cînd considerația de care se bucură oamenii se va măsura după greutatea lor. După părerea unui postăvar din Flandra sau a unui negustător din Bourgogne, scopul omului fiind mîncarea, cea mai înaltă demnitate aparține aceluia care mănîncă mai mult iar menirea artei va fi de a perpetua dovezile ce ne arată că modelul s-a impus prin bogăție și autoritate deoarece a avut mai mult decît alții posibilitatea de a mînca.

Și soțiile trebuie să cinstească prin împlinirea trupului lor pe stăpînul care le hrănește. Cei friguroși nu se simt bine decît în tovărășia unui corp gras. În țara ceților și a brumei, cine contemplă o frumusețe prea fragilă începe să tremure

de frig. Căci pe nedrept s-ar considera personajele frescelor și ale pînzelor drept insensibile la gradul de temperatură sau indiferente la modul de încălzire a locuințelor.

Critica ce insistă cu predilecție asupra rolului determinant al tehnicilor nu va scăpa prilejul să se întrebe dacă pictura în ulei pe care au inaugurat-o frații Van Eyck nu se pretează în mai mare măsură, prin caracterul ei păstos, la reprezentarea plenitudinilor. Penelul se mulează bucuros pe orice rotunjime dar refuză să înfățișeze părțile colțuroase ale naturii.

Desigur, tradiția catolică a dat mai întîi impresia că menține gustul pentru epuizarea provocată de penitență, aceea, de exemplu, care afectează, chiar în fastul lor domestic, pe soții Arnolfini, așa cum i-a pictat Van Eyck. Dar Martin Luther, atunci cînd a proscris posturile, a înlăturat ultimele obstacole ce stăteau în fața poftelor de expansiune ale cărnii. Nici credința lipsită de dogmatism, nici spiritul critic nu au înclinație pentru servituțile restricțiilor alimentare. Spiritul Reformei l-a creat pe Jordaens iar acela al Contra-Reformei se resemnă, din respect față de revendicările noilor societăți, să lase suflul extazului să însufletească forme la fel de durdulii ca norii care răpeau pe cei preafericiți și îi duceau în pieptele din fața bisericilor, unde erau primiți de hore de heruvimi rotofei.

Dacă slăbiciunea ogivală exprima un elan de insatisfacție precum și un divorț între suflet și condiția sa fizică, voluta barocă își găsește scopul în sine însăși. Ea antrenează toată ființa, trup sătul și suflet mulțumit, într-o înfășurare imobilă, prin care crede că va ajunge să atingă un absolut [1].

---

[1] S-a remarcat oare că, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, la poeții din marea generație barocă, tema invectivei împotriva femeii slabe este reluată cu o insistență în care se pot discerne nu numai o repulsie fizică, dar și un sentiment mai profund de revoltă față de orice micșorare a înfățișării umane? Să-l ascultăm pe Saint-

Societățile trec: dar sînt destule exemple ce dovedesc că obezii supraviețuiesc revoluțiilor.

S-ar fi putut totuși presupune că, de la începuturile timpurilor moderne, Venus se va grăbi să devină tuberculoasă și că nu va mai exista nici figură nici piept demne de a impresiona fără ca ftizia să nu joace un rol mai mare sau mai mic. La drept vorbind, ochiul se obișnuiește mai greu cu un nou ideal linear decît sensibilitatea cu un stil de viață. S-a preferat să se audă suspinele Elvirei decît să se vadă cum îi dispăreau darurile trupești. Francezii de atunci, care respirau cu atîta plăcere, împreună cu poeții lor, suflul mormintelor, alegeau totodată, pentru a-și împodobi pereții caselor, pe emulele sultanelor bovine ale D-lui Ingres, și însuși Delacroix nu agăța de barca lui Dante și nu jertfea pe mormîntul lui Sardanapal decît trupuri de hangițe flamande.

„Dacă femeia grasă este cîteodată un încîntător capriciu, femeia slabă este o fîntînă de voluptăți tenebroase". Baudelaire este cel care ne asigură de acest lucru[1], și tot el a reușit să redea slăbiciunii demnitatea ei originară. Fe-

---

Amant zugrăvind pe „coana Perrette" fără lingușire inutilă: „sîni ca o zdreanță, corp scheletic, brațe ca niște nuiele, picior de cocor". Vion Dalibray nu-și cruță nici el frumoasa: „Bucată de lemn uscat, tristă înșiruire de oase..." Pentru ce François de Maynard și-ar fi drămuit sarcasmele la adresa unei doamne numită Catherine și care îl supărase? „Așa de slăbănoagă, încît toată viața n-a putut privi decît cu invide grăsimea scrumbiilor ...". Verva gasconă a lui Adrien de Monluc, în ale sale *Jeux de l'Inconnu* nu-și interzice nici o îndrăzneală: „Acela care v-a făcut a vrut, ca prin minune, să închipuie un corp care să se afle între nimicul absolut și ființă, și care totuși ține mai mult de nimic decît de ființă ... Prin ce calitate inexplicabilă ați devenit anatomie înainte de a vă da duhul?" Cîte ocări au trebuit să îndure aceste sfrijite gălbejite, pe care Benserade avea să le gratifice cu solicitudinea sa prefăcută: „Pentru a vă salva, Cerul v-a pus sufletul în siguranță în trupurile voastre!"

[1] În *Maximes consolantes sur l'Amour*.

meile slabe încolțesc pe toate straturile ca *Flori ale răului*[1]. Nu fără să se ajute de creionul prietenului său Constantin Guys, poetul i-a învățat pe contemporanii lui să ghicească sub sfericitatea crinolinelor suplețea perversă a „Șarpelui care dansează".

Pe măsură ce veacul se îndrepta către sfîrșitul său, femeile se lăsau tot mai mult atrase de mirajul siluetei. Exemplul lui Dante-Gabriel Rossetti și al lui Burne-Jones n-a fost pierdut nici pentru decoratori nici pentru croitorese; după un stagiu pe malul lacurilor din Scoția, nimfele prerafaelite reapăreau la momentul oportun pe simeze pentru a-i convinge pe părinții noștri că doar figurile clorotice, sînii impuberi, coapsele subțiri și șoldurile sterpe meritau omagiul unui tineret de familie bună. Fantomele sinuoase exalate de țigaretele lui Mallarmé și umbrele pe care Rodenbach le urma alene pe cheiurile din Bruges, prevesteau stilul din care, grație gravurii și afișului, Félicien Rops sau Toulouse-Lautrec au făcut legea estetică a unei epoci.

Fără îndoială că nu obsesia sacrului era aceea care, precum odinioară, a dus la subțierea morbidă a formelor; determinante nu erau oare, mai curînd, imitațiile sau aproximările prin visările oculte specifice esoterismului, preț pe care l-au plătit epocile lipsite de credință? Sau poate încrederea societății într-un progres nedefinit și spectacolul unei prosperități exclusiv materiale chemau în artă, ca un fel de compensație obscură sau de remușcare nemărturisită, o nevoie de asceză și de mortificare? Se poate observa, deasemenea, că libertatea vulgarizează goliciunea și că, mai devreme sau mai tîrziu, aceasta tinde să-și depășească propria-i limită prin descărnare.

---

[1] „Slăbiciune elegantă a umerilor cu contur contrastant" ai Martirei, slăbiciunea „decrepită și încîntătoare" a Bătrînelelor, slăbiciunea „nonșalantă și dezinvoltă" a cochetei din Dansul Macabru, „goliciunea uscătivă" a Cerșetoarei roșcate, și altele ...

Cele mai dramatice împrejurări n-au dat impresia — de atunci încoace — nici că au răsturnat nici că au schimbat în chip sensibil evoluția gustului. Bunicile noastre își aflau modele de zveltețe la Boldini, Helleu sau Jacques-Emile Blanche. Mamele au disprețuit sfaturile generoase primite de la Fernand Léger sau Marcel Grommaire și n-au reținut decît lecția restrictivă a unui Jean-Gabriel Domergue. Fetele, la rîndul lor, așteaptă de la Francis Grüber, de la Jean Carzou sau de la Bernard Buffet rețete și mai eficace pentru cura lor de slăbire. Stilul acestor trei generații a țintit cu obstinație spre parcimonie. Ca și fațadele clădirilor sau mobilierul, piepturile nu oferă privirilor perplexe decît suprafețe plane și resping orice inutilitate ornamentală. Astfel continuă și astăzi marele post al artei. Dacă arta a ajuns provizoriu la abstract, e fără îndoială pentru că abstractul poate trece drept forma supremă a slăbiciunii.

Totuși, dovezi multiple ne-au fost aduse că arta rămîne mereu în întîrziere față de eveniment. Or, nu e potrivit oare să căutăm evenimentul esențial al timpului nostru în faptul că pămîntul a încetat să fie pe măsura omului? Pămîntul se micșorează, omul proliferează, teama de foamete crește. Cine știe dacă, aplicînd legea pe care am încercat să o desprindem, arta nu va vedea renăscînd vechiul cult sacrificial și conjuratoriu al obezității?

Am putea crede acest lucru observînd cît de fidel amintesc figurile feminine tăiate sau modelate de Zadkine ori Brâncuși de imaginile paleolitice de la Lespugue, Savignano sau Vestonice: aceeași erupție a formelor, aceeași abundență de convexități, aceeași eclipsă a feței, același fus terminal ... Sculptura a arătat deja că aspira să regăsească garanția maselor și a temeliilor puternice. Pictura o urmează, cu mai puțină plăcere. Moda o va lua și ea pe același drum. Dar

trebuie ca generațiile să moară pentru ca stilurile să se schimbe.

Alternanța regulată a cortegiilor de grași și de slabi, în defilarea iconografică a epocilor, reproduce istoria moravurilor, dar o reproduce în negativ. În așa măsură este de important ca arta să nu-și găsească justificare decît contrazicînd viața. Pentru artă, a spune adevărul înseamnă a minți.

Capitolul V

PITICII DIN LAGUNĂ

Dacă e posibil să vezi mult şi să-ţi placă puţin, e tot atît de posibil să vezi puţin şi să-ţi placă mult.

SAN JUAN DE LA CRUZ — *Comentariu la Cîntarea Spirituală.*

Spuneaţi, aşadar, că nimic nu e frumos dacă nu se supune măsurii ... Aş fi crezut şi eu aceasta dacă nu mi-aş fi dat seama că, dimpotrivă, pentru ca sufletul să atingă acea plenitudine secretă cînd se recunoaşte capabil de lucruri bune şi esenţiale, trebuie adesea ca în prezenţa sa un echilibru să fie dereglat şi o limită depăşită. Falia misterioasă prin care se insinuează frumuseţea poate uneori să afecteze armonia internă a obiectului ce se oferă contemplării. Dar ea poate totodată să detaşeze obiectul de mediul său şi să-i confere, izolîndu-l, o valoare singulară. Astfel, pentru frumuseţe statura relativă are importanţă mai mult decît se crede. Prin exagerarea dimensiunilor sau prin micşorarea lor se creează noi forme ale existenţei. E deajuns ca o fiinţă să devină mai mică sau mai mare pentru a dobîndi, în ochii noştri, un sens deosebit, interesînd zone diferite ale personalităţii noastre.

Nimeni n-ar trebui, prin urmare, să se mire că mitologia umană a fost totdeauna plină de pitici şi de uriaşi. Întîlnim destui pitici în visele noastre nocturne pentru a presimţi rolul pe care-l joacă (maliţioşi, insolenţi sau ameninţători) în mitologia noastră intimă. Aş fi îndrăznit totuşi oare să mărturisesc (şi mai întîi mie însumi) că numai

obsesia piticilor m-a condus în acea dimineață de vară, favorabilă vagabondului libertin al visului, pe drumul Mantovei?

Celui care m-ar fi întrebat, m-aș fi declarat supus credincios amintirii lui Vergilius, după exemplul altor mulți călători pe drumurile lombarde. În această cîmpie ilustră și familiară nu-i nevoie decît de cea mai comună cultură și de cele mai mici resurse imaginative pentru a vedea apropiindu-se, cu avîntul unui zbor de albine, o poezie încoronată de trestii, cu mîinile încărcate de crini, de violete palide și de mărar înmiresmat. Cunoaștem cu toții fluviul acela ațipit în splendoarea sudică și țărmurile sale molatice, orizontul pe marginea căruia strălucesc zăpezile suspendate, ca prevestirile unei alte fericiri, umbrarele dispuse ca un portic la intrarea fermelor, livezile și stupii, brăzdarele și palele de grîu și, pe canalele mărginite de plopi, fugarele răsfrîngeri ale norilor. Le cunoaștem datorită hexametrilor celor mai bogați atît ca număr cît și ca tihnă fluidă. Fiecare din acești fagi ar putea fi acela al cărui umbrar invita pe Menalc și pe Dametes să asculte cadențele alternate, fiecare izvor — acela a cărui răcoare îi plăcea lui Gallus să o audă cîntată, iar sălciile spre care se îndreaptă Galateea, iată-le; și atunci, pentru ce Galateea ar fi departe?

Totuși, nu în locurile unde și-a petrecut adolescența a cunoscut Vergilius cea mai mare aventură a vieții sale. Cînd, în vinerea sfîntă a anului 1300, într-o pădure misterioasă, l-a salutat pe acela pe care trebuia să-l călăuzească dincolo deporțile interzise, el află motivele transei de neînțeles în care îl dusese nașterea unui copil fără seamăn. Dar, chiar dacă nu-l așezăm, așa cum făcea Dante, între profeții Legii Noi, nu putem de acum înainte să ne interzicem să percepem freamătul mesianic de care sînt străbătute struc-

turile secrete ale Bucolicelor sale care, ni se spune[1], sînt orînduite în felul unui sanctuar pitagoreic. Spiritul religiilor care preconizează salvarea sufletelor conferă vechilor basme păgîne un elan mistic ce învinge natura și de aceea poate, văzînd cum se înalță deasupra lagunelor cupolele Mantovei, avem dreptul să așteptăm alte învățături decît acelea ale pastoralelor, alte rețete decît acelea ale unei înțelepciuni deliberat mărginită de îngrădirile grădinii.

Între pitici și uriași, între piticii care se strecoară prin interstițiile lumii noastre raționale și giganții care ne pîndesc de deasupra limitelor ei, cum să scăpăm de tentația excesivului? Ieșite din alte spații, acelea de jos sau acelea de sus, prezențe insezisabile invadează în orice clipă cîmpurile înguste ale vieții noastre conștiente. Știai aceasta, Vergilius, și mai știai că unele se înalță invizibile printre noi, tot atît de disproporționate față de talia noastră „ca și chiparoșii printre mlădioșii călini". *Quantum lenta solent inter viburna cupressi.*

Așezată precum, între păstori, prezicătoarea al cărei nume îl poartă, Mantova meditează la nesfîrșit, pentru desfătarea ei taciturnă, la milenarele enigme pe care i le-au șoptit cîndva fantomele etrusce. Ea expune amiezilor incandescente cripte care n-ar trebui să se deschidă decît strigoilor ori spiritelor necropolelor. Piețele sale pustii, încoronate de creneluri ghibeline sau de mansarde baroce rămîn, sub soare, negre de întunericul care s-a acumulat în secole de spaime nocturne. Nisipurile o încing cu capcane, apele stătute cu răsfrîngeri și miraje. Malaria îți interzice să te apropii. Prezentul nu îndrăznește să se aventureze pe diguri: se pare că nu pot circula prin aceste smîrcuri palustre decît amintirile sau oracolele, și Mantova

[1] Vezi studiul pătrunzător al lui PAUL MAURY: *Le secret de Virgile et l'architecture des Bucoliques*, Lettres d'Humanité, 1944, III, 71—147.

adoarme în fiecare seară, în bîzîitul anofelilor, într-un crepuscul glorios și pestilențial.

Pentru spectrele din lagună există însă o ascunzătoare privilegiată, asemănătoare culcușului cucuvaielor, și anume Palatul familiei Gonzaga. Cine știe ce dorințe, ce frenezii, ce desfrîuri, ce resentimente s-au cuibărit odinioară în aceste imense caverne aurite? Astăzi parcurgem portice, galerii, scări somptuoase în goliciunea lor; doar pereții au absorbit viața și au fixat-o în figuri uriașe și în scene tumultuoase și ireale. Din loc în loc, cîte un sarcofag sau un sfinx se înalță din marmoră, vestigii din mobilierul unei rase ale cărei nevoi cotidiene cereau ceva enorm, pompos și fatal. Cînd pleacă ultimul vizitator, cîte împreunări tăcute au loc în penumbră, între apa mată a oglinzilor și apa stătută a iazurilor care se reflectă în ferestre, și cîte alunecări vinovate, pe aceste dale, între cele două mistere!

Acela căruia îi plac visările alese va pleca din sălile de o măreție prea declamatorie pentru a căuta adăpost acolo unde a fost refugiul unui suflet, al unuia din acele suflete pe care nici o moarte nu poate să-l împiedice să fie iubit. A rămas un parfum, pe care îl percepem mai mult cu inima decît cu nările, sub tavanul jos al apartamentelor „Grotelor", acoperite cu faianță, împodobite cu lemn prețios și uneori aurite ca tăbliile unei lăute de Cremona. Camera Pauzelor, camera Nodurilor, camera Flăcărilor, aceste mici adăposturi, atît de liniștite, atît de ferite, atît de îndepărtate, aflate dincolo de ceea ce rănește, dincolo de ceea ce trece, nu capătă lumină decît dinspre grădinile interioare, minuscule păduri dormitînde, scăldate într-o lumină de eară vrăjită. Fiecare din aceste camere are deviza ei, în limbi diverse, și fiecare ne este confidentă: „*Forse che si, forse che no*", „Poate da, poate nu", spune una, iar alta: „*Unum in tenebris sufficit*", „Îmi ajunge, în întunericul meu, o singură grijă", și alta încă: „Vray amour ne se change", „Adevăratul amor nu-i schimbător". Cine vorbește aici? cine tace?

ce femeie — nu ne îndoim că este o femeie — a ales să fie pentru totdeauna prizonieră a acestor cuvinte și a acestor tăceri?

Quattrocento era pe sfîrșite; Isabella avea abia șaisprezece ani cînd a venit de la Ferrara la Mantova, pentru a se căsători cu cel mai urît om din Peninsulă. Acel Giovanni-Francesco, Gonfalonier al Sfintei Biserici, împietrește și acum, cu masca lui feroce de gorgonă, pe acei care îndrăznesc să ridice o privire spre bustul său. Chiar în fața Madonei la care se închină, sub arcada Palatului Rațiunii, mulțumindu-i pentru a se fi întors nevătămat de la Fornovo, el își rotește ochii aroganți pe figura-i turtită, buzată, păroasă, în care se întîlnesc toate impulsurile nestăpînite ale animalității. Tînăra marchiză îmblînzi fiara, așa cum își îmblînzise frații, sălbaticii Este din Ferrara. Toată viața, ea a filosofat, a visat, a cîntat din lăută printre conspirațiile otrăvitorilor, printre suplicii și tot felul de delicte și a trecut escortată de monștri domesticiți de semeața ei blîndețe.

Per un dexir, „pentru o dorință", enunță una din maximele Grotelor, scrisă sub un soare zugrăvit ce aruncă săgeți de foc. Într-un secol totuși avid, care vedea înmulțindu-se în depărtare continente noi, care inventa oceane și descoperea în trupul omenesc un infinit, nimeni nu i-a egalat curiozitățile și poftele. Călătorii, vînători și turniruri, războaie și concerte, intrigi și reculegeri, să vadă totul, să aibe totul, să știe totul, să poată totul, ce ființă risipitoare și magnifică a fost aceea care nu credea că faptul de a fi frumoasă o dispensa să aibe un suflet și că darurile lumii o îndepărtau de la cuceririle interioare! Plină de fantezie și veselă pînă la bătrînețe, primea cu aceeași bucurie coșul cu pești oferit de un pescar de pe malul lacului Garda cît și invitația regelui Franței de a fi naș a fiului său. Relațiile cu umaniștii nu o împiedicau să caute anturajul croitoreselor. Mantova își impunea gustul în Europa și, prin ambasadorii ei, marchiza trimise

la toate curțile, ca modele, păpuși îmbrăcate după capriciul ei mereu schimbător.

Sub turbanul cu care s-a împodobit pentru a-i poza lui Tițian, sau în desenul făcut cu ocru roșu de la Uffizi, în Florența, sau în schița în cărbune a lui Leonardo, îi regăsim fruntea bombată, ochii obsedați, buzele întredeschise spre fericire. Și tot o imagine a ei, o himeră îndrăgită pe care o purta în gînd, este grădina paradisiacă în care, la cererea ei, Lorenzo Costa a pictat, lîngă un țărm marin, niște muzicanți risipiți printre flori, pentru ca fiecare floare să poată să emane o muzică, iar din atîtea prezențe sensibile, subtil acordate, să răsară, în surdină, ca o simfonie, o plăcere fără egal, plăcerea Absenței.

Astfel, cînd am recunoscut-o, întovărășind dansul muzelor, pe Parnasul lui Mantegna, am crezut că știm totul despre ea. Dar iată că deodată sufletul nostru încremenește descoperind într-un colț albastru și auriu, pe grinda tavanului, ultima mărturisire, orgolioasa, dureroasa mărturisire, care poate nu a fost spusă niciunuia din acei care i-au fost apropiați în timpul vieții, cuvîntul suprem al sufletului atunci cînd acesta se privește singur și gol: *Nec spe nec metu.* Aici se află, așadar, semnificația acelei priviri fixe de idol care se observă în portretul de la Viena. Dacă pătrunde dincolo de ea însăși, „cea mai frumoasă doamnă din lume" nu zărește nimic, nu are nimic ce să spere, nimic de care să-i fie teamă, amețeala neantului. Aparent, zeii i-au dat totul, și, ajunsă la limita lucrurilor, se întoarce spre umbră, „fără teamă, fără speranță", umbră în care, crede ea, nu se află nimic: *Nec spe nec metu.*

Aceste scene de amețitoare fericire nu sînt decît paradise iluzorii, zugrăvite peste întuneric. În marele palat glorios a trecut o suflare de ghiață... Nu are nici o importanță, Isabella, deoarece, încolțită de moarte, ai știut să faci din ea o livadă.

Or, în această livadă, iată că ne apar, zbenguindu-se în jurul tău, niște mici și insolite per-

sonaje. Piticii tăi, minuni derizorii, participau, complici ai visului tău, la minunea zilelor tale.

„Atunci intrară Morgantino și Delia, și dănțuiră, zburdară împreună și făcură lucruri mari cu micile lor trupuri..."

Isabella văzuse totdeauna pitici întovărășindu-i jocurile de copil. Curtea din Ferrara n-ar fi conceput o distracție fără ca piticii să nu-și aibă rolul lor. La Palatul Schifanoia, o frescă de Francesco Cossa ni-l arată pe ducele Borso care, revenind de la vînătoare, se înveselește privind contorsiunile piticului său favorit. Iar marchiza de Mantova a transformat înclinarea ducelui în pasiune și afecțiunea pe care o avea pentru piticii ei nu ținea numai de înflăcărarea tenace proprie colecționarilor de curiozități, ci trăda o stare mai profundă, marcată cu cifrul secret al destinului ei.

Primul a cărui amintire s-a păstrat, Fritello, abil în salturi periculoase, îi fusese trimis din Ferrara de către tatăl său, ducele. Pe urmă venise Mattello, căruia îi plăcea să imite pe bețivi sau să se travestească într-un bătrîn ermit. El este acela care îi dicta stăpînei lui scrisorile glumețe pe care le adresa celui mai aprig dintre soți pentru a-i descreți fruntea înaintea unei lupte. Se povestea că, pe patul de moarte, Mattello și-a pregătit năzdrăvăniile prin care credea că-și va atrage bunăvoința îngerilor din cer.

Dar preferații au fost tot Morgantino și Delia, care o întovărășeau pe prințesă în toate călătoriile ei. Cuplul însuflețea cu tumbele sale atît ceremoniile sau întrevederile diplomatice cît și balurile țărănești. Naninei i se făceau cele mai intime confidențe, iar Nanino, deghizat în episcop sau în dogele Veneției, purta lupte grotești cu o capră, lupte ce îl făceau să surîdă chiar și pe bătrînul duce Maximilian Sforza. Poeții nu puteau să-i aduleze mai bine pe stăpîni decît cîntînd isprăvile cuplului pigmeu.

Avem și acum posibilitatea să pătrundem în apartamentele lor. În inima edificiului gigantic unde înaintează intimidat ca într-o peșteră de

ciclopi, vizitatorul trebuie dintr-o dată să-şi aplece capul sub o grindă construită după măsurile unei umanităţi puerile şi să privească printr-o fereastră strîmtă o serie de alveole de piatră: ai zice că este un cuib de viespi suspendat sub bolta enormă a unei bazilici.

Acolo, după modelul stăpînilor lor, trăia şi se zbuciuma curtea gnomilor. Isabella aştepta de la ei o progenitură care să facă cinste colecţiei sale [1]. Rezerva pentru prieteni produsele cele mai de soi: „Am făgăduit Doamnei Renée, scria ea, să-i trimit prima născută dintre fiicele piticilor mei. *Puttina* are acum doi ani şi va rămîne fără îndoială pitică, deşi nu îndrăznesc să sper că va fi tot aşa de scundă ca şi Delia. Copilul a ajuns acum să meargă singur, fără ajutor, şi poate că ducesa doreşte în continuare să-l ia în stăpînire".

Să nu ne închipuim totuşi că ea îşi trata mica sa turmă de pitici ca pe o cireadă de vite. Mattello a primit, prin grija ei, un mormînt în capela funerară a familiei Gonzaga. Deliei, stăpîna i-a lăsat prin testament o rentă anuală de cincizeci de ducaţi. Mantova nu poate fi condamnată că a folosit pentru strălucirea ei pe pitici în aceeaşi măsură în care s-a folosit de Doamna curţii sau de artiştii pe care îi invidia întreaga Italie.

La urma urmei, patriarhatul Renaşterii n-a fost primul care să manifeste gustul pentru această societate mirmidonă. Acest gust răspunde unei vechi nevoi omeneşti, iar Khnoumhatpou ne-o dovedeşte: acest pitic din vechiul Egipt, ale cărui mumie şi efigie au fost exhumate din necropola regală din Saqqarah, purta titlul de Conservator al garderobei, iar somptuozitatea mormîntului său atestă creditul pe care-l avea pe lîngă faraon.

---

[1] Se pare totuşi că ea nu folosea, aşa cum făceau alţi prinţi, unguentul pentru pitici, cu care copiilor li se ungea şira spinării pentru a li se opri creşterea. Acest unguent era compus dintr-un amestec de grăsimi luate de la cele mai mici animale din cîte există: pîrşi, nevăstuici, cîrtiţe, broscoi şi lilieci.

Dacă ar fi să-l credem pe Veronese, *Leşinul Estherei* ar fi avut mai puţină strălucire fără prezenţa unui pitic, iar, la Rubens, *Nunta lui Ahasverus* a împrumutat tot din această lume a piticilor elementul picant necesar fastului. Velázquez şi Tiepolo au propus ultimele imagini ale maimuţoilor curteni, înainte ca elementul popular să-şi vadă consacrată suveranitatea prin omagiul pe care i-l aduceau exhibiţiile piticilor pe estradele bîlciurilor. Degradarea plăcerilor — iată la ce servesc revoluţiile.

Nu am avea oare motive să credem că un impuls al acelui *libido dominandi* s-a mulţumit, în lipsă de ceva mai bun, cu căutarea celor mai mici decît noi? Oamenilor le place să posede şi să ţină sub autoritatea lor exemplare în miniatură ale lucrurilor pe care ei nu pot, în alt mod, să le aibă la discreţia lor [1]. Figurina de pe etajeră, păpuşa din poala copilului, modelul redus din vitrina colecţionarului reprezintă substitutele minore ale unor visuri nerealizate. Se cunoaşte faptul că japonezilor le place să reproducă şi să concentreze toate aspectele universului pe suprafaţa îngustă a grădinii lor. De cîte ori nu ni se întîmplă să dorim să atragem pînă la noi un peisaj la care nu putem ajunge, ba chiar să-l reducem la măsura noastră şi să-l cuprindem într-o îmbrăţişare!

Într-adevăr, dragostea are scara ei naturală, de la cel mai mare la cel mai mic. Cine ştie dacă nu cumva tocmai aici se află secretul creaţiei şi dacă pe noi înşine vreun zeu nu ne socoteşte drept micile lui jucării, pitici caraghioşi ai plăcerii sale?

Pe de altă parte, presimţim că în sînul infimului se ascunde un necunoscut. Cu mult înainte ca acea curiozitate a noastră, pe zi ce trece tot mai

---

[1] Desenele copiilor dezvăluie, prin statura relativă a personajelor, tendinţele ascunse: unul îşi manifestă resentimentul faţă de unul sau altul din părinţi, reducîndu-i talia la aceea a unui pitic; altul, pentru a compensa anumite frustrări, concepe pe hîrtie uriaşi.

savant pătrunzătoare grație progreselor microscopiei, să se fi aplecat asupra lumilor subiacente vizibilului, omul încercase fascinația insondabilului pe care o ascunde orice particulă de materie. Or, tocmai din acest insondabil ne-am ivit și noi. Propriul nostru trecut a început, în mărunțaiele materne, de la limitele nimicului. Cînd omul se apleacă spre cel mai mic decît el, nu e oare aici nostalgia unei stări anterioare de extremă reducere a substanței, stare în care a cunoscut poate fericirea?

Și astfel, o chemare insistentă a pigmeicului originar se amestecă cu toate „Triumfurile" pe care — așa cum își imagina Petrarca — Dragostea și Moartea le poartă prin istoria umană. Cînd Mantegna a vrut să picteze pentru cardinalul Gonzaga *Triumful lui Cezar*, el nu a uitat să facă să răsune trompetele de argint deasupra inscripțiilor și a torțelor, a vulturilor și a trofeelor; dar lirica și prodigioasa cavalcadă n-ar fi avut întregul ei înțeles dacă între pașii soldaților, ai prizonierilor înlănțuiți, ai purtătorilor de lauri și ai elefanților nu s-ar fi insinuat, ca un emisar ironic al reversului obscur al aparențelor, un pitic cu urechi ascuțite.[1] Am fi rămas, poate, neștiutori de „lucrurile mari pe care le executau acele mici trupuri" dacă același Mantegna n-ar fi avut grijă să le includă în eroica sa contemplare a dramei umane.

La Padova, orașul lui natal, păstrător al mormintelor lui Titus Livius și Petrarca, Andrea

---

[1] Iconografia Egiptului creștin aduce o altă dovadă în favoarea faptului că pigmeicul introduce în artă o referință la lumea invizibilă. În vremea în care, pentru a le spiritualiza, arta bizantină se străduia să subțieze formele, arta coptă, în aceleași scopuri dar după o convenție contrară, îi figura pe Cristos și pe sfîntul Menas sub chip de pitici achondroplazici. Piticii, să nu uităm, sînt adesea folosiți de zei drept servitori sau mesageri: la Ceylon, garda sanctuarului lui Amurâdhapura este încredințată unui pitic, Dwârpâla. Mai mult, ei cunosc știința vrăjitoriilor, după exemplul lui Oberon, „piticul verde", rege feric cu fața de jad, cu cornul magic atîrnat de gît, cu arcul de fildeș în mînă, așa cum îl descrie *Huon de Bordeaux*.

Mantegna a simțit dorința de a-și îmbogăți arta cu simetriile savante pe care le credea imitate de la antici și, totodată, nevoia de a ceda uneori atracției lipsei de măsură. Bătrînul său maestru Squarcione putea cel mult să-l învețe simetriile; dar falanga toscanilor veniți să lucreze pe pămînt venețian, Paolo Uccello, Andrea del Castagno, Piero della Francesca, dețineau în rețetele lor cu ce să-l atragă spre alte curiozități. La Eremitani, legenda sfîntului Cristofor îi sugerase un prim pretext pentru a picta uriași și a se încerca în jocul încălcării proporțiilor naturale.

În 1460, conciliul reunit de Pius al II-lea la Mantova a fost pentru el o ocazie să-și încerce norocul. Andrea a avut în acest fel acces la marchizul Lodovico Gonzaga care îi oferi, pe lîngă „masă, lemne și mălai", funcția de pictor al curții și, curînd, titlul de *comes palatinus*.

Mantova era socotită de pe atunci ca unul din focarele unde se maturizase cel mai repede noul umanism profan. Fusese înființat acolo un institut, *Casa Giocosa*, care oferea boschetele, colonadele și fîntînile sale unor colocvii după modelul lui Platon. La nunta lui Giovanni Sforza a fost reprezentat în fața curții *Orfeo* de Angelo Poliziano, care avea curajul să prefere metrii safici vechilor secvențe ale misterelor. Orașul de pe Mincio ar fi vrut să semene cu acele cetăți ideale pe care le construia Andrea în „Camera mirilor", în arier-planurile frescelor, unde, dincolo de propilee colosale, obeliscurile, piramidele și templele unor Rome imaginare se suprapun culmilor granitice ale Alpilor țîșnind pînă la nori.

Grație penelului lui Mantegna, acea Cameră a Mirilor, ascunsă în formidabila opacitate a citadelei Gonzaga, își deschide zidurile sărbătorilor luminii, capriciului și spațiului. Marchizul Lodovico și soția sa, Barbara de Brandeburg, asistați de toată progenitura lor, de comeseni, de valeții și cîinii lor, au vrut ca acolo să fie comemorate episoadele istoriei lor familiale. Dar, uneori, solemnitatea scenelor este în contradicție cu aparențele maliții-artificiale; turbane de

negrese și păsări ale paradisului apar deasupra balustrelor în *trompe l'oeil*, în timp ce un roi de fluturi umani împrăștie pe cer o ușoară beție.

Pentru ca veselia să fie completă, mai trebuia și o pitică: iat-o. Dar va fi ea la înălțimea așteptărilor stăpînilor ei? În mijlocul acelei dezordini zvelte și dezinvolte pe care o fac, pe treptele de marmoră, picioarele unor frumoși adolescenți, se ivește, la înălțimea genunchilor, o față mare, comic reprobatoare, imagine a demnității ultragiate. Pitica Barbarei primește, fără voia celorlalți, misiunea de a emite o judecată asupra futilității omenești; dar această tresărire de conștiință, cu scop aproape parodic, pînă unde înțelege oare pictorul să fie luată în serios?

Plictisit de intrigile monotone și, prin natura sa, destul de puțin rezistent, Andrea sfîrșește prin a-și părăsi funcția și merge la Vatican să se pună în slujba papei Inocențiu. În 1492 însă, nepoții primilor săi protectori, Giovanni Francesco și Isabella, îl recheamă la castelul lagunelor. De atunci și pînă la sfîrșitul vieții, el nu avu altă grijă decît să satisfacă fanteziile suveranei sale și una dintre isprăvile cele mai de seamă ale irezistibilei Doamne din Mantova a fost să-l îmblînzească pe bătrînul artist morocănos, intolerant și circotaș. Ea îi dădea să picteze în Grotele sale alegoriile sibilinice în care se complăcea firea ei inventivă, iar piticii constituiau pentru amîndoi o pasiune comună.

Mulțumită albumului de desene gravate de Novelli, ne este permis să vedem și astăzi trăind în palatul ei liliputan rasa cu picioare scurte cu care se mîndreau divina marchiză și genialul ei moșneag.

Oare cum s-a acomodat cu această năvală de homunculi visul de eternitate pe care, din tinerețe, Mantegna îl urmărise prin intermediul arhitecturilor tot mai grandioase?

Poate că nici un pictor n-a conceput o lume atît de aridă și atît de severă, tăiată, am zice, într-o materie adamantină. Îi plăcea să înalțe structuri

de cuarț și de coral care îngemănau peristilul cu faleza și cupola cu madreporul. În fața acestui decor geologic el așeză, în piețe de bazalt, personaje impasibile și care, fără a spune nimic, își împlineau destinul ridicînd ochii goi spre orizontul pustiu.

Ne-am putea imagina totuși că această viziune a lucrurilor, dezesperant deterministă, i-ar fi trezit ea însăși pictorului, printr-o nevoie obscură de compensație, gustul imprevizibilului. Există oare un univers atît de coherent în care un demon să nu poată să se străduiască să provoace izbucnirea capriciului și a nestatorniciei? Este tocmai ceea ce, fără îndoială, ne arată, la limitele acestui pămînt mantegnesc, laborioasa sinteză între mineral și rațional, țopăielile și bufoneriile neamului pigmeu.

Trebuia, totuși, ca natura să ofere artei modele de umanitate redusă. Or, ea dispune de multe șiretlicuri pentru a încălca propria-i lege și pentru a contrazice elanul ascensional cu care ea însăși a înzestrat orice trup tînăr.

Ea poate, mai întîi, să dăuneze scheletului, deoarece în mod normal creșterea se produce la oase. Dacă activitatea cartilagiilor dormitează, dezvoltarea se va opri temporar ca mai apoi să rămînă compromisă pentru totdeauna. Candidați ocazionali la nanism pot deveni cei atinși de tuberculoză la coloană sau rahiticii cărora li se îndoaie oasele tibia; totuși, ei sînt în mai mică măsură siguri de reușită decît „achondroplazicii"' cei cu anomalii ereditare în osificarea cartilagiilor. Dacă piticul pe care-l întîlnim pe drum manifestă acea combinație între brațe și picioare infantile și un cap masiv, un trunchi dezvoltat și o sexualitate vădită ostentativ prin abundența părului, putem conchide, fără prea mare risc de a greși, că achondroplazia ereditară a fost răspunzătoare de această deformație, fixînd derizoriu înălțimea

şezutului la mai puţin de un cot deasupra solului [1].

Pe de altă parte, se întîmplă ca oprirea creşterii să-şi găsească explicaţia într-o suferinţă generală a organismului. Orice privaţiune, orice rău provocat unui corp tînăr îi paralizează dezvoltarea. I-am cunoscut pe trişti „copii ai foametei". În stigmatele pe care le descoperă pe un corp slăbit, medicul discerne dacă motivul care a împiedicat puseul vital trebuie căutat la nivelul unei inimi ce gîfîie şi se înăbuşă, al unui rinichi ce filtrează defectuos deşeurile sau al umorilor viciate de diabet sau al vreunei alterări a schimburilor nutritive.

Cine cunoaşte şi măsoară rolul exercitat de secreţiile interne nu se va mira că devierile sau lipsurile lor se repercutează asupra creşterii. Un anume mod de nanism va traduce deficitul hormonilor tiroidieni, un altul, al hormonilor hipofizei. Aproape întotdeauna, în asemenea cazuri, dereglarea glandulară va implica funcţii multiple, fie că amînă sau distruge trezirea simţurilor, fie că întîrzie elanul gîndirii: aceste carenţe sau aceste dezordini asociate cu lipsa dezvoltării îl vor determina pe clinician să incrimineze într-un caz un mixedem tiroidian, în altul o distrofie hipofizară sau o altă avarie endocrină.

În opoziţie cu aceşti pitici plăpînzi sau deformaţi, găsim totuşi diminutive de oameni pe care, în aparenţă, nu-i afectează nici o dizgraţie patologică. Proporţiile lor sînt perfecte, comportamentul glandular ireproşabil, inteligenţa dezvoltată, facultăţile genitale intacte. Vinovate sînt doar virtualităţile incluse în patrimoniul fiziologic:

---

[1] Contrastul dintre statura măruntă a achondroplazilor şi robusteţea lor fizică sau aptitudinile lor virile a impresionat întotdeauna pe observatori. Statius şi Xifilinus ne arată pitici gladiatori care se ucideau între ei în arenă, spre delectarea lui Domiţian. Pliniu ne povesteşte că un sclav înalt de două picioare şi o palmă, pe nume Conopas, „produse mari plăceri" Iuliei, nepoata lui Augustus.

dacă rămîn mici este pentru că nu erau deloc dispuși, prin natura lor ereditară, să nu fie astfel. Slabă explicație, sîntem tentați să spunem... Inegalitatea dintre talii într-o colectivitate de ființe vii, oricare ar fi acestea, arată totuși că nu toți au, la naștere, aceeași vocație a mărimii. Mai mult, știm prea bine, de la Herodot încoace, că planeta noastră ascunde, în adîncul continentelor ei cele mai de nepătruns, rase de pigmei [1]. Ceea ce este propriu omului nu e de ordin cantitativ și întîietatea sa pe pămînt nu se apreciază după înfățișare.

Există deci multe moduri de a fi pitic. Medicii sînt aceia care vor hotărî motivele fiecăruia și sagacitatea lor se va putea exercita tot atît de bine în muzee cît și în consultațiile spitalicești. Datorită lui Mantegna și lui Velázquez ei au tot dreptul de a fi primiți la curtea familiei Gonzaga sau la curtea lui Filip al IV-lea pentru a se instrui cu privire la particularitățile micilor favoriți ai acestora. Preocuparea pentru exactitate a lui Mantegna le va permite să identifice un rahitic în mijlocul cortegiului care celebrează *Triumful lui Cezar*, în timp ce, în Camera Mirilor, servitoarea Barbarei, cu aspectul ei greoi și cu atitudinea ei afectată le va părea bolnavă de hipotiroidie congenitală. Cît despre inegalabila rigoare clinică a lui Velázquez, ea va revela vizitatorului muzeului Prado că statura redusă a lui Sebastian de Morra se datorează achondroplaziei, iar aceea a lui Don Antonio „el Ingles“ unei anomalii genetice [2].

---

[1] Oare trebuie întotdeauna, pentru a ne informa despre statura medie a unei rase, să ne încredem în documentele oferite de arta pe care ea a cultivat-o? Ne-am întrebat uneori de nu cumva canonul foarte scurtat pe care l-au adoptat sculptorii din Lagash (patru capete pentru înălțimea corpului) ar prmite să tragem vreo concluzie asupra nanismului Mesopotamienilor din mileniul al III-lea. Credem că e vorba mai curînd de o aberație a sensibilității estetice decît de una a creșterii osoase.

[2] Piticii cu mixedem și gușați ai lui Zuloaga își poartă încă și mai clar diagnosticul scris pe chip. E remarcabil că Spania rămîne, de-a lungul secolelor, credincioasă cul-

La drept vorbind, un pitic nu este neapărat înzestrat cu talentele unui bufon și observăm mai degrabă că pe unii chiar tarele lor i-au făcut inapți să distreze pe cei mari care le căutau compania. Totuși, la mulți dintre ei, sentimentul singularității într-o societate mai bine înzestrată de natură precum și ironiile care se proferează zilnic în urma pașilor lor mărunți nu pot decît să le dezvolte o înclinație către sarcasm. Atunci cînd ironia soartei unește geniul cu nanismul, să nu ne mirăm că individul respectiv va fi marcat de o forță corozivă deosebită. E cazul lui Toulouse-Lautrec: nervozitatea crudă a penelului său și alegerea temelor, acrobați, dansatoare, cai fremătînd, traduc obsesia unei agilități care-i era refuzată și, în același timp, ura ascunsă față de un destin biologic oprit la jumătatea drumului.

Am înțelege oare totul despre pitici dacă nu am denunța neliniștitoarea lor complicitate cu giganții?

Înclinația naturală a fiecărui om îl conduce așadar către unul mai mic decît el. Omul se ferește, temător, de tot ceea ce îl depășește. Înalță meterezele științelor și ale miturilor pentru a se apăra împotriva acelor prezențe prea mari care-i invadează orizontul. Îi e frică să nu se prăbușească în infinitul spațiilor. Cea mai mare parte a vieții omenești este acaparată de anxioasa căutare a unei limite și am putea crede adesea că înțelepciune înseamnă a te face mai mic. Gigantul este aproape întotdeauna atrocele Saturn devorator pictat de Goya, în ghiara căruia omul se simte o pradă vrednică de milă.

Dar nu se întîmplă oare ca omul să îndrăgească oroarea care îl devoră? Unii chiar s-au lăudat, după pilda lui Baudelaire, de a fi cunoscut, în vîrful sau pe versantul formelor abrupte ale

---

tului piticilor, Nimic nu dovedește mai mult înclinația către spiritualitate decît aparentul realism al unor reprezentări.

unei tinere Uriaşe sau ale unei blînde Căpcăune, plăceri multiplicate la dimensiunile enormei lor amante.

Au fost poate epoci în care uriaşilor le plăcea să întreţină cu oamenii o legătură binevoitoare. Egregorii au coborît, zice Sfînta Scriptură, pe munţii Hermon pentru a se uni cu fiicele lui Seth şi a da naştere unei rase nemăsurate. Tradiţiile tuturor popoarelor păstrează amintirea neamurilor anterioare, mai mari prin statură şi prin înţelepciune, de la care primii noştri părinţi au moştenit arta de a face să încolţească spicele şi aceea de a calcula întoarcerea anotimpurilor după ritmurile cerului. De aceea, fără îndoială, din Egipt şi Babilon pînă în cîmpiile mongole, coloşi de calcar, de porfir sau de jad au rămas de strajă la porţile deşerturilor.

Se presupune că înainte de cataclismele necunoscute, pămîntul aparţinea acelor regi atotputernici şi imenşi, întemeietori de civilizaţii şi deţinători de secrete ale căror vestigii şi semne nu mai ştim să le discernem pe astrul nostru sărăcit [1]. Se ştie totuşi că navigatorii zăresc uneori, pe văile unor insule de pe întinderile australe, mari chipuri negre îndreptate către apus. Cine va spune oare dacă idolii de la Rapa Nui nu ne transmit imaginea jumătate terestră, jumătate lunară de antediluvieni, oaspeţi ai unei Lemurii care a coborît în adîncuri drept pedeapsă, poate, pentru îngîmfarea ei luciferiană?

Avem şi astăzi giganţi printre noi. Ei nu amintesc nicidecum de înalţii învăţători ai începuturilor noastre, ci mai curînd de Goliat, de Ciclop, de Căpcăun, de Morholt şi de toţi aceia a căror prostie şi a căror neputinţă au fost vestejite în basme. Giganţii epocii noastre sînt nişte bolnavi

---

[1] Denis Saurat afirmă totuşi că a adunat mărturii obiective despre domnia uriaşilor preumani: osemintele de la Gagayan (Filipine), ruinele de la Tiahuanaco, în Anzi, statuile megalitice de la Sartene, Karnak sau Stonehenge, munţii sculptaţi din Peru şi din insula Mauriciu. El explică alternanţa dintre rasele gigantice şi acelea minore prin „cosmogonia glaciară" a lui Hoerbiger.

a căror hipofiză secretă prea mult. Ei nu se remarcă în general nici prin robustețe, nici prin longevitate, nici printr-o inteligență pătrunzătoare, nici prin aptitudini procreatoare. Sînt doar niște debili mastodonți și însăși ascensiunea lor devine simbol al eșecului.

Or Mantova, reședință privilegiată a piticilor, ascunde în mlaștinile ei un sălaș pentru uriași. Îl descoperim în Palazzo del Té, alt capriciu monumental, încă mai himeric și mai tulburător, al acelorași Gonzaga, care nu concepeau splendori fără enigme. Ei au vrut mai întîi să facă din el una din casele lui Psyche, iar Psyche reîncepe acolo, la nesfîrșit, de-a lungul porticurilor decorate de Giulio Romano, aventura ei dezolantă, hărțuită de iubirea înspăimîntătoare pentru acela pe care îl dorești, dar pe care nu trebuie să-l vezi.

Dar, dincolo de tribulațiile sufletului, trebuia o cădere, cea mai vertiginoasă dintre căderi. Titanii nu se înalță pe frescele palatului decît pentru a cădea așa cum nimeni n-a mai căzut. Membre înlănțuite, fețe răvășite printre coloanele dislocate care susțineau acoperișul creației, neorînduială nebunească de corpuri monstruoase gonite de trăsnet.

Numai un geniu zănatec putea să umple un spațiu cu o asemenea întoarcere în haos, și anume geniul lui Giulio Romano. El a avut ideea de a reproduce formele cele mai herculeene ale capelei Sixtine și ale mormintelor imaginate de Michelangelo, Profeți, Sclavi, Păcătoși, și de a le da brînci cu umărul în vidul cosmic.

Toți cei veniți de dincolo de uman, pitici ca și uriași, se înțeleg, așadar, încheind adesea între ei niște pacturi, indiferent dacă acestea ne implică, ne ignoră sau ne exclud. Dar, în timp ce piticii strecoară în lumea noastră o reminiscență a originilor, uriașii aduc o prevestire a crepusculului. După datele oferite de paleontologie, orice formă vie care crește peste măsură tinde, într-adevăr, către sfîrșitul ei: colosalul este capătul dru-

mului. În sînul necunoscutului, din care uneori apar mesaje ce ne sînt adresate, presimţim o încîlceală de forţe, acelea care cresc, acelea aflate în declin, iar existenţa noastră nu încetează să se ofere insidios influenţelor lor alternate.

Am întîlnit, într-o zi (era oare în adevărul veghii sau în acela al visului?), pe piticul lagunei. Mi-a apărut asemenea acelui „copil etern" de care vorbeşte Heraclit din Efes. Dar mi-e teamă că am înţeles şi am reţinut prea puţin din vorbele sale.

Astfel răsună, din cînd în cînd, voci la hotarele somnului nostru: ce strigă oare ele, atît de tare încît nu le putem auzi?

Capitolul VI

ŞCOALA ECORŞEURILOR

Iată că sicriile procrează.
PAUL ELUARD *Le Livre ouvert*

„Cînd mor, pe oameni îi aşteaptă lucruri pe care nu le prevăd şi la care nu se gîndesc ... Muritorii sînt nemuritori, unul trăind moartea altuia şi sfîrşind viaţa celuilalt". Astfel vorbeşte Heraclit Obscurul.

Există undeva, dacă nu cumva în altă parte, un ţinut crepuscular în care călătorul se miră că zăreşte, pe cîmpiile ce se întind de-a lungul drumului său, ţărani ciudaţi care rîd într-una. Unii, care lasă să se întrevadă orizontul printre coaste, împlîntă, cu metatarsul lor descărnat, sapa într-o glie tare. Alţii transportă o povară de vreascuri de-a dreptul pe vertebre. Deoparte, aşezat pe un trunchi bătrîn, un lăutar dezbrăcat de piele nu ascunde nimic din jocul muşchilor săi şi scoate din violă o muzică ce îţi dă un sentiment de indispoziţie şi jenă; în planul din spate trece, după ce şi-a terminat ziua de lucru, un călăreţ cu coasa pe umăr, cu muşchii în vînt ca nişte zdrenţe, apăsînd cu condilul sau cu călcîiul coapsele, întredeschise la fel ca ale sale, ale mîrţoagei sale funerare.

Oare aceste ecorşeuţi şi aceste schelete neobosite lucrează fără plată pămîntul Morţii? Dar chiar dacă toate acestea s-ar petrece în acele macabre pieţe ale lumii de dincolo în care mai dăinuie cîte o aparenţă a structurilor noastre, n-am îndrăzni să credem că se cheltuie în chip benevol

atîta zel laborios, nici că pînă într-atît a fost dezamăgită dorința noastră de odihnă eternă. Nu, acești pretinși evadați din osuar sînt oameni vii, dar vii așa cum îi descoperă, prin amăgitoarea lor îmbrăcăminte de epidermă, ochiul indiscret al acelora care-și fac o meserie din a cunoaște corpul nostru; ei sînt noi înșine, noi înșine aduși la adevărul nostru intim. Căci pe acest popor cu fețe fără mască îl descoperim în planșele vechilor atlase de anatomie și nu putem să nu-i recunoaștem uneori o anume nedefinită, atroce și adecvată frumusețe.

La drept vorbind, tema Dansului morților aparține tuturor timpurilor și tuturor civilizațiilor. Cu mult înainte de zidurile de la Chaise-Dieu [1], un canthar din Troada împrumutase decorația sa de la o horă de schelete pline de veselie. Aztecilor le plăcea să încoroneze cu tiare împodobite cu flori cranii de peruzea și, pe cupa de la Boscoreale, saltimbanci eliberați de îmbrăcămintea lor carnală fluturau în aer făclii sau ciupeau cu falangele corzilor lirei.

Dar mai tîrziu, la Pisa, la Subiaco sau în palatul Sclafani din Palermo, odată cu *Triumfurile Morții*, osemintele se însuflețiră sau se înălțară pentru a moraliza. Se pare că, departe de a propune lecții sau de a îndruma sufletele spre ceva mai bun, arta a căutat mai întîi, prin reprezentarea scheletului, să ia în stăpînire și să profite de suprema posibilitate de scandal pe care și-o poate asuma frumosul. Într-adevăr, ce altceva figurează oare scheletul dacă nu ceva ce se află dincolo de goliciune?

Omul nu e făcut pentru a merge gol. Schimbarea care i-a curățat și i-a netezit tegumentele l-a lăsat perplex, uimit și cu conștiința confuză. *Geneza* ne arată acest lucru: „Mi-a fost frică,

[1] Ar fi inutil să enumerăm „Dansurile macabre": printre acelea care au supraviețuit, cele mai curioase sînt cele bretone (Kermaria-en-Joquit, Kernascleden) sau provensale (Bar).

spune Adam, căci sînt gol și m-am ascuns". Adam a păstrat nostalgia părului de animal cu care fusese, la origine, înzestrat și a transformat această nostalgie în regulă de moravuri.

De aceea, arta a practicat întotdeauna față de corpul omenesc o manevră ambiguă. Înseși reușitele sale s-au născut uneori din propriile neajunsuri. Arta primitivilor s-a exercitat mai întîi pe pielea pe care nu se hotărau s-o arate decît pentru a o acoperi îndată cu tatuaje sau podoabe. Vraciul aurignacian se manifestă deghizîndu-se, precum aborigenii din Ţinutul Arnhem pe care riturile îi travestesc în păsări. Chiar pentru greci au fost necesare secole înainte ca să se hotărască să dezbrace cu totul efigiile lor, iar nudul perfect a rămas mult timp pentru ei îmbrăcămintea zeilor".[1]

Arta, care trăiește din surprize și îndrăzneli, s-ar lipsi de una din resursele ei esențiale dacă nu ar atenta la decență. Din cînd în cînd, după intermedii de pudoare, arta regăsește scandaloasa delectare de a învăța să dezvelească imaginile. Dar scandalul tinde totdeauna să se depășească pe sine. Săracă plăcere ar fi aceea care nu s-ar depăși fără încetare, și cum să depășești oare goliciunea dacă nu prin alta mai profundă, mai crudă, o goliciune iremediabilă? În acest mod apare jupuitul, tot așa apare și scheletul.

Pe o pînză a lui Hans Baldung, în spatele unei femei frumoase care vrea să vadă în oglindă imaginea goliciunii ei, apare replica jupuită a acesteia. Nu putem interzice artei să vadă mai departe de piele și de aceea atîtea arhitecturi baroce unesc, în căsătorii sepulcrale, cărnuri fără văl cu osaturi fără carne.

---

[1] Nu-i așa că în ochii unor popoare goliciunea lua o valoare magică, dacă nu chiar revelatoare a misterului cosmic? Să ne gîndim la observațiile lui Mircea Eliade asupra semnificației ei în mistica indiană. Pentru poeți de curte din sec. al XII-lea occitan, contemplarea Doamnei nude aparținea ritualului Fin'amors, al „dragostei pure". A se vedea teza lui René Nelli: *Erotica trubadurilor*, Privat, 1963).

Scamatori marginali, descărnații zburdă, așa cum am văzut, la extremitățile îndepărtate ale dorinței erotice. Există un alt exces căruia poftele omenești nu-i pot rezista: după acela de a simți, acela de a înțelege. Cu Leonardo da Vinci, cu Michelangelo apare ambiția de a înțelege corpul prin reversul său.

Studiul nudului condusese deja la necesitatea de a figura corpul ca o construcție mentală. Iluminat de sfatul lui Platon, Piero della Francesca a înțeles că structura omului este inteligibilă. În 1505, Fra Luca Pacioli, în tratatul său *De divina proportione*, a descompus forma noastră în segmente unite prin raporturi matematice, după regulile „secțiunii de aur". S-a aflat atunci că frumusețea se calculează și că măsurile sale resping aproximația și se sustrag întîmplării. Eva lui Dürer a reînviat în frumusețea ei florală absolută cu ajutorul echerului și al compasului și grația sa s-a născut dintr-o combinație de pătrate, de cercuri și de triunghiuri.

Or, aceste triunghiuri și aceste cercuri nu sînt nicidecum înșelătorie a abstracției și nici provocare adresată naturii. Oasele, mușchii, aponevrozele desenează, sub moliciunea învelișului lor, o realitate exactă și peste care stăpînește legea numărului. Membrele se articulează ca niște pîrghii. Știința anatomistului ratifică visul platonicianului. În formă se înscrie o rațiune.

Nimic altceva nu dă spiritului, ca osul, garanția unei ordini și a unei necesități. Dur, pur, desăvîrșit în armonia părților sale pline și a celor goale, a curbelor perfecte și a suprafețelor netede, osul se oferă drept o soluție unică pentru o problemă de echilibru și de rezistență. O vertebră, un sacrum, o claviculă, un astragal întrec în frumusețe orice altă formă izvorîtă din viață. Cunosc pe mulți care nu ostenesc să privească îndelung această frumusețe a osului, frumusețe care este totodată și înțelepciune.

Ceea ce înțeleg prin frumusețea formei nu este ceea ce vulgul înțelege în general prin acest nume, ci ceva rectiliniu și circular, precum suprafețele

și corpurile solide alcătuite cu acest rectiliniu și acest circular ... Căci aceste forme nu sînt, ca altele, frumoase în anumite condiții, ci sînt mereu frumoase în sine.[1]

Cîte secrete de înțelepciune și de frumusețe revelate aceluia care își aventurează curiozitatea contemplativă în labirintul visurilor! Lui i se deschid cavernele etajate ale inimii și stalactitele lor fremătînde. Pentru el se vor ramifica în subsolul uman canalele străbătute de ritmuri torențiale. Observînd potrivirea anciilor și coardelor laringelui, va vedea răsucindu-se cîntecul ca în adîncitura unei mandorle. Va scruta misterul acelei fragile inflorescențe cerebrale, cenușii, roz sau albe în care se strînge și se distilează, suc veninos, gîndirea. Cu cît privirea sa va pătrunde, datorită artificiilor opticii, în rețeaua subțire de țesuturi și celule, cu atît va descoperi mai multe combinații neprevăzute de linii și de aranjamente decorative, de luciri catifelate, de culori vii și feluri te. Prea mult ignorăm faptul că, la marginile extreme ale vizibilului, se ivesc tot atîtea minuni cîte se află pe pămînt și în cer, moștenire obișnuită a ochiului nostru.[2]

Peste tot unde o formă mărturisește un țel, peste tot unde spiritul creator a lăsat semnul unei intenții, ne este dat să găsim un semn de frumusețe. Scheletele și ecorșeurile, cu hora lor bine învățată, lărgesc în jurul nostru aria inteligibilului.

Desenul anatomic nu se putea dezvolta înaintea anatomiei. A trebuit să așteptăm secolul al XVI-lea și să înregistrăm ridicarea prohibițiilor care păzeau cadavrul de orice intruziune considerată sacrilegiu pentru ca artiștii și savanții să riște să

---

[1] Platon — *Philebos*, 51, c.

[2] Unii pictori abstracți din vremea noastră, foarte convinși că n-au ascultat decît de capriciile viziunii lor interioare, n-au reprodus ei oare, fără să-și dea seama, motivele planșelor microscopice? De cîte ori natura o ia înainte și înșeală spiritele în căutare de invenții fără modele!

coboare în criptele corpului uman.[1] Pictorii sau gravorii, ca Jan Calcar, elev al lui Tițian, Francesco Rossi, Gaspard Becerra, Pier Matteo Pini, care lucrau pentru Andrea Vesalc, Vidus Vidius, Juan Valverde și, respectiv, Eustachi reușiră primii o figurație a structurilor care avea autoritatea unei trimiteri imediate la real. Acele ecorșeuri ale Renașterii, în precizia stilului lor linear, ar fi putut să se amestece în cortegiul faunilor și al driadelor pe care Polifilus îi vedea defilînd în vis; îi simțim că aparțin, cu libertatea lor neliniștitoare, lumii lui Pan.

Și nu este o întîlnire fortuită aceea care, în epoca următoare, a făcut din Leyda și Bologna sedii ale unor ilustre școli de anatomie și, totodată, focare de artă originală. Ecorșeurile flamande își expun placid ciudățeniile lor intime cu acea probitate burgheză și siguranță avantajoasă pe care le găsim, la Frans Hals sau Ter Borch, în *Arcașii Sfîntului Adrian* sau în *Amatorii de muzică*. Ecorșeurile lombarde sau emiliene, la rîndul lor, introduc pînă și în protocoalele de disecție vehemența

[1] S-ar părea că ideile general admise asupra începuturilor anatomiei vor trebui revăzute. Se credea că documentul inițial relativ la explorarea științifică a cadavrului uman privea disecția executată în 1281 la Bologna. (Să amintim că Galenus nu cunoștea din experiență directă decît măruntaiele porcului sau pe acelea ale magotului). Or, în 1956, părintele Antonio Ferrua a descoperit la Roma, într-o catacombă de pe Via Latina, camera sepulcrală a unui chirurg creștin din secolul al IV-lea unde este figurată prima din „lecțiile de anatomie": în prezența unui profesor, înconjurat de discipolii săi, un demonstrator arată cu bagheta organele unui corp omenesc întins la picioarele sale.

Totuși, cel mai vechi atlas anatomic stabilit după studiul cadavrului este acela pe care l-a scos la Veneția, în 1478, bolonezul Mundini de Luzzi *(Anatomiae Mundini a capite usque ad pedes)*. Cît despre primele planșe de anatomie gravate pe lemn, ele figurează într-un incunabul, tipărit la Veneția în 1491, *Fasciculus Medicinae*, culegere de medicină populară datorată unui profesor german, Johan von Ketham.

extazurilor sau a supliciilor pe care le vor isca, în tenebre, razele neașteptate ale caravagismului [1].

Dar nici un secol n-a excelat ca secolul al XVIII-lea în a dezveli, galant, scheletul. Aparținea poate vremii lui Donatien-Alphonse de Sade îndrăzneala de a conduce căutarea de senzații pînă la ultimele ascunzișuri ale cărnii. Cadavrul n-a fost niciciînd mai agreabil, după cît se pare, și nici mai vioi decît în *Myotomia reformata* a lui William Cowper (Londra, 1724) sau în *Atlas de osteologie și de miologie*, scos de Bernhard Siegfried Albinus, la Leyda, în 1747, sau mai ales în *Eseu de Anatomie în tablouri imprimate* pe care Jacques-Fabien Gautier-Dagoty, luînd exemplu de la Duverney, demonstratorul Grădinii regale, îl prezenta, în 1745, publicului.[2]

Gautier-Dagoty, provensal ca și „divinul marchiz", s-a complăcut, în timpul vieții, în tragica paradă a personajelor sale în livrea roșie sau stacojie, slujitori politicoși ai unui vis de cruzime. Dacă mușchii despuiați ai buzelor sau ai obrajilor surîd, cum să interpretezi acest surîs? Este oare un martir sau un călău pentru sine însuși fiecare dintre actorii acestei comedii în care o politețe plină de distincție se alătură celor mai grozave

---

[1] Ca autori de planșe anatomice în sec. al XVII-lea trebuie să cităm în Italia pe: Pietro Benettini, din Cortona (1618), Bernardino Genga, din Roma (1691) și mai ales Francesco Valesio care a gravat planșele desenate de Odoardo Fialetti pentru acele *Fabulaean atomicae* ale lui Julius Casserius (Veneția, 1627), în Germania pe Lucas Kilian care, în 1619, la Augsburg, a asigurat ilustrarea acelui *Catoptrum microcosmicus* al lui Johan Remmelin — în Olanda, pe Gérard de Lairesse, care a executat admirabilele desene din *Anatomia humani corporis* a lui Godfried Bidloo (Amsterdam, 1685).

[2] Născut la Marsilia în 1710, acesta publică, de asemenea cu sprijinul lui Buffon, o *Anatomie générale des viscères et de la névrologie, angeiologie et ostéologie du corps humain* (Paris, 1754) și o *Expunere anatomică a structurii corpului uman* (Marsilia, 1759). Gloria lui se datora mai mult procedeului special de tehnică grafică în culori, a cărui invenție o revendica, decît talentelor sale de antropotomist și desenator. A murit la Paris în 1786.

îndrăzneli ale nerușinării? Doamne și cavaleri, goi pînă la oase, dansează, în ritm de pavană, dansul morții.

Un altul avea să restituie curînd scheletului spiritualitatea pe care o pierduse atunci cînd Valdès Leal îl așezase în osuarul spitalului Caritatea din Sevilla, un altul care a știut să asocieze precizia științei structurilor cu sentimentul acut al condiției carnale, și grație căruia desenul anatomic ajunse la apogeul său trecător Jacques: Gamelin.

Acela care, în timpul vieții, trece drept un întîrziat este nu o dată recunoscut de strănepoții săi drept un precursor. Întîrziat sau precursor, fie că a înțeles să rămînă credincios trecutului fie că a anticipat, Gamelin a traversat secolul său ca un străin. El a savurat amara bucurie de a aparține în secret unei alte epoci decît a sa.

A fost dintre aceia care nu consideră că un destin notoriu merită să fie preferat destinului lor provincial. Complăcîndu-se în a ieși din comun, nu avea nici o preferință pentru ceea ce era la modă. Resimțea numai dezgust pentru arta curții și a saloanelor, leagăne, ulcioare sparte, jocuri cu păstori, îmbarcări spre Cythera. „Fericirea de a trăi“ nu era partea lui tare.

Fiu de postăvar din Carcasonne, unde s-a născut în 1738, și-a hrănit aspirațiile sale de copil cu povestiri biblice sau homerice. Bunăvoința unui mecena tuluzan, baronul de Puymaurin, l-a ajutat să scape de tirania prăvăliei paterne și să fie primit în atelierul cavalerului Rivalz.

E remarcabil faptul că arta din Languedoc s-a arătat întotdeauna obstinat refractară consemnelor date de Versailles. În domniile precedente, Toulouse, la jumătatea drumului între Neapole și Valencia, cedase deja cu multă bunăvoință solicitărilor iluminismului și barocului. Pictorii „vîrstei sale de aur“, Jean Chalette, Nicolas Tournier, Hilaire Pader, Ambroise Frédeau, Antoine Rivalz, s-au pus de acord cu Carracci sau Ribera pentru a înlesni izbucnirea, în faliile realului, a unor lumini misterioase. Cînd Jacques Gamelin își

trăia anii de ucenicie, o aristocrație parlamentară pătrunsă de jansenism pînă în măduva oaselor și dispreţuind frivolităţile la modă, mai aştepta încă de la furnizorii ei, Pierre Subleyras, Jean-Baptiste Despax, Pierre Rivalz, să-i satisfacă dublul ideal de scrupuloasă pietate și severă măreție.

La douăzeci și șase de ani, fascinat de marile exemple, iată-l școlar plecînd la Roma unde, foarte repede, ajunge la măiestrie. Predă la Academia San Luca. Obține postul de pictor al papei Clement al XIV-lea. Ia în căsătorie pe o frumoasă patriciană. Dar brusc, rupînd cu toată ascensiunea sa prea facilă, se hotărăște să se întoarcă în Languedoc pentru a desăvîrși singur și fără să depindă de alţii opera la care visa.

Moartea postăvarului aducîndu-i o oarecare avere, își construiește pe întăriturile oraşului Toulouse un vast atelier; se înconjoară de nenumăraţi tehnicieni, asistenţi cunoscători într-ale anatomiei, gravori; întreprinde un inventar al corpului omenesc despre a cărui amploare și a cărui minuţiozitate crede că sînt fără asemănare. *Nouveau recueil d'ostéologie et de myologie*, în două volume, dedicată baronului Puymaurin, apare la Toulouse în 1779. Gamelin nici nu se gîndește să-i facă reclamă. Cea mai mare parte din cele două mii de exemplare rămîne în podul său. Eșecul este tot...

Publicarea *Culegerii* a marcat cotitura decisivă în existența artistului, deoarece însemna și ruina lui și eșecul vocației sale eroice și solitare. Era acum limpede că nu poți fi ajutat de talent dacă nu te afli în locurile unde se plămădește gloria.

Reluîndu-și paleta, pentru a-și asigura existența, el se ocupă apoi cu executarea de portrete pentru casele sau castelele nobilimii din Montpellier sau cu compozițiile religioase pentru bisericile din Narbonne. Dacă admirația față de inovațiile revoluționare se hrăni, o clipă, din eșecurile și urile sale, jignirile aduse conștiinței sale de credincios nu întîrziară să-l dezamăgească. Orice ar putea

presupune cititorii lui Anatole France, bazîndu-se pe omonimie, Gamelin s-a ferit totdeauna să potolească „Setea Zeilor".

S-a angajat totuşi, într-o recrudescenţă de exaltare epică, în armata lui Dugommier, pentru campania din Roussillon. A adus din luptele de la Peyrestortes sau Boulou, din luarea cetăţilor Elne şi Collioure, pînze şi desene în sepia de o vervă care se eliberează de convenţiile picturii cu teme istorice de tip davidian.

Nu-i mai rămîne decît să devină marele om al oraşului său natal. Cînd a murit, în 1803, i s-au lăudat virtuţile mai mult decît talentul, lucru în care o umbră de pe pragurile infernului nu găseşte, cred, decît o slabă consolare[1].

Una din cele mai surprinzătoare planşe din *Recueil d'ostéologie*, arată, văzut din spate, un schelet îngenunchiat în faţa unui in-folio pe care sînt scrise stanţele din *Dies Irae. Orate ne intretis in tentationem*, spune legenda. „Rugaţi-vă ca să nu cădeţi în ispită". Ghicim mărturisirea unui suflet obsedat şi neclintit în hotărîrea de a se învinge şi a-şi învinge fantomele. Acela pe care Gamelin îl prosternează şi îl umileşte astfel este el însuşi sau mai curînd acel frate adînc, acel tovarăş inevitabil pe care nimeni nu l-a văzut vreodată şi care va menţine timp de cîţiva ani, în pămînt sau în cavou, o aparenţă a fiinţei noastre şi care va şti ceea ce n-a ştiut niciodată corpul nostru sensibil.

Prin această introspecţie împinsă pînă la centrul dur al existenţei sale fizice, Gamelin se eliberează de complezenţa necrosadică pe care nu o evită un Gautier-Dagoty. El regăseşte gîndirea plină de durere sfîşietoare, de milă şi de iertare, înflorire misterioasă a osuarelor vechii creştinătăţi, şi speranţa ce învingea oroarea şi care însufleţea deja

[1] Cine vrea să se informeze mai mult despre persoana şi opera lui Gamelin poate să se adreseze lucrărilor lui P. Mantz, Julien Yché, S. Mouton, Jean Girou, Paul Mesplé şi tezei elevului nostru Charles Azibert (1947).

statuia pe jumătate roasă de timp a cardinalului de la Grange, din mauzoleul de la Avignon.

Dar, dacă își amintește, Gamelin totodată prevestește. Anunță o altă domnie a morții pe care Goya o va profeți și el. Goya, cu opt ani mai tînăr și încă novice, trecuse prin Roma, în jurul anului 1771, atunci cînd Gamelin era considerat acolo drept un maestru. Goya n-a putut să ignore pe cel ce era mai în vîrstă ca dînsul. Or, în ambele opere se observă asemănări stranii de inspirație și de manieră: același gust pentru ocult, același moralism religios, aceeași tentație a abisurilor, aceeași frenezie a dălții sau a pensulei, aceleași lumini amenințate de întuneric ... Chiar și personajele *Culegerii*, mici și deformate de grimase, hibrizi de bădărani și de spectri, precedă pe acelea ale *Capriciilor* sau ale *Dezastrelor*[1]. Cei trei Îngeri din fața lui Avram (de la Muzeul din Carcassonne) propun aceeași incertitudine asupra naturii lor serafice sau demonice ca și congenerii din San Antonio de la Florida. Arta lui Gamelin, ca și arta iberică, realizează, în echivocul lumii de dincolo, o neliniștitoare sinteză între paradis și infern.

„Se află sub templul din Emesa, spune Antonin Artaud, un sistem de canale ... care se apropie de filoanele geologice primitive, de tresăririle încremenite ale haosului". Există sub aparența omului o rețea de catacombe în care circulă emanațiile vieții originare.

Dezgolind corpul de deghizarea formelor exterioare, desenul anatomic eliberează un adevăr profund. Dansul macabru n-are nici el altă finalitate decît aceea de a exorciza vanitățile. Cu toate măruntaiele la vedere, ecorșeurile celebrează, în ritmul muzicii, metamorfoza treptată ce-i eliberează de iluzia cărnii.

---

[1] Să se vadă mai ales *Lecția de Anatomie* de pe frontispiciu, scena din cîrciumă în care scheletele năvălesc printre bețivani (folio 25 din *Osteologie*), *Modelul de Anatomie* (folio I din *Miologie*), scenele de luptă, cu caii care par de lemn, în cel mai pur stil goyesc.

Așa precum în sine însuși, în fine, și asemenea unei insecte evadate din crisalidă, scheletul se eliberează de minciuni și se ridică deasupra pustiurilor dorinței. Își smulge mîna din torace pentru a o ridica spre înaltele spații unde se împarte judecata și unde se chibzuiește iertarea.

Cine a crezut că vede în acest transfug din lumea tenebrelor un mesager al neantului?... Nimeni n-a opus Nimicului un atît de tenace refuz.

1. Robert Fludd — *Omul gîndit ca Microcosmos (Utriusque Cosmi Historia,* Oppenheim, 1617). Bibliothèque nationale, Paris.

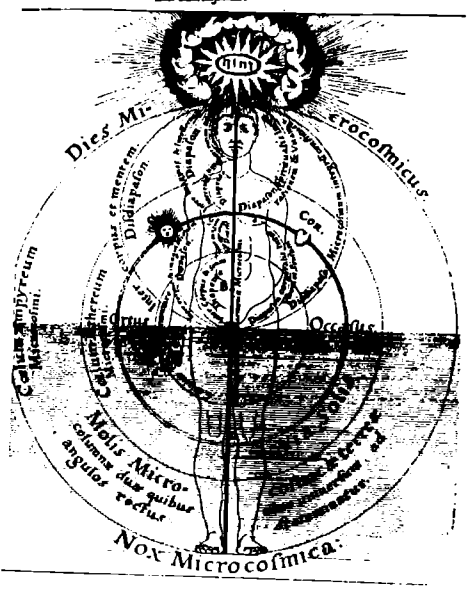

SIGNA CORPORIS DISTEMPE.

2. Barthélemy Coclès — *Bărbat şi femeie dotaţi cu o complexitate excelentă (Physiognomonia,* Strasbourg, 1533). Bibliothèque nationale, Paris.

3. Barthélemy Coclès — *Bărbat rău şi bărbat bun (Physiognomonia,* Strasbourg, 1533) Bibliothèque nationale, Paris.

4. Giovanni Battista Porta — *De Humana Physiognomonia*, Napoli, 1602. Bibliothèque nationale, Paris.

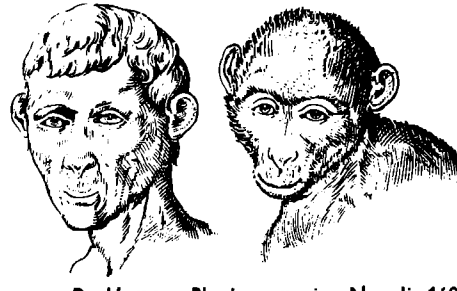

5. Giovanni Battista Porta — *De Humana Physiognomonia*, Napoli, 1602. Bibliothèque nationale, Paris.

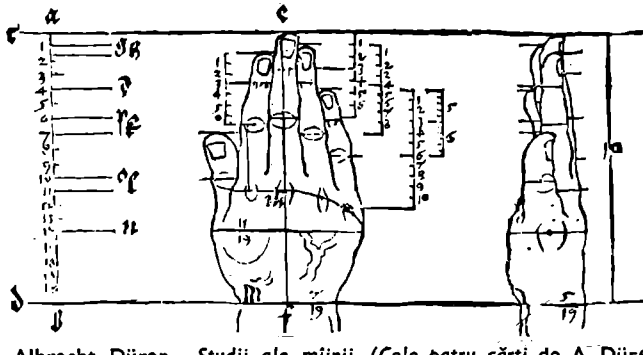

6. Albrecht Dürer — *Studii ale mîinii (Cele patru cărți* de A. Dürer. *Studiul corpului omenesc. Proporțiile omului)*. Bibliothèque nationale, Paris. Cabinetul de stampe.

7. *Iudith* — Jubeul catedralei din Albi
(a doua jumătate a secolului al XV-lea).

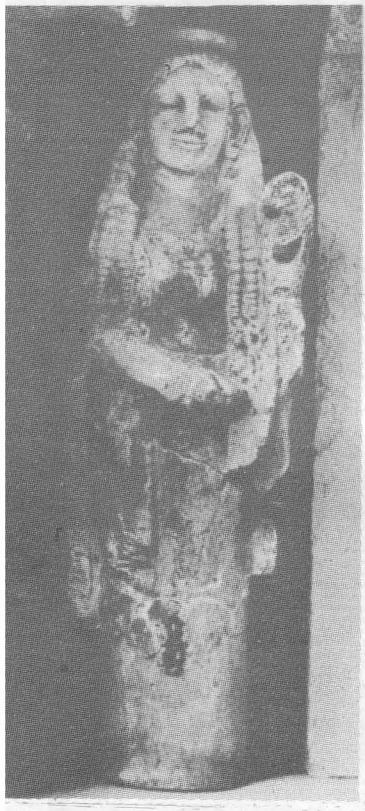

8. Purtătoare de Hidrie — Frontonul Măslinului (prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.), Muzeul Acropole, Athena.

9. Maître de Cabestany — *Chemarea Sfîntului Petru.* Provenind de la mînăstirea San Pere de Roda (a doua jumătate a secolului al XII-lea) Muzeul Marès, Barcelona.

10. Canonic în rugăciune (lemn). Biserica Colegială de la Montpezat-du-Quercy (sec. XV).

11. Bouddha meditînd
— Muzeul din Lahore.

12. Tommaso Masaccio — *Adam şi Eva izgoniţi din Paradis.* Capela Brancacci, Santa Maria del Carmine, Florenţa.

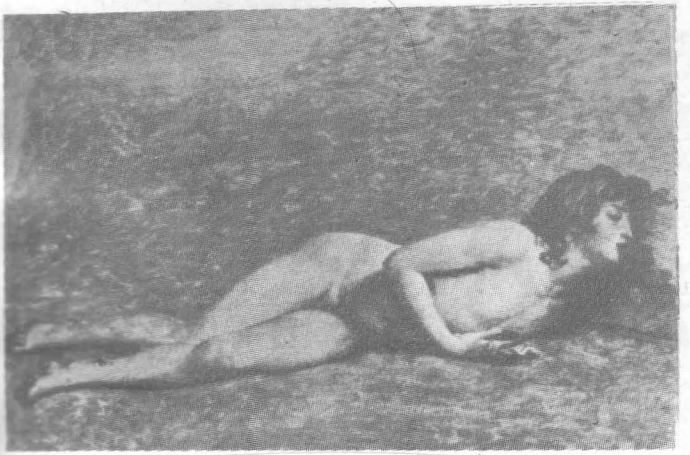

13. Jacques-Louis David — *Schiţă pentru moartea lui Bara* (1794). Muzeul Calvet, Avignon.

14. Sfîntul Ioan Prodromos (icoană grecească de la sfîrșitul secolului al XV-lea). Muzeul Luvru.

15. Eros hermafrodit și lebădă, amforă bahică *(Lenormant și Dewitte — Elite céramographique).* Bibliothèque nationale, Paris.

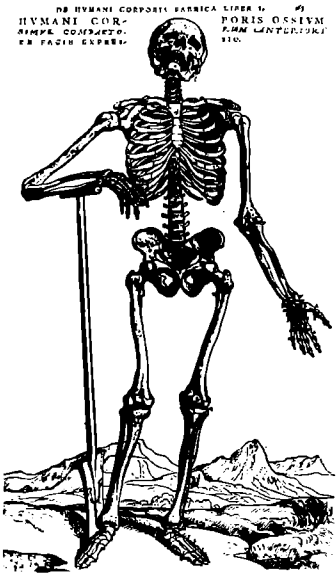

16. André Vésale — *Schelet.* (*De Humani Corporis Fabrica*, Basel, 1560). Bibliothèque nationale, Paris.

17. Juan Valverde — *Ecorşeu* (*Anatomia del corpo umano*, Roma, 1560). Bibliothèque nationale, Paris.

18. Antoine du Verdier — *Typhon, fiul Giganţilor.* (*Les Images des Dieux*). Bibliothèque nationale, Paris.

19. Antoine du Verdier — *Hecate tricefală.* (*Les Images des Dieux*). Bibliothèque nationale, Paris.

20. Andrea Mantegna — *Familia lui Lodovico* XII *de Gonzaga.* Detaliu din *Camera degli Sposi,* Mantova.

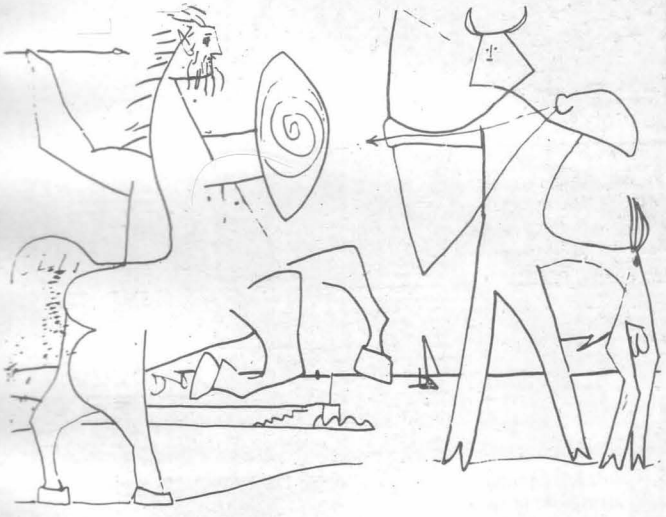

21. Jacques Gamelin — *Orate ne intretis in tentatione* (*Nouveau Recueil d'Ostéologie et de Myologie*, 1779) Bibliothèque nationale, Paris. Cabinetul de stampe.

22. Antoine Bourdelle — *Centaur murind*. Studiu pentru fresca de la Théâtre des Champs-Elysées (1912). Muzeul Fabre. Montpelier.

23. Pablo Picasso — *Luptă de centauri* (1945), desen în peniță. Galeria Louise Leiris, Paris.

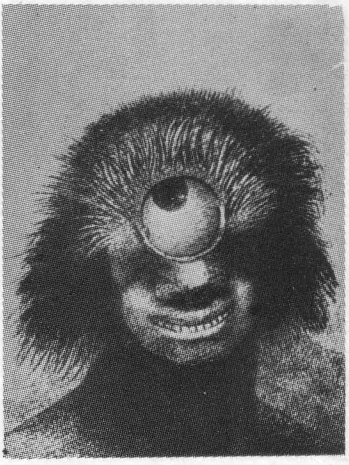

24. Odilon Redon — *Ciclopul* (*Les Origines*, 1883). Bibliothèque nationale, Paris. Cabinetul de stampe.

25. Capitelul Centaurilor. Prioratul de la Serrabone (secolul XIII).

26. Capitelul Sirenei. Catedrala din Saint-Dié (secolul XI).

27. Domenico Beccafumi — *Orfeu și licornul*, Pavimentul din capela Santa Catarina, Biserica San Domenico. Siena

28. *Ciclopul* — Gravură în lemn (secolul XVI). Bibliothèque nationale, Paris. Cabinetul de stampe.

29. Satir ducind un burduf (Conze: Heroen und Goettergestalten). Bi bliothèque nationale, Paris.

30. Sirenele muziciene (Menus propos de Gringoire, 1507). Bibliothèqu nationale, Paris.

31. Ambroise Paré — *Camphurul sau Licornul mării (De Monstris e Prodigiis, Opéra,* 1582). Bibliothèque nationale, Paris.

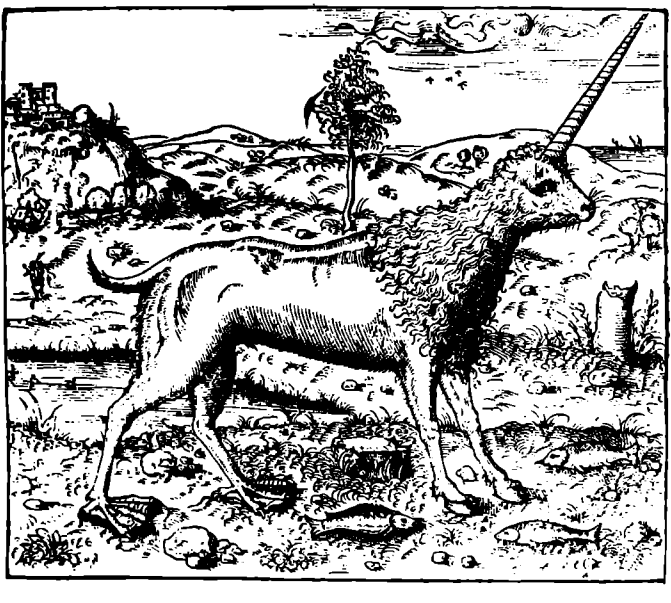

Capitolul VII

FRUMOȘII DEMONI AI ANTIPHYSIEI

Numesc monstru orice frumusețe inepuizabilă.
ALFRED JARRY

Cine va spune dacă sînt cu adevărat frumoși, feciorii Antiphysiei?

După pilda regelui Dipsozilor, fiecare poate citi povestea lor în „apologurile antice"[1]. Physis („adică Natura") a adus pe lume, „fără împreunare carnală", Frumusețea și Armonia. Dar iată că, geloasă pe rivala ei, Antiphysia se apucă și ea să procreeze. Din mărunțaiele ei se nasc Amodunt și Discordanța, doi demoni copii, cu capul sferic, cu ochii „tari ca aceia ai crabilor", cu urechile „ca de măgar", mergînd „cu curul pe creștet și cu picioarele de-a-ndăratelea". Antiphysia se grăbește să laude grația progeniturii ei, așa cum fac „maimuțele" cu stîrpiturile lor. O auzim cum declară că „a fi cu picioarele în aer, cu capul în jos înseamnă a fi asemenea Creatorului universului, iar părul este tocmai rădăcina omului, așa cum picioarele îi sînt ramurile". Lucrul cel mai grav este că acest discurs ajunge să convingă, încît perfida va găsi admiratori pentru odraslele ei, dar „numai oameni descreierați și lipsiți de discernămînt și de bun simț".

Cu riscul de a intra în această categorie, înclinăm uneori să ne întrebăm dacă anormalul trebuie să-și vadă mereu refuzate meritele și prerogativele frumosului.

---

[1] Cartea a Patra din *Pantagruel*, cap. XXXII

Căci — și orice ar zice Pantagruel — Physis și Antiphisia sînt unul și același lucru. Natura, pentru a se putea desăvîrși și a înainta mereu dincolo de ea însăși, are nevoie să se reproducă prin transgresarea normelor și să exprime, în cuvinte niciodată auzite, gîndirea care o conduce, Monstrul este primul născut din fantezia ei creatoare; el va pierde, înmulțindu-se, atributele care îl singularizau. Nu bănuim oare că fiecare dintre varietățile, acum stabile, din care se compune lumea organizată, provine dintr-un strămoș evadat din rutina vieții? Și astfel, aberația colaborează la ordinea universului. Infracțiunea devine lege.

Or, nimic nu ne obligă să discernem semnele frumuseții doar în lucrurile pe care Natura le repetă. Ne imaginăm, dimpotrivă, că, atunci cînd inovează și deconcertează, ea lasă să i se întrevadă alte cîteva secrete, își ridică puțin mai sus poala rochiei și ne cere să ne apropiem mai mult de aceste realități profunde, doar ghicite de către aceia care acceptă mai puțin să le înțeleagă ci mai curînd să se bucure de ele sau să-și hrănească astfel exaltările lor intime. Atît e de adevărat că, pentru a percepe esența lucrurilor, trebuie mai întîi să le simți frumusețea.

Și astfel, cu ce drept vom opri ambițiile sau curiozitățile artei înaintea anumitor praguri? de ce anormalul să fie proscris din cadrele estetice și din sanctuarele sufletului? de ce nenorocirile și diformitățile s-ar confunda în chip obligatoriu cu urîtul?...

Dacă nu ești hotărît să surprinzi frumusețea pretutindeni acolo unde ea se sustrage privirilor noastre, chiar atunci cînd ea trădează regula, chiar atunci cînd ea se însoțește cu monstrul, nu coborî în grădină: ție, formele naturale nu-ți vor dezvălui nici un sens.

Nu există valoare, din ceruri sau de pe pămînt, pe care monstrul să nu o fi contestat. Monstrul întreabă. Monstrul acuză.

Unele epoci i-au răspuns negîndu-l.

Cînd mulțimile adunate odinioară de solemnitățile de la Olimpia vedeau urcînd, la frontonul vestic al templului, atletica apariție a lui Apollo, vînătorul de nori, îmblînzitorul de pitoni, Apollo, cel ce alungă miasmele și pune ordine în haos, omagiul lor se adresa oare unei ipostaze a Binelui suprem? Nu cumva, mai curînd, efigiei Normei divinizate? Poporul din Egeea a fost, cu siguranță, cel dintîi care a hotărît să ridice pe altarele sale trupuri fără cusur și să înalțe Sănătatea la demnitatea Sacrului. Fie că Anadiomena se năștea, din freamătul mării, de la început, nubilă și perfectă, fie că Parthenos făcea să strălucească, în zorii Aticii, fruntea fără cusur a înțelepciunii, de fiecare dată se exprima, în forme sau în gînduri, suveranitatea Normalului.

Întreaga istorie a artei relatează prin ce șir de experiențe sculptura greacă s-a străduit, tenace, să definească un *canon*, o formă desăvîrșită, eliberată de accident, neștiutoare de rău, sustrasă lipsei de măsură, expresie plastică a armoniei interne a corpului, în așa fel încît omul să recunoască în sfîrșit în sine însuși o replică vie și pură a destinului. Atunci cînd Policlet din Argos tăia după legile modulului pe *Dorifor* sau pe *Diadumene*, el nu elabora numai tipul exemplar al tînărului cetățean, „apt pentru serviciul militar și pentru exercițiile din palestră", așa cum zice Quintilian (în termeni în care am vrea, astăzi, să descoperim o anumită ironie): el aspira să dea o imagine matematică a Omului, a Omului transfigurat prin Număr.

Prin reprezentarea normalului, frumusețea se identifica dreptei măsuri. Un singur cuvînt era de ajuns pentru a desemna virtutea prin excelență, idealul propus pentru tot ce există, simte și gîndește, și în care perfecțiunea morală și perfecțiunea formală se află reunite: καλοκαγαθία. Inițiații își transmiteau Numărul, cheia universului inteligibil, în care spiritul întemeietor inclusese multiple secrete, atît ale corpului cît și ale concer-

tului sideral. A fost instituită astfel o estetică a Absolutului de la care înțelegeau să se reclame filosofii platonizanți ai Renașterii și care, nu încape îndoială, nu a încetat să inspire, chiar fără voia noastră, propriile noastre judecăți.

Dar trebuie oare să uităm că acest popor supus normelor a fost totodată singurul poate care a instituit o credință fără Revelație, o tradiție fără Carte, o cosmogonie fără Creator, o antropologie fără păcat, și care nu a revendicat, nici, pentru suflete, un tărîm de dincolo de moarte, și nici, pentru mistere, un tărîm de dincolo de timp? Euripide condamna „zeii care sînt adorați noaptea ... [1]. Dar sînt oare și altfel de zei? Precum constelațiile, precum nebuloasele, s-ar putea ca zeii să nu se dezvăluie decît în timpul nopții. Noaptea, vederea străbate mai departe. Știm astăzi că, dacă soarele nu ar înceta, în fiecare seară, să jignească cerul, nu am cunoaște decît un mic sătuc al universului. Valéry nu evita să denunțe soarele ca pe o insultă strălucitoare adresată adevărului.

Grecii înșiși au presimțit uneori minciunile zilei și capcanele normei, ei, Grecii, care nu-și interziceau să ciulească urechea la vorbele cumplite pe care le lăsa să-i scape, în somn, Meduza.

Că Meduza a putut trece în ochii lor drept frumoasă, iată un fapt care ar fi fost deajuns pentru a gîndi că Venus a devenit frumoasă printr-o eroare. În fapt, istoria gustului este istoria metamorfozelor lui Venus. La început, Venus arăta adoratorilor ei aurignacieni din Lespugue sau din Willendorf niște sîni ca niște traiste, iar celor din Aouanrhet, în Tassili, ca niște ugere de capră. Ce va arăta oare, cîndva, strănepoților noștri?

Căci nu este deloc ușor să definești normalitatea avînd asentimentul tuturor. Putem judeca fiecare civilizația după imaginea pe care ea o avea asupra normalului. Cum să te îndoiești că

---

[1] *Hipolit*, 106.

exuberantele coapse de care e atît de mîndră Femeia din Laussel sau că picioarele ca niște șalvari de sultană pe care le exhibă efebii din Levantul iberic nu au fost, pentru strămoșii noștri din Paleolitic, atribute evidente ale Frumuseții ideale? Pe de altă parte, pariez că, în vremea noastră, croitorii ar mărturisi încurcătura în care s-ar afla dacă li s-ar cere să îmbrace, după exigențele canoanelor contemporane, șoldurile maiestoase ale Afroditelor din Cnidos și din Milo, farmecele emfatice ale *Aurorei* sau *Nopții* din palatul Medici, sau chiar acelea fără măsură ale modelelor, mai apropiate în timp de noi, ale lui Courbet sau Renoir. Fiecare generație se revoltă împotriva idealului normativ al aceleia care a precedat-o. Norma de astăzi era ieri lipsă de gust; iar mîine va fi lipsă de grație.

Mai mult, atunci cînd Venus se numește Lakchmi sau Ishtar, ar fi nepotrivit să-i reproșăm că împrumută anumite caracteristici ale normei de la o rasă care este diferită de a noastră: într-un loc norma înseamnă o talie de albină, într-altul un git de bivol. Unde e Creatorul care ar îndrăzni să nu semene cîtuși de puțin cu creaturile sale? Fiecare bărbat și fiecare femeie neputîndu-se admira decît pe sine, zeița care nu vrea să le descurajeze pe oficiantele cultului său va trebui să se străduiască să le ofere o reproducere cît mai exactă cu putință a ideii măgulitoare pe care ele o au asupra propriei lor înfățișări.

Și dacă modelele normalului se recrutează într-o rasă anumită, ele nu scapă nici solicitărilor timpului: ele variază. De la Djoser la Akhenaton, în ciuda hieratismului faraonic de comandă, nu a fost altă frumusețe mai puțin stabilă ca aceea din care Egiptul a făcut o lege: la amîndoi, ea afectează predilecții negroide, dar Djoser păstrează distanța inexorabilă a unui fetiș din Benin, în timp ce Akhenaton ar putea împrumuta masca sa personajului lui Camus, Caligula.

A avut loc, prin urmare, o permanentă evoluție a normelor. Știm prea bine că, de un secol încoace, orice evoluție tinde să se accelereze, pur și simplu

poate fiindcă a devenit conștientă. Celui ce se știe schimbător nu-i convine să nu se schimbe. După stilul anatomic instaurat de Winterhalter la curtea de la Tuileries, de cîte ori n-am văzut cum umerii își modifică înclinația, cum sînii ies în evidență, se dezumflă, urcă, coboară, învîrtindu-se în jurul axului feminin în căutarea unui echilibru imposibil!

Pe de altă parte, chiar dacă luăm în considerație un tip de artă bine definit, norma nu se manifestă acolo cu acea franchețe pe care ar dori-o doctrinarii. Întotdeauna o ezitare persistă la marginile dintre normal și anormal. Or, tocmai în această zonă indecisă găsește de cuviință să-și satisfacă dorințele, nu fără o ascunsă maliție, sentimentul frumosului. S-a observat mai demult, spre exemplu, că dacă arhaismul se acomodează cu convențiile verticalității și ale simetriei, orice artă care tinde spre maturizare caută perfecțiunea în imperfecțiune și se străduie să introducă în corpuri acele mici devieri prin care ea crede că operele vor dobîndi un surplus de farmec. Să măsurăm, în ceea ce privește arta statuară greacă, drumul parcurs, într-o jumătate de secol, de la *Femeia supărată* de la Acropole la *Rugătoarea* Barberini, și vom vedea cum emoția estetică se naște din imperceptibilele contestări ale unei prea stricte ortodoxii formale. De asemenea, pentru pictura din *Trecento*, drumul de la idolii încă somnoroși ai lui Cimabue la madonele tandre și complice ale lui Simone Martini sau Pietro Lorenzetti.

Să uităm, în fine, că normalitatea se diferențiază în mai multe tipuri constituționale? Normali, desigur, sînt cu toții, și *Discobolul*, și *Hercule Farnese* și *Bachus* al lui Michelangelo... Dar un morfologist va recunoaște ușor la unul tipul „respirator", la altul tipul „muscular", la al treilea tipul „digestiv". Or, în unul sau altul din aceste tipuri se ghicesc deja schița unui exces și înclinația secretă către un anume destin patologic. Există

mai multe moduri de a fi normal și fiecare nu reprezintă, la urma urmelor, decît o invitație la a înceta să rămîi astfel.

Vedem deci cum în artă se insinuează scabroasa tentație a anormalului. A crede că a trebuit să se aștepte pînă în zilele noastre ca oamenii să-i cedeze înseamnă a nu cunoaște trecutul omenirii. În orice timpuri, creatorilor le-a plăcut să introducă în imaginea corpurilor deformări sistematice pe care ar fi abuziv să le imputăm stîngăciei sau naivității și ale căror adevărate rațiuni ies rar la iveală.

De ce sculptorii atenieni ai epocii pisistratice au înzestrat ispititoarele lor Core cu o dublă umflătură a globilor oculari, convenție morfologică de origine poate acadiană, pe care toată arta statuară grecească din secolul VI, din Selinonte pînă la Chalcis și din Dodone în Laconia, a reprodus-o cu o inexplicabilă insistență? De ce maeștrii artei romanice au refuzat să facă o frunte serafilor de la Saint-Benoît-sur-Loire sau îngerilor de la Cabestany, transformîndu-i astfel în anencefali, și de ce au amplificat, precum un soare strălucitor luminînd lumea atunci cînd ea se oferă Sfîntului Duh, mîna lui Cristos de la Vézelay? De ce, dacă n-ar fi fost înzestrați cu o bărbie triplă și cu pîntec larg, Bodhisattva din Nara n-ar fi știut să se ridice la contemplarea esențelor? și de ce abdomenele feminine, chiar cele virginale, din epoca dinastiei Valois, nu păreau demne de o reprezentare plastică decît cu condiția să simuleze o apropiată maternitate?

Nu monștrii în chip deliberat izvodiți artificial și cu totul străini de real sînt aceia care se sustrag în și mai mare măsură înțelegerii noastre. Însăși căutarea unei forme estetice mai desăvîrșite a determinat reunirea într-un corp unic a unor frumuseți împărțite în chip obișnuit între sexe, tipuri animalice sau chiar regnuri diferite: astfel au luat naștere Hermafroditul, Centaurul, Mandragora. Creaturi compozite, de o neliniștitoare perfecțiune, au bîntuit în toate epocile: acel *pazuzu*

cu gheare de vultur și cu bot de leu inculca Sumerienilor demența sau febra malignă; Grifoni vegheau de-a lungul scărilor din Susa sau se înfruntau pe tapiseriile sassanide; Șarpele cu pene umplea cu zborul său cerul Americii precolumbiene. Tot provocînd natura comună, divagațiile artei încetară să mai implice o referință la patologic. Fata-laur, păstorița-fîntînă, pasărea-de-foc, vînătorul-stea, nu mai aparțin unui sistem biologic a cărui coerență trebuie legitimată. Monstrul care merge prea departe amuză sau instruiește, dar uită să mai provoace nedumerire. Chemarea misterului se face mai insistentă în ce privește aspectul deformărilor minore.

Uneori, misterul își află sursele în imediata apropiere: sufletul omului îi oferă suficiente rezerve. Cînd observăm, la toate figurile unui maestru de odinioară sau de ieri, aceeași anomalie, această repetiție ne face să bănuim o secretă obsesie senzuală. Fiecare artist rămîne fidel tipului feminin pe care l-a ales, născut adesea dintr-o întîlnire fortuită, petrecută în zorii vieții sale afective. Amintirea voluptăților pierdute sau a dorințelor frustrate sfîrșește, în chip insidios, prin a conferi dizgrației fizice a celei dintîi femei iubite, valoarea unui semn de frumusețe. Să nu căutăm în altă parte rațiunile care l-au determinat pe Théodore Chassériau să le împodobească cu aceeași gușă pe Esther, Suzanne și Daphné, sau pe Ingres să le dăruiască o vertebră rahidiană suplimentară lui Thetis sau Odaliscelor lui. Cine mai știe ce ascunse refulări au conferit Cristului blestemînd, Profeților sau acelor *ignudi* de la Sixtină torace de două ori mai mari decît cele obișnuite, umflate de un emfizem eroic?

Dar, mai mult încă decît pasiunile profane, sensul sacrului se dovedește generator de forme aberante. Cînd arta nu aspiră la nimic altceva decît să furnizeze imaginea a ceea ce nu se vede, cum să nu considere normele ca pe ceva lipsit de importanță? Or, de la hitiți, etrusci, maya și pînă în zilele noastre, observăm că oamenii și-au recu-

noscut mai degrabă înclinația către reprezentarea invizibilului decît reprezentarea a ceea ce se vede.

Cine dintre noi a văzut îngeri, pe Iacob, pe Tobias, pe Heliodor? Cu ce drept să pretindem că îngerii înfățișați de bizantini, spre exemplu, nu seamănă cu modelele lor? Neurmărind decît să ne introducă în tovărășia celor fără trup, mozaicarii de la San-Apollinare, de la Daphni, Torcello, Monreale, autorii frescelor de la Mistra, zugravii de icoane athonite, macedonene sau cretane nu se simțeau cîtuși de puțin obligați să respecte un canon derizoriu de perfecțiune umană. În aceste membre cuprinse de convulsii, aceste fețe rătăcite, aceste torsuri roase de febră, în toată această carne violentată de teribile impulsuri spirituale, ceea ce căutau ei nu era o dreaptă măsură, ci, dimpotrivă, starea de tensiune extremă cînd ființa se destramă, cînd sufletul se rupe de trup.[1]

În loc să ne indignăm în fața pretinselor jigniri aduse naturii, ar trebui mai curînd să admirăm diversitatea soluțiilor pe care o gîndire avidă de veșnicie le-a descoperit pentru a rezolva cea mai descurajantă dintre probleme: să arăți cu ajutorul formelor ceva ce n-a avut niciodată contur și să realizezi inserția în timp a ceea ce aparține unui alt mod al duratei.

Unii încearcă să investigheze nu legiunile Edenului, ci hoardele demoniace. Dar cînd Hyeronimus Bosch explorează Infernul sau *Grădina Deliciilor*, cînd Dürer introduce plăsmuirile sale în pădurea nocturnă în care înaintează *Cavalerul și Moartea*, cînd Peter Bruegel comemorează *Căderea*

---

[1] Cine nu acceptă caracterul deliberat al deformărilor la mozaicarii sau pictorii Bizanțului, ignoră rolul filosofiei lui Plotin în elaborarea esteticii lor (V. ANDRÉ GRABAR: *Plotin et les origines de l'esthétique médiévale*, în *Cahiers archéologiques*, 1935). *Eneadele* invită în mod expres pe artiști să-și caute inspirația în contemplarea extatică și să neglijeze bucuria ochiului în favoarea aceleia a sufletului, cu scopul de a-l conduce pe acesta la „o uniune intimă, realizată nu cu statuia, ci cu însăși divinitatea".

îngerilor răzvrătiți, ei caută — nu în domeniul patologicului, ci în acela al hibridului — mijloacele mulțumită cărora transgresează ordinea lucrurilor, ca și cum doar reminenscențele animalice ar putea să figureze spiritele din străfunduri. Pe lintoul de la Beaulieu împărățiile păcatului, pe care le va învinge, așa cum cuvînta Daniel, Judecata cea dreaptă, sînt încarnate într-o formă ce reunește în chip capricios toate structurile lumii animale.

Derivat fie din domeniul hibridului fie din acela al patologicului, trebuie ca un fenomen neobișnuit să deschidă în trama compactă a realului brеșa prin care se poate întrevedea o cauzalitate superioară aceleia ale cărei efecte privirea noastră neatentă sau indiferentă le înregistrează, în fiecare zi, în jurul nostru. Așa cum suferința ne obligă să ne interogăm destinul nostru personal, la fel anormalul forțează curiozitatea noastră și ne învață să reflectăm asupra rațiunilor care determină însăși dezvoltarea normalului. „Toate formele materiale, spunea Swedenborg, nu sînt decît niște măști și niște învelișuri ce ne îngăduie să ghicim izvoarele cele mai adînci ale naturii". Dar, dacă aceste forme s-ar mulțumi să ofere simțurilor noastre porția lor obișnuită de frumusețe, ne-am hotărî noi oare să căutăm dincolo de ele și să scormonim în nisipul aparențelor ca să dăm de izvoarele adînci? Imitarea aspectelor celor mai obișnuite ale lumii sensibile n-a dus niciodată la depășirea ei.

Mai mult, în ce anume lumea sensibilă are nevoie să fie imitată? Și nu știm oare mai degrabă că lumea interioară are nevoie să fie exprimată? Atunci cînd, la San-Rocco, Tintoretto ne îndeamnă să participăm împreună cu el la drama Răstigniri; sau la înălțarea Șarpelui de bronz, ceea ce el trebuie să ne spună nu se poate exprima decît prin trupuri chinuite și torsionate pînă la limita posibilităților lor vitale. Frumusețea formală nu se justifică aici decît consimțind la o „Altă Frumusețe".

Întreaga operă a lui El Greco, la rîndul ei, pare făcută pentru a ilustra dogma reînvierii cărnii. Este oare verosimil ca trupurile celor aleşi să păstreze integritatea caracteristicilor lor terestre? Toledanul şi-a consacrat întreaga viaţă eforturilor de a descoperi, printr-o inducţie aproape ştiinţifică, ce mutaţii trebuie să suporte organismele pentru a se adapta unor medii mai subtile. Ce ar putea fi altceva dacă nu ipoteza transformistă aplicată, cu anticipare, genezei genurilor şi speciilor serafice? Şi astfel au luat naştere acele fiinţe fără măruntaie şi fără schelete, acele mîini sinuoase, mlădiate de undele eterului, acele feţe construite, pe axe multiple, pentru un spaţiu metageometric, acei ochi globuloşi şi divergenţi de insecte ale empireului, acele nări căscate, aspirînd efluviile beatificate, acele trupuri albăstrui şi palide, hrănite cu ambrozie, trupuri asexuate precum acelea ale regilor preadamiţi, trupuri glorioase.

Totuşi, la aceşti maeştri ai suprarealităţii anormalul caută întotdeauna să se legitimeze printr-o referinţă la o viziune internă, considerată mai adevărată decît adevărul obiectiv. I-a fost hărăzit vremii noastre să cultive anormalul de dragul anormalului.

„Iris este fiica lui Thaumantis, spunea Montaigne, uimirea este baza oricărei filosofii". Şi al oricărei poezii, adăugăm noi. Plăcerile noastre provin din surprizele noastre. Excepţia zămisleşte frumuseţea.

Nu trebuie însă să credem că e deajuns să lucrezi în domeniul excepţionalului pentru a crea o operă frumoasă. Setea de miraculos care a condus către arta copilăriei, a alienării sau a civilizaţiilor primitive, de la Apollinaire şi Breton încoace, atîtea spirite dornice de nou, trebuia să orienteze alte căutări către zonele limită ale patologicului. Am vrea să fim încredinţaţi că aceasta s-a întîmplat întotdeauna pentru încîntarea ochilor noştri sau pentru ca gusturile noastre să nu aibă de acolo decît de cîştigat.

L-am văzut astfel pe fiecare artist dînd naştere propriei sale posterităţi, ale cărei diformităţi şi tare au devenit familiare contemporanilor noştri. Aceştia au învăţat să recunoască (nu fără o secretă bucurie, s-o mărturisim) umerii căzuţi, gîturile alungite, ochii goliţi, busturile scurte ale copiilor lui Modigliani, dar şi urechile clăpăuge, tenul roşcovan, privirea dureros de goală a băieţilor a căror paternitate şi-o revendică Soutine, fără a mai socoti fetele-amforă ale lui Campigli sau progenitura cu membrele umflate de edeme a lui Gromaire sau Fernand Léger. În marginea umanităţii comune, care îşi ia şi ea faţă de norme atîtea dezolante libertăţi, am îngăduit să se înmulţească în muzee, în vitrinele negustorilor şi chiar şi pe pereţii camerelor noastre, acele fiinţe cu două dimensiuni, mai mîndre chiar decît fiinţele vii ale ciudăţeniilor lor ereditare.

La drept vorbind, exemplele pe care le alegem dovedesc o oarecare moderaţie în dereglarea lor. În ochii unui medic, faţa *Sfinxului* lui Picasso prezenta doar o simplă „coloboma". Anomaliile relativ minore, polidactiliile, mîinile chircite, encefalocelele, *genua recurvata*, din care orice expoziţie ne oferă, de multă vreme, multe eşantioane instructive, rămîn în limitele exigenţelor esenţiale ale structurilor anatomice viabile.

Dar cînd, acum o jumătate de secol, au văzut lumina zilei *Domnişoarele din Avignon* ale maestrului andaluz, ne-am dat seama că nu se putea concepe nici o limită pentru posibilităţile de disociere a corpului uman. Trebuie să ne mai mirăm că, de atunci încoace, organele noastre şi-au cucerit, rînd pe rînd, autonomia? Ochiul, atîta vreme fixat în nişa orbitei, nu se mai teme să rătăcească, noaptea, pe pantele acoperişurilor, aşa cum ne arată o frumoasă pînză de Chagall. Şi dacă e să-l credem pe Braque, sînilor le place să-şi ia zborul din toracele femeilor şi să alerge să se agaţe de alte spaliere, iar Joan Miró a surprins în spaţiu zborul placentelor.

A răspîndi astfel în întreaga natură, cu generozitate, dulcea carne vie, poate fi o întreprindere

fructuoasă și o rafinată voluptate. Dar acolo unde nu mai există omul, nu mai există nici normal nici anormal, iar excesul însuși al licențelor anulează plăcerea de a încălca legile.

Absurdul, se va spune, își are și el regulile lui. Se obișnuiește astăzi să se caute rațiunile lipsei de rațiune, așa cum se manifestă ea în opere, în cea mai îndepărtată amintire a creatorilor lor „La început a fost întunericul", afirmă Geneza. Noaptea vîrstei foetale sau noaptea primilor ani ai vieții au fost matricea unde au putut să se ivească obsesiile care, în producțiile adulților, se exprimă în forme anormale.

La Odilon Redon, spre exemplu, tema „capului izolat", oferit pe o cupă, agățat pe un arbore, dus de ape, plutind împreună cu luna înserării, traduce obsesia mamei asasinate în brațele soțului, în măsura în care e adevărat că în acest mod **interpreta** copilul, în obscuritatea singurătății sale, **misterele** camerei vecine. Psihanaliștii noștri nu ezită de altfel să descifreze în viermuiala larvară din *Ispita* lui Bosch dovada unei aspirații sadice nerealizate, sau în *Margot cea furioasă* a lui Bruegel mărturisirea unor viziuni halucinatorii, legate de angoasa provocată de declinul presenil.

Fiecare dintre noi aparține, printr-o jumătate a existenței sale, unei lumi care reneagă normele zilei. De ce să le facem atunci reproșuri acelora cărora le place să-și amintească, în plină stare de veghe, de descoperirile pe care le-au făcut în somn? Cînd Empedocle și presocraticii imaginau zilele dintîi ale Naturii și contemplau, în Oceanul viermuind de germeni și de proiecte, degete fără mîini, viscere în căutare de torace sau de abdomene primitoare, ochi grefați pe alge și membre tîrîndu-se ca niște caracatițe, oferindu-se lăcomiei unei guri fără față, nu ne este interzis să credem că în cosmogonia lor intrau și aceste coșmaruri. Or, universul în stare incipientă al lui Empedocle, vis orb al unei materii nezămislite, pastă amorfă în care stau amestecate hazardurile, a fost odinioară și acela al lui Blake, Füssli sau

Rodolphe Bresdin; acest univers este, astăzi, în și mai mare măsură acela al lui Tanguy, Arp sau Dali, univers fără stînga și fără dreapta, unde, sub un cer golit de astre și de orice alte prezențe, se mișcă, într-un fel de stupoare, forme elementare sau nediferențiate, reziduuri ale unei creații falimentare sau încercări creatoare fără speranță de împlinire.

Ce artist de astăzi ar ezita să-și aroge dreptul de a reproduce lumea pe care el a ales-o dintre toate lumile posibile? Universurile elaborate de Max Ernst, Klee sau Marcel Duchamp nu oferă nici o trăsătură comună, în afara aceleiași lipse de respect și a aceluiași resentiment față de lumea pe care un Altul a vrut s-o aleagă pentru noi. Un Altul?... Un Creator ale cărui decizii ei le dezaprobă și al cărui gust îl refuză, atunci cînd nu-i repudiază însăși existența. Prin acest atentat deliberat, nu numai la fața omului și la desenul pur al corpului, ci la întreg realul, obsedantul real, iconoclaștii acestui secol se revoltă împotriva operei înfăptuite în cele Șapte zile, își exprimă marele refuz, își rezervă cultul doar Dumnezeului iraționalului.

Așadar, pentru a judeca libertățile pe care arta contemporană și le ia față de norme, nu avem dreptul să ne sprijinim pe exemple din trecut. Bizantinii, Tintoretto, Bruegel sau El Greco nu considerau violul aparențelor decît o metodă mai directă de a atinge divinul prin transgresarea umanului. Ținta lor esențială nu era deosebită de aceea a artelor primitive, mesopotamice sau melaneziene, în măsura în care acestea, alcătuind, sub imperiul ororii, imagini monstruoase, pretindeau că sondează misterele vieții și ale morții și se străduiau să observe în natură prezența sacrului.

Denigratorii moderni ai normalului par să se supună unei tendințe exact opuse. Dezintegrarea formelor, pe care o realizează cu o posacă înverșunare, echivalează, în ochii lor, cu o vrăjitorie conjuratoare a sacrului. Agresiunea împotriva con-

venţiilor anatomice figurează şi încurajează agresiunea împotriva ordinii gîndurilor şi a ierarhiei esenţelor. Arta inversează teodiceea. Acolo unde primii deformatori se străduiau să includă un omagiu şi o rugăciune, ceilalţi insinuează o renunţare şi o profanare [1].

Conform tezei susţinută de Nietzsche în a sa *Genealogie a moralei*, s-ar putea ca suferinţa, resimţită sau provocată altcuiva, să fie pentru om un fel de expedient mnemotehnic. Tiranul sau călăul au impresia că ajung, prin practica însăşi a cruzimii, să-şi constituie o memorie şi să se apere de scurgerea inexorabilă a timpului. Şi arta, vom adăuga noi, îşi acordă drept obiectiv principal acela de a învinge uitarea şi, ca să-şi întărească şi mai mult legăturile cu durata, ea nu ezită să se convertească, la rîndul ei, în „sistem de cruzime". Creatorii de odinioară îi chemau pe monştri în ajutor tocmai pentru a găsi veşnicia. Şi fiindcă au pierdut-o, cei de astăzi supun imaginea omului unor feroce represalii. Şi unora şi altora monstrul le apare drept cel mai bun sprijin în lupta contra timpului.

Dacă ar fi să-l credem pe Homer, misiunea „de a-i adormi pe cei vii şi de a-i trezi pe morţi" îi revenea lui Hermes. Nu era oare şi îndoita obligaţie ce-i revenea lui Apollo? Dar lumea care ni s-a dat merită destulă încredere, am impresia, pentru a ne determina să cerem de la artă mai puţin secretul adormirii vieţii ci mai curînd o victorie asupra morţii.

---

[1] Nu este totuşi interzis să presupunem că înşişi maeştrii ei vechi, rupînd cu conformismul morfologic, au cedat uneori seducţiei blasfemiei. Unii au crezut că observă, în anumite figuri romanice din Languedoc, o intenţie clandestină de jignire a valorilor ortodoxe, inspirată de revolta catară. Alţii i-au acuzat şi ei pe Bosch sau Ratgeb de a fi evocat cu o tulbure plăcere, aşa cum va face mai târziu James Ensor, decăderea lui Cristos, batjocorit de cea mai caricaturală dintre plebe, în *Ecce Homo*, *Încoronarea cu spini* şi *Purtarea crucii*.

Ne întrebăm uneori care este semnificația ciudatului impuls care, în fața unui spectacol din natură, provoacă în noi bucurie, acea bucurie despre care vorbește textul misterios din *Philebos:* „cînd armonia se destramă, în același timp și natura se destramă și apare durerea. Cînd regăsim armonia și reîntoarcerea la natura primitivă, apare bucuria, dacă putem vorbi în atît de puține cuvinte, cît mai concis posibil, despre lucruri atît de mărețe ..." [1]. Această bucurie înseamnă recunoștință. Îi mulțumim atunci că *există.*

Căci nu am putea defini altfel sentimentul frumosului decît drept o adeziune la ființă, o religioasă încuviințare a creatului, a tot ceea ce este creat.

Cine ar îndrăzni totuși să se socotească apt de a percepe de la bun început, cu sufletul său, tot ceea ce este creat? Artistului i-a revenit misiunea de a descoperi. El trebuie să dea naștere frumosului folosind ceea ce înainte nu păruse niciodată demn de a fi privit sau cunoscut. Într-adevăr, e însuflețit de o dorință de cunoaștere. Învață să cunoască și învață pe alții să cunoască, în realitatea lui intimă sau sensibilă, lucrul despre care nu aveam decît o noțiune obiectivă sau utilitară. Din această cauză, la sursele oricărei dorințe estetice se află o nevoie și o capacitate de perpetuă expansiune. Se adevereşte mereu că domeniul pe care îl exploatează arta își deplasează necontenit granițele și își mărește, cu fiecare epocă, întinderea.

Consacrîndu-se acestei opere progresive de convertire a realului în valori estetice, cum să nu fie artistul, mai cu seamă cel mai îndrăzneț, tentat de alegerea cea mai dificilă? Tocmai fiindcă maladivul, patologicul, diformul treceau în mod universal ca fiind marcate de semnul indelebil al urîciunii, ridicarea lor la dimensiunile frumosului

---

[1] Platon: *Philebos*, 31 d.

devenea nu numai supremul pariu, dar şi cea mai bună demonstraţie a resurselor admirabile ale puterii creatoare şi ale imaginaţiei umane.

Se povesteşte că poporul lui Israel, după trei zile de mers prin nisipurile din Sur, cîrtea împotriva lui Moise, zicînd: „Ce-o să bem?“, iar Moise, ca să taie setea mulţimii, îndulci gustul apelor Mării. Acum, cînd atîţia însetaţi rătăcesc în pustiuri, cine n-ar voi, venind în întîmpinarea dorinţei oamenilor, să facă din cea mai neagră amărăciune cea mai plăcută fîntînă?

Capitolul VIII

DE LA MONȘTRI LA ZEI

Cei din ceruri nu pot totul. Muritorii ating mai devreme abisul. Astfel cu ei se săvîrșește întoarcerea.
FRIEDRICH HÖLDERLIN:
Mnemosyne.

Visul nu este totdeauna un refugiu, și încă și mai puțin o promisiune de fericire. E mai bine uneori să nu zăbovești în intimitatea unui vis: te expui să întîlnești figuri deloc plăcute.

Ce stranie delectare au simțit totuși atîția oameni de odinioară provocîndu-și teamă cu creaturile născute din visurile lor? De ce s-au complăcut oare atît de adesea în a înzestra pe zei cu forme hidoase sau înspăimîntătoare? Cum oare cele mai legitime dintre aspirațiile lor, exigența religioasă, ambiția de a depăși limitele temporale și de a ajunge la o mai durabilă exprimare a eului lor, curiozitatea față de clipa din urmă, așteptarea unei iertări, și-au găsit în nenumărate rînduri împlinirea în culte nesăbuite și ale căror oprobiu sau derîdere le suportăm astăzi cu greu?

Să ne gîndim la animalele Mitologiei, acele ființe hibride, nici cal nici măgar, care hoinăresc într-un crepuscul obsedat de spaime, pe vîrfurile Olimpului radios: centauri, insecte vorace, sfincși sau tritoni... Cu ce sînge veninos, cu ce neagră umoare a însuflețit oare geniul inventiv al celor vechi acest popor de larve heteroclite? S-ar zice că Hercule n-a executat cele douăsprezece munci ale sale decît pentru a îngădui poeților să transcrie tot atîtea coșmaruri. Capete care renasc mereu din mlaștina Lernei, căpățîna mistrețului

Erymante, păsările de pe malul lacului Stymfalos, cu pene de aramă, și cîinele lui Hades cu lătratul lui întreit...: nici în cele mai urîte nopți ale noastre nu întîlnim prezențe mai abjecte.

Cînd Hesiod vrea în *Teogonia* lui să reconstituie originile lumii, nu vede alte resurse decît să-și imagineze și să descrie un lung șir de zămisliri de monștri: în sîngele Meduzei s-au plămădit Pegas și Crysaor, din Crysaor se naște Geryon, cel ce gîndește cu trei capete; acesta se unește într-o oribilă nuntă cu Callirhoe, fiica Oceanului, pentru a da naștere Ekhidnei; Ekhidna, „jumătate nimfă cu chip frumos, jumătate șarpe hrănit cu carne crudă în văgăunile pămîntului", aduce pe lume, cu colaborarea lui Typfon, o menajerie respingătoare. Hydra, Sfinxul, Cerberul, fiara din Nemeea și Himera, leu prin bot, capră prin spinare și uger, dragon prin unghii și coamă... „O! lume, și cîntecul limpede al noilor nenorociri!".

Dacă Grecia, care este considerată în mod obișnuit patria structurilor pure și a perfectelor armonii, nu a șovăit să proiecteze pe înșiruirea miturilor sale umbre atît de nefaste, cît de atroce și cît de bestiale vor fi figurile pe care ne așteptăm a le vedea ridicîndu-se din hăurile Asiei? Să nu ne mirăm că zărim pe altare, atît de respectate totuși de mulțimi, un zeu care-și scarpină burta cu trompa sa de elefant și altul ale cărui șase frunți poartă, pe ele orașe înconjurate de turnuri iar cele patrusprezece brațe, suliți, tobe și umbrele de soare, și un al treilea împodobit cu degete tăiate în salbă și care scuipă flăcări prin nări și ale cărui aripi aduc întuneric ... Asemenea panteoane par produsul unei demențe. Trebuie oare să discernem în ele doar eliberarea formelor care se elaborează confuz în adîncimea minei unde e închis misterul sufletului?

Nu putem totuși admite că geneza acestor deliruri scară oricărei legi. Analogii neașteptate se observă între reprezentările sacre ale unor civilizații foarte îndepărtate și în spațiu și în timp.

De la un capăt la altul al pămîntului, poveștile se repetă, zeii se reproduc în diferite forme. Harpiile din insulele Strofade apar în fața navigatorilor ca niște păsări cu păr și bust de femeie și aceeași înfățișare o arată pelerinului aflat la Angkor Garuda din mitologia khmeră. Imaginea zeului cu două fețe îngemănate se găsește la Janus romanul, la Agni, zeul vedic, și la Usmu de pe cilindrele accadiene sau hitite din mileniul al treilea și al doilea. Bătrîni terminați în coadă de pește au fost veneraţi și de greci, prin Nereus, și de mesopotamieni prin Oannes, sau de filistini prin Dagon, de hinduși prin Viagrapadar, acolitul lui Șiva. Dakini, zeița tibetană, față cu mască de leu, s-a dovedit din același neam cu Sakhit, idolul Nilului. Putem crede, prin urmare, că egipteni, mesopotamieni, greci, hinduși, khmeri s-au adresat acelorași modele.

Unde se află, aceste modele? Cărui repertoriu natural i s-au adresat și unii și alții pentru a îmbrăca visurile lor cu forme supranaturale? Poate astăzi sîntem tentați, spre exemplu, să căutăm prototipii dragonilor sau ai balaurilor din toate legendele la saurienii din era secundară pe care i-a scos la iveală paleontologia. Dar putem oare îndrăzni să acordăm celor vechi o știință a faunei fosile, fie ea chiar intuitivă?

De fapt, nu există decît sursa comună de documentare pe care o putem recunoaște la toate popoarele vechi avide de minuni. Pe monștri, ei îi vedeau născîndu-se în propriile lor cămine: din cînd în cînd, femeile, femele casnice, năşteau niște vlăstare imprevizibile, mesageri ai spaimei. Or, adesea, între monștri și zei este o similitudine perfectă. Un medic n-ar putea să se înșele: cele mai stranii creaturi ale Basmului nu-i oferă nimic care să-l descumpănească: medicul le-a descoperit echivalenții în borcane, pe rafturile muzeelor anatomice. Mitologia îi devine mai limpede grație teratologiei. Pe de altă parte, studiul anomaliilor congenitale capătă o valoare nouă și nesperată devenind sursă de informare asupra psihologiei reli-

gioase a primitivilor. Resimțim poate încă, ieșite din inconștientul nostru, impulsuri enigmatice pe care le explică numai o referință la vechile terori produse de nașteri aberante.

„Avem demonii pe care-i meritățm“ [1]. Să meritățm monștri demni de a ne servi drept zei.

Înainte de a fi zei, monștrii au fost semne. *Monstra vocantur quia monstrant*, spuneau cei vechi. „Îi numim monștri pentru că arată“. Ce altceva arată monștrii dacă nu ceea ce va veni și ceea ce poate ar fi mai bine să nu vină? Ei își asumă, în felul lor bufon și tragic totodată, rolul de prevestitori. Arta ghicitului preciza odinioară semnificația tuturor tipurilor anatomice de minuni. Titus Livius arată cum, în multe împrejurări, o naștere anormală influența hotărîrile senatului și ale poporului roman. După Sfîntul Augustin, apariția la Constantinopole, în timpul domniei lui Theodosius, a unui monstru cu două capete a fost privită ca o mărturie venită de sus în favoarea proiectului de sciziune a Imperiului sub două autorități.

E ușor de imaginat că prevestirile ai căror purtători erau noii născuți au fost aproape totdeauna nefaste. De aceea Legea celor 12 Table prescrie jertfirea copiilor cu malformații chiar de la venirea lor pe lume. Anulînd semnul, se spera să se distrugă faptul prevestit de semn.[2] Evul mediu, la rîndul său, și-a arătat aversiunea față de monștri, iar diformitățile, chiar neînsemnate, au trecut drept o manifestare a spiritelor rele.

Totuși, s-au găsit popoare care să privească cu îngăduință cele mai mari aberații ale naturii. În Egipt, de exemplu, credința în transmigrația sufletelor îndemna la respect față de orice viață animală și nici una nu putea părea mai respectabilă decît aceea care era considerată ca formă

---

[1] Max Jacob: *Visions Infernales*.

[2] În 1605 i-a trebuit multă îndrăzneală lui Jean Riolan ca să declare că se poate renunța la uciderea piticilor și a copiilor cu șase degete.

de trecere de la animal la om; astfel, monștrii erau cîteodată duși pe altare. În necropola de la Hermopolis a fost exhumată mumia unui anencefal care primise onorurile unui cult.

Curioșii vor descoperi, în fundul bibliotecilor, opere docte care fac speculații asupra originii monștrilor. Am zăbovit în tovărășia uneia dintre ele, aceea a lui Fortunio Licetti, care a apărut la Padova acum trei sute de ani [1]: naiv sau maliție, nu știm prea bine (și cine ar putea spune că naivitatea exclude maliția?), el rezumă excelent diferitele ipoteze ale vechilor autori asupra acestui considerabil subiect. Să le enumerăm, luîndu-l drept model.

Prima ipoteză pleacă direct de la Aristotel: monștrii se formează fie prin supraabundența fie prin penuria materiei seminale. Supraabundență la părinții care se hrănesc prea copios; astfel apar monștrii dubli ca, de exemplu, acela văzut la Verona în 1475, „același an, adaugă cronicarul, în care Cracovia a fost transformată în cenușă" (evidența legăturii dintre cele două fapte nu va scăpa decît celor neavizați). Și penuria: „Cînd sămînța este într-o cantitate prea mică pentru a converti materia în picioare omenești, ea o schimbă în coadă de șarpe, de țipar sau de pește".

A doua explicație: aceasta se întemeiază pe o prescripție a lui Moise care, pe muntele Sinai, se arăta mai grijuliu decît se crede față de problemele intime ale vieții feminine, considerînd că pentru soți nu toate momentele sînt propice pentru a satisface datoriile comandate de legea Domnului. De aceea Licetti ne declară: „Cînd părinții procreează în epoca ciclului lunar, se expun să aibă monștri, așa cum arată însăși Sfînta Scriptură".

În favoarea celei de a treia ipoteze tot Sfînta Scriptură aduce dovezi. Ea se referă la „puterea imaginației", să spunem mai curînd la influența

[1] *De monstrorum causis, natura et differentiis libri duo*, Padova, G. Crivellari, 1616. O a doua ediție (Frambotti, 1634) cuprinde o bogată iconografie în care recunoaștem figuri împrumutate de la Lycostene și Ambroise Paré.

reprezentărilor mentale ale mamei asupra dezvoltării copilului. Geneza ne vorbeşte despre festa murdară pe care i-a jucat-o Iacob socrului său Laban, care se angajase să-i lase în stăpînire toţi mieii sau iezii pătaţi care s-ar naşte în turmele sale. Iacob s-a gîndit să cojească din loc în loc bucăţi de plop sau platan şi să le arunce în adăpătoarele turmelor lui Laban în perioada cînd caprele şi oile intrau în călduri. Toţi mieii şi iezii născuţi din oile sau caprele a căror vedere fusese izbită de acele bucăţi pestriţe, erau înzestraţi, se pare, cu piei pătate. Se vede că demnul Iacob ştia să combine judicios genetica experimentală şi dorinţa de profit. Să nu ne mirăm că Iehova i-a arătat întreaga lui bunăvoinţă.

Autorii de altă dată vorbesc mereu despre această temă: Heliodor ne semnalează, de exemplu, că Persina, regina Etiopiei, a conceput cu soţul ei, regele Hydaspe, o fiică a cărei albeaţă a fost pentru acest cuplu de abanos un subiect de scandal. I-a fost deajuns doctorului curţii, pentru a-l linişti pe soţ, să-i amintească că regina, pe cînd era însărcinată, privise o pictură în care era reprezentat corpul de o albeaţă de crin al Andromedei.

Dar o fată albă, chiar dacă ar avea o negresă ca mamă, nu poate trece drept un monstru. Să ne reamintim mai curînd, împreună cu Ambroise Paré, cum Jean Bellanger, chirurgul regelui, a avut ocazia să examineze, lîngă Fontainebleau, un copil cu cap de broască. „Mama se numea Magdeleine Sarboucart. Dacă Magdeleine Sarboucart, bolnavă de febră, n-ar fi ţinut în mînă, ca să se vindece, aşa cum o sfătuise o vecină, o broască, în timp ce seţul ei o îmbrăţişa, n-ar fi născut un copil cu cap de broască".

Descartes s-a străduit să dea o interpretare raţională acestor fapte a căror veridicitate el s-a ferit să o pună la îndoială: „Figura unui obiect dat, ne spune el, este uneori transmisă prin arterele unei femei pînă la un membru oarecare al

fetusului şi imprimă acolo petele cunoscute sub numele de „dorinţe“ şi care produc mirarea savantului“.

E mai bine să nu analizăm prea mult acest curios concept fiziologic care face din sînge un vehicul de transportat imagini. E suficient să observăm că anomaliile în care pretindem că descoperim amprentele „imaginaţiei“ îşi găsesc originea în devierile dezvoltării ce datează din primele zile, sau măcar din primele săptămîni ale vieţii embrionare. După a doua lună a gestaţiei intervin cel mai adesea acele întîlniri de care credulitatea populară leagă asemenea malformaţii. O dată admisă această rezervă (şi toată lumea va fi de acord că este importantă), aş arăta poate mai puţin dogmatism decît majoritatea biologilor şi m-aş întreba dacă problema influenţelor mentale asupra creşterii embrionului trebuie să fie atît de uşor tranşată de către ştiinţa contemporană aşa cum este acum. Datele recente ale psihosomaticii ne invită neîndoielnic să ne revizuim unele afirmaţii.

Savanţii din trecut nu se credeau obligaţi să acorde mai puţin credit unui al patrulea mod de a explica fenomenul şi anume acela care se exprima prin noţiunea numită „amestecul seminţelor“. Monştrii oferă adesea caractere care le conferă aparenţe de creaturi intermediare între acele tipuri specifice din care viaţa animală a făcut cele mai comune modele. Nu părea deci irațional să admiţi că un monstru poate ieşi din uniri între indivizi de specii diferite. Într-adevăr, numai de curînd s-a dobîndit convingerea că asemenea uniri, chiar atunci cînd dispoziţiile anatomice le fac posibile, se dovedesc în mod necesar nefecunde.[1] Cum să nu vedem ce influenţă exercită această lege naturală dacă observăm că de respectarea ei depinde însăşi permanenţa formelor specifice lumii vii?

---

[1] Unele rezultate experimentale au părut în ultimlul timp că îndeamnă la atenuarea caracterului prea absout al principiului nefecundităţii interspecifice.

Cei vechi aveau fără îndoială, în această privință, o doctrină mai puțin statornicită ca a noastră. Deoarece, după părerea lor, iubirile dintre zei și muritori puteau duce la conceperea unei progenituri supraomenești, de ce nu s-ar fi temut atunci că din iubirile dintre oameni și animale nu s-ar fi putut naște o progenitură aflată la jumătatea drumului animalității? Astfel se explică reproșul care i se atribuie lui Thales, cu ocazia nașterii unui centaur în grădinile lui Periandru. „Te sfătui să nu mai iei de acum înainte ciobani tineri ca să-ți păzească iepele, sau dacă iei, dă-le soții".[1]

În Evul Mediu, bestiariul catedralelor traducea în piatră această viziune a unui univers zoologic în perpetuă schimbare unde se combină, la întîmplare, aripa și trompa, ciocul și copita, solzul și mamela, ghiara și aripioara. Nu știm ce tainică nerușinare a gîndirii a împins pe pioșii noștri pictori din Evul Mediu să conceapă împerecherea generatoare de forme hibride, forme pe care le-au zugrăvit cu atîta plăcere: să amintim doar, între atîtea altele, de bazilisc, produs din întîlnirea nepermisă a cocoșului cu vipera. Și mai aporape de noi încă, Réaumur reflecta asupra iubirilor stranii dintre găină și iepurele de casă și se întreba dacă de aici trebuie să rezulte pui cu blană sau iepurași cu pene.

Oricît de rezervați am fi în a pronunța nume pe care e mai bine să le trecem sub tăcere, nu putem să ne abținem de a menționa, în final, acea ipoteză asupra genezei monștrilor care a dictat odinioară cele mai tragice sentințe. Ea îl implică pe Necuratul în persoană și pe detectabilii lui complici. Cîte nenorocite n-au fost trimise pe rug pentru

---

[1] De altfel, se știe că Epicur, precedîndu-l pe Darwin, arăta, exemplificînd cu aceste împreunări întîmplătoare că oamenii coboară din animale. Dacă ar fi să-l credem pe Erwin Panofsky *(Studies in Iconology*, 1939*)*, Piero di Cosimo, în *Quatrocento*, și-a populat pînzele (cum ar fi *Focul în pădure* de la Ashmolean Museum) cu capre și scroafe avînd figuri omenești, tocmai sub influența doctrinelor lui Epicur.

că au născut copii anormali, acuzate prin această unică mărturie de a fi practicat iubiri nelegiuite! Desigur, suspectați de a fi ieșit din semințele infernului erau tocmai cei mai hidoși dintre monștri. Cine se oferă spre plăcerea creaturilor întunericului se expune să conceapă larve. Cornelius Gemma, de exemplu, ne descrie după cum urmează un nou născut care a apărut la Bois-le-Duc, în Brabant:

Ochii lui străluceau și aruncau flăcări. Nările erau cît ale unui bou. Avea coarne care ieșeau deasupra capului, o glugă cărnoasă care îi atîrna de gît, o coadă lungă de mai mult de jumătate de metru. Fețe de maimuță îi ieșeau din piept, capete de câini la fiecare din coatele sale. Picioarele îi erau palmate. A țipat atît de tare cînd s-a născut încît moașele au fost consternate, iar servitoarele au luat-o la fugă.

Cine s-ar îndoi că o asemenea înfățișare nu dezvăluie cea mai nefastă paternitate și cum să ne mirăm că, timp de atîtea secole, monștrii au trecut drept o manifestare a Puterii Întunericului în lumea celor vii?

Astăzi, totuși, cînd, după formula baudelairiană Necuratul reușește în cea mai abilă dintre festele sale, aceea de a părea, în ochii oamenilor, că se refugiază în inexistență, trebuie să căutăm rațiuni naturale pentru a explica apariția monștrilor. La urma urmelor, natura umană este atît de vastă, atît de diversă, atît de inepuizabil fecundă, încît cuprinde în ea totul, chiar și ceea ce ne apare împotriva naturii. Montaigne deja observase acest lucru: „Ceea ce numim monstru nu este monstru în ochii lui Dumnezeu ... Considerăm contra naturii ceea ce este împotriva obiceiului". Putem deci presupune [1] că legile care determină apariția formelor defectuoase nu diferă de acelea ce acționează în dezvoltarea embrionară normală.

---

[1] Impreună cu fiziologistul din Berna Albert de Haller, al cărui tratat *De Monstris* (Lausanne, 1768) a făcut multă vreme autoritate.

A defini aceste legi înseamnă să riscăm să ne îndepărtăm de ceea ce ne-am propus. Ne este deajuns să indicăm că responsabilitatea apariției unui monstru revine adesea unei fecundări aberante. Astfel, pătrunderea fortuită a doi gameți fecundați în același ou poate aduce dedublarea embrionului și da naștere unui cuplu „siamez" care asociază, în același ansamblu heteroclit, două capete, patru brațe, patru picioare, uneori tributare unei singure inimi.

În alte împrejurări, oul se segmentează de la sine, fără a fi suferit influențe fecundante. Dezvoltarea oului virgin poate duce, la unele animale, la conceperea unor indivizi viabili. Se știe că păduchele de trandafir, de exemplu, formează societăți de femele în care, de-a lungul a numeroase generații, orice ingerință a masculilor este prohibită. Dar, pentru mamiferele superioare, această „partenogeneză" duce în mod obișnuit la rezultate monstruoase.[1]

Chiar dacă fecundarea s-a realizat în mod fericit, se întîmplă ca oul să se supună, în segmentările sale, unor procese vicioase care împiedică expansiunea unor părți din el sau lasă să persiste forme anatomice tranzitorii care ar trebui, în mod normal, să dispară. Se întîmplă, de asemenea, ca membranele cu care se învelește embrionul, să opună un obstacol parțial creșterii sale sau să constituie niște ațe sau niște cute care îl privează de unul dintre membre.

Cauza acestor accidente sau erori în destinul prim, propriu fiecăruia, se ascunde adesea investigațiilor noastre. Medicii nu conchid totdeauna cu o deplină convingere că ar fi vorba de acțiunea

---

[1] Indivizii născuți dintr-o partenogeneză nu posedă într-adevăr decît o singură serie de caractere transmise, aceea care le vine de la mama lor, în timp ce indivizii normali asociază două moșteniri; cei dintîi sînt numiți „haploizi". Fenomenul invers, prin care se nasc ființe purtătoare de o triplă sau o quadruplă serie de caracter creditare („poliploide"), este și el generator de forme monstruoase.

unui traumatism sau a unor germeni infecțioși ca virusul rubeolei sau toxoplasma, ori de acțiunea toxicelor, alcool sau cocaină, de exemplu, sau de aceea a condițiilor nutritive defectuoase pe care le generalizează din cînd în cînd acele mari foamete a căror scadență periodică nu poate fi încă înlăturată de economia umană.

Dar ceea ce interesează cu deosebire în producerea structurilor anormale e mai puțin gravitatea aparentă a factorilor teratogeni cît mai ales momentul în care se produce incidența lor. Segmentările sau amestecul de foițe prin care un embrion capătă formă se realizează după un ritm mult mai accelerat decît ne imaginăm în mod obișnuit. După cîteva săptămîni, candidatul la existență se găsește deja prevăzut cu dispozițiile anatomice esențiale iar cauzele care produc perturbări nu vor mai putea aduce de acum înainte dezvoltării sale decît devieri de amplitudine restrînsă. Cînd o femeie simte semnele inițiale ale unei maternități, mica ființă care se află în pîntecul ei este deja bătrînă de cîteva zile și acele cîteva zile contează mai mult în istoria individului decît toate zilele care se vor scurge pînă la nașterea și pînă la moartea sa. În răstimpul acestor cîteva-zile intervin opțiunile decisive și, în momentul cînd cuplul generator începe să bănuiască prezența intimă a acestei ființe care va primi misiunea să ducă în viitor speranțele sale, el a închegat deja un vlăstar pe care nimic nu-l va putea abate de la fatalitățile sau de la șansele cărora le va rămîne de acum înainte prizonier.

Pe de altă parte, se crede că în aceste ceasuri determinante ale concepției și încă de la cele mai timpurii etape ale dezvoltării, influențe aproape neînsemnate, o izbitură intempestivă, o emoție, zdruncinăturile unei călătorii, o ușoară beție, chiar fortuită, o indispoziție, chiar beningnă, o medicație, chiar anodină [1], pot să marcheze ființa

[1] Mi s-ar putea reproșa că nu am citat talidomida in legătură cu care a bătut mult cîmpii o presă abilă în a

fragilă care, fără știrea nimănui, se elaborează în întunericul matern. La drept vorbind, ceea ce trebuie să ne surprindă este că nu se nasc în număr mai mare creaturi ilegitime din punct de vedere biologic. Ne rămîne să credem că o atenție providențială veghează asupra corectitudinii segmentărilor embrionare, și că doar astfel umanitatea nu a fost redusă la o colecție de monștri iar natura nu s-a abandonat unui veritabil delir morfologic. Nu se află oare aici mărturia acelui plan misterios, care, în ciuda solicitărilor hazardului, menține o ordine în continuitatea vieții?

De altfel, a avut largă circulație ideea că în zorii universului geneza monștrilor a fost mai ușoară și mai obișnuită decît este astăzi. Plinius cel bătrîn povestea că marea primea atunci în imensitatea ei germenii care cădeau din pîntecele cerului: acești germeni, răscoliți mereu de valuri și de vînturi, se combinau la întîmplare iar din acest amestec confuz se nășteau forme mereu reînoite.

Într-adevăr, pentru a înțelege surprinzătoarea multiplicitate de tipuri pe care lumea organizată ne-o oferă ca spectacol, trebuie să presupunem că fixitatea relativă de care se bucură acum regnul animal sau vegetal n-a constituit dintotdeauna legea vieții și că a fost o vreme cînd mutațiile afectau cu mai multă insistență materia ereditară. Fiecare dintre aceste mutații ducea în final la un monstru; dar, dacă acest monstru era cît de cît viabil ori purtător al unor modificări avantajoase de structură, el avea șansa să devină sorgintea unei rase sau specii inedite; formele noastre specifice de astăzi nu-și recunosc, cu siguranță, altă origine. Natura este un repertoriu de monștri care s-au schimbat în bine. Dacă Minotaurul nu s-ar fi încăpățînat în orgolioasa lui solitudine, am considera îngăduit ca taurii să fie astăzi car-

---

emoționa publicul prin evocarea unor false probleme; multe alte droguri pot însă exercita o acțiune nocivă asupra embrionului.

nivori și să aibă mîini pentru a mîngîia adolescenții înainte de a-i devora. Cînd a apărut Adam, el nu era altceva decît un monstru, un primat necuviincios cu paliumul cerebral hipertrofiat pînă la extravaganță, dar un monstru a cărui monstruozitate a avut norocul de a place arbitrului ascuns al destinelor animale și de a face ca deținătorul ei să obțină darul suprem, și anume conștiința de sine.

Dacă imaginația creatoare a naturii îmbătrînite pare uneori adormită, ea nu este totuși epuizată. Din cînd în cînd ea mai inventează un monstru. Și la urma urmelor, și noi o putem ajuta. Nici un privilegiu al demiurgului n-a stîrnit atît de mult individia și emulația oamenilor ca puterea de a crea în afara constrîngerii normelor. Nesăbuința noastră preferă să ia măsura suveranității divine tocmai în această infracțiune și nu în lege. Desigur, infracțiunea poate fi mai ușor imitată. Cine nu poate face mai bine se consolează făcînd mai rău. Fabricarea experimentală a monștrilor aparține de acum înainte rutinei laboratoarelor noastre. Nu-i lună în care societăților savante să nu li se comunice vreun mijloc nou de a da viață unor pui cu aripi prea scurte, unor cățel fără păr, orbi sau cu picioare foarte mici, unor salamandre fără inimă sau fără creier. Industria tarei se află în plin avînt.

Desigur, nu ne apropiem încă de visul pe care-l nutrea odinioară Bacon, cînd, în sfaturile cuprinse în *Noua Atlantidă*, încredința „Institutului lui Solomon" misiunea de a produce specii care ar fi avut drept scop să depășească pe celelalte prin organe mai bine adaptate sau prin simțuri mai subtile. Dar mai avem speranța de a vedea, într-o zi, ieșind din mîinile noastre un frumos, monstru, un monstru radios cu tîmplele nimbate, un monstru a cărui înțelepciune, al cărui geniu și ale cărui secrete le-ar umili pe ale noastre și care ar putea să colaboreze mai bine ca noi la acea operă de spiritualizare progresivă a lumii însuflețite, operă ce pare a fi scopul latent al gîndirii generatoare.

Instrumente ale mersului ascensional al universului biologic, creaturile cele mai puțin avuabile cunosc deci căi clandestine pentru a ne îndrepta spre divin. Nu sînt căile pe care intenționez acum să mă angajez. Hotărîndu-mă să trec „De la Monștri la Zei", mi-am propus ca punct de discuție esențial să arăt beneficiul pe care studiul originilor gîndirii religioase l-ar putea trage din decumentele teratologice.

În vremea cînd credulitatea generală tindea să devină mai puțin oarbă, spiritul critic al celor vechi se exercitase deja asupra propriilor tradiți teologice. Astfel s-a răspîndit, cam în al treilea secol al erei noastre [1], sistemul de exegeză a miturilor pe care un explorator filosof, Evhemer, l-a expus în *Istoria sfîntă* (Ἱερά ἀναγραφή). Evhemer se lăuda că a descoperit, în lungul coastelor Arabiei Fericite, o insulă neștiută de navigatori, insula Panhaio, unde inscripțiile unui templu i-ar fi revelat originile cultelor și ale zeilor. După această teorie, Panteonul s-ar fi recrutat pe pămînt, chiar printre oameni, personajele divine nefiind altceva decît morți iluștri, regi pe care victoriile sau inițiativele lor binefăcătoare îi hăraziseră să fie venerați de popoare.

Au trecut multe secole de cînd evhemerismul nu mai are trecere la mitografi. N-ar fi oare o înșelătorie să-l reactualizăm, și să o facem înlăturînd reațiunile lui cele mai valabile? Am putea oare enunța cu oarecare verosimilitate că, printre oameni, nu cei mai auguști și cei mai demni de

---

[1] Din secolul al IV-lea, cu școala aristoteliciană și Palaifatos (a cărui operă *Povești de necrezut* sau *Apista* ne-a parvenit și nouă), miturile fuseseră supuse unei critici raționaliste. În această perspectivă, sirenele deveneau curtezane avide (sau, pentru alții, bocitoare) iar centaurii, cavaleri dibaci. Socrate, în *Fedru*, își bătuse joc, în legătură cu legenda Orithyiei răpită de Boreu, de tendința sofiștilor de a aplica doar datele bunului simț pentru întrerpretarea miraculosului, ceea ce face ca Fabula să devină și mai verosimilă. (A se vedea Felix Buffière: *Les Mythes d'Homère et la Pensée grecque*, Les Belles Lettres, 1956, pp. 228—248).

recunoștință au meritat cinstea altarelor, ci aceia a căror hidoșenie ar fi trebuit să ne facă să ne fie rușine de lumina zilei? Cu siguranță, nu. Geneza Zeilor n-are nimic dintr-un act arbitrar. Ea manifestă, dimpotrivă, o enigmă esențială și permanentă a rațiunii; răspunde unei chemări venite din adîncurile ființei noastre. Omul se simte om prin sentimentul divinului și tot astfel justifică rolul privilegiat de care se bucură în cadrul creației.

Omul, însă, a tatonat mult timp, în chip dramatic, în căutarea puterilor necunoscute. Adevărul nu s-a născut dintr-o somație a gîndirii discursive, nici din progresele experienței sale obiective. Adevărul s-a revelat. A fost o vreme cînd Dumnezeu nu exista încă.

La început lipsit de perspicacitate pentru a înțelege că divinul își stabilește adevărata sa domnie dincolo de lumea sensibilă, omul a vrut să-i dea o formă care să amintească de a sa și totodată să se deosebească de ea. A încercat să caracterizeze supranaturalul înzestrîndu-l cu atribute inspirate din excepțiile naturii. Ciudatul a trecut mult timp în ochii săi drept înlocuitorul sublimului. Avid să conceapă o lume superioară, a crezut că nu poate face altceva mai bun decît să inventeze o lume anormală. Căutîndu-l pe dumnezeu, a găsit monstrul.

Nu încape îndoială că omul putea să se lipsească de modele directe pentru a popula ținuturile miraculosului. Avea posibilitatea să exagereze, să multiplice sau să asocieze caracterele al căror model i-l ofereau speciile normale. Voia oare să-și reprezinte o ființă înzestrată cu o vedere atît de pătrunzătoare încît să facă transparenți, pentru el, cei mai groși pereți și să-i permită să sondeze adîncurile cerului sau ale infernului? Se credea că era de ajuns să se amplifice dispozitivul optic obișnuit și iată-l pe Argus, ale cărui membre erau presărate cu ochi atît de numeroși încît nimeni nu și-ar fi îngăduit să le pună la încercare vigilența. Trebuia să-i ofere lui Odin, pentru drumurile sale, un mijloc de călătorie deosebit de rapid?

Era căutat, în grajdul viselor, calul Sleipner, prevăzut cu opt picioare și a cărui viteză n-ar fi putut, în acest fel, să fie egalată decît de aceea a arahidelor și întrecută doar de aceea a miriapodelor. Se simțea nevoia de a invoca un idol fecund și dătător de hrană, apt să fertilizeze pămîntul și pîntecele soțiilor? I se adaugă bustului o mulțime de mamèle și apărea Cybele, Mama cea Mare, sau Artemis din Efes. Cum oare o creatură zămislită din vîrtejurile aerului ar fi putut lua o altă figură decît aceea a unei ființe mixte, cu două fețe și cu picioare care țîșnesc de pretutindeni, acel blînd androgin care, rotindu-se, suflă din obrajii săi împătriți asupra lui Venus de Botticelli? Cîți zei nu s-au născut dintr-o simplă întîlnire de simboluri! Să așezăm pe corpul musculos al unui animal, emblemă a forței, un cap omenesc, semn de înțelepciune, și vom avea sfinxul sau taurii androcefali din Babilon sau acele *tapa* din Noua-Guinee, meduze cu privire de femeie.

Trebuie, de altfel, să remarcăm că, printre imaginile Mitologiei, multe trădează contrasensuri anatomice și că nici cea mai aberantă natură n-ar fi putut vreodată să le ofere vreun model. Astfel de imagini nu sînt în chip obligatoriu cele mai puțin frumoase. Să-i privim pe centauri. Teratologia nu oferă nici un exemplu de abdomen care să se găsească intercalat între două torace. Cînd un biolog vede, în incinta Olimpiei, frontonul în care fiii sălbatici ai Norului încearcă să ridice pe crupele lor logodnicele lapiților, prima lui mișcare este să disece în gînd aceste ființe compozite și să se întrebe cum se poate ca aorta, coloana vertebrală sau măduva spinării omului să se continuie cu acelea ale calului și ce conexiune neobișnuită permite colonului primului să se verse în esofagul celui de al doilea.[1] Și totuși, acești

[1] Ar trebui să ne placă mai mult centaurii romani (de exemplu aceia din schitul Serrabone, în Catalonia) care fixează fără interpoziție capul omului pe grumazul calului. Or, este semnificativ faptul că acest tip mai rațional satisface în mai mică măsură regulile intime ale canonului nostru estetic.

armăsari cu o alcătuire neverosimilă aleargă în Tesalia visurilor noastre. Dante avea să întîlnească, pe marginea spumei roșii în care suferă tiranii, pe acei care „unesc în piepturile lor două naturi“ și vom pîndi mereu, cu o tulburare asemănătoare aceleia a lui Maurice de Guérin, umbra minune înălțată, în pragul peșterii, pe cele patru copite și ale cărei mîini flutură niște ramuri în adierile nopții.

Întrebări asemănătoare ridică și Victoriile, acele tinere înaripate pe care le vedem, de exemplu, agitîndu-se pe basoreliefurile Acropolei, în atitudini pline de grație decentă și de noblețe familiară. Atît sînt de frumoase acele *Nikė* încît, atunci cînd mozaicarii bizantini au vrut, către secolul al IV-lea, să dea o reprezentare sensibilă a lumii spiritelor, ei s-au mulțumit să le copieze, iar Victoriile, mesageri ai gîndirii divine, au devenit îngeri ai artei noastre creștine.[1] Dar, îngeri sau Victorii, ele înfruntă în egală măsură atît legea anatomică cît și verosimilitatea fiziologică. Pe planul dezvoltării embrionare, într-adevăr, aripi și brațe pornesc de la aceeași schiță scapulară: s-ar putea concepe la rigoare, la o ființă cu o morfologie asemănătoare cu a noastră, aripile substituindu-se brațelor, dar nu suprapuse acestora. Pe de altă parte, pentru a pune în mișcare organe, prevăzute cu pene, de o atare amplitudine, necesitățile funcționale ar cere un aparat muscular foarte puternic, care nu se poate discerne în regiunea omoplaților unde artiștii au obiceiul să

Lucretius (cap. V) folosea, pentru a tăgădui existența centaurilor, un alt argument: specia cabalină, spunea el, ajunge la maturitate înaintea speciei umane; la trei ani, un centaur ar fi un cal puber și un copil care de abia începe să vorbească.

[1] Etruria a imitat Grecia, dar a precedat Bizanțul; la mormîntul lui Francisc, de la Vulci, Vanth, înger al morții care a fost de față la sacrificarea prizonierilor troieni, are două aripi dorsale; la fel se întîmplă și cu geniile cu picioare ascuțite de la mormîntul lui Typhon.

insereze o membrană furată de la păsări. Și care, de altfel, nu pare că se potrivește cu structura toracelui uman.

Într-adevăr, deși răspund din plin exigențelor noastre de armonie, îngerii și centaurii lasă să se întrevadă creații împotriva naturii, mai arbitrare, desigur, decît unele larve respingătoare al căror aspect, pe pînzele unor Bruegel sau Bosch, ne descumpănește. Baudelaire atribuie un merit lui Goya din faptul de a fi știut „să arate că absurdul este posibil": la îngeri și centauri, joncțiunea între observație și imaginar se dovedește atît de exactă încît aceștia pot trece, pe drept cuvînt, drept exemple de „absurd posibil".

Ce altă concluzie putem trage decît aceea că, în geneza formelor mitologice, nu se poate explica orice doar printr-o referință imediată la real? Trebuie să acordăm un oarecare credit facultăților inventive ale primitivilor. Să observăm una din acele catarame de centiron sau una din piesele de harnașament pe care arta stepelor le-a răspîndit de la Lusaces pînă în Luristan și din Caucaz pînă pe platoul Ordos din China; dacă descoperim, în încrețiturile aurului sau ale bronzului, o reptilă a cărei coadă se termină în bot de leu sau un cerb ale cărui coarne se ridică din capete de șoim, trebuie să admitem că, din toate timpurile, fantezia decorativă a încălcat cu o totală libertate faptele oferite de natură. Așa cum spunea Rimbaud, arta are drept funcție să „să fixeze vertigiile". De ce oare bijutierii sau pictorii de odinioară nu ar fi procedat ca artiștii baroci sau suprarealiști și nu s-ar fi complăcut în a consulta rătăcirile stărilor lor de beție sau capriciile vieții onirice? [1]

---

[1] Nicăieri intemperanța barocă n-a mers mai departe ca în grădinile din Bomarzo unde ducele Vicino Orsini a adunat o fascinantă menajerie de dragoni, himere și colosuri de piatră cu fețe care rînjesc sub încîlcirea ramurilor (V. André Pieyre de Mandiargues: *Les Monstres de Bomarzo*, Grasset). Aproape că am fi tentați să explicăm această invazie de fantome pe pămîntul toscan imagi-

Celui care acceptă aceste rezerve nu-i este totuși interzis să caute analogii între monștrii din leagăne și aceia din sanctuare. Or, aceste analogii le vom vedea multiplicîndu-se, adesea prea impresionante, s-ar zice, pentru a ne autoriza să găsim în ele întîlniri fortuite.

Printre diformități, nu toate par că au inspirat gîndirea creatoarea a miturilor. Aceasta a reținut în special pe cele mai rare și pe cele mai capabile să provoace surpriza și teama. Nu știu, de exemplu, ca vulgarul bot de iepure să fi făcut vreodată obiectul unei interpretări fabuloase. Pentru a trece de la planul organic la planul supranatural, trebuia ca o monstruozitate să provoace mari tulburări afective, trebuia să provoace teamă. Eugenio d'Ors a remarcat că această confuzie dintre monstruos și supranatural pornește tocmai din starea de indispoziție pe care ne-o provoacă monștrii: „Cînd considerăm monștrii drept zei, ne spune el, înseamnă că sîntem în imposibilitate de a-i socoti drept frații noștri".

Să nu omitem faptul că sensibilitatea religioasă a primitivilor nu se identifica deloc cu sensibilitatea noastră. O dată cu Revelația, de cîte ori am vrut să ne apropiem de divin, am făcut-o numai prin intermediul iubirii. Pentru primitivi, apropierea de divinitate era impusă de teamă. Lumea zeilor era lumea fricii; de ce să ne mirăm că se confunda cu lumea monștrilor?

Să lăsăm deoparte acele anomalii atribuite ființelor supranaturale care exprimă mai curînd un defect dobîndit decît un viciu congenital, o boală decît o monstruozitate. Obezitatea pe care sculptorul i-o atribuie complezent lui Dionysos, de exemplu, sugerează clinicienilor de astăzi diagnosticul de „sindrom adiposo-genital". Divinitățile pitice, ca acel Bes al egiptenilor, sînt vizibil afectate de distrofie osoasă cunoscută sub numele

---

nîndu-ne o supraviețuire a vechiului geniu etrusc ale cărui influențe n-ar fi încetat să se filtreze prin crăpăturile mormintelor, atunci încă neviolate.

de achondroplazie. Alții și-ar aminti de sfintele bărboase și virilizate din imagistica medievală, sfînta Kümmernis, în Turingia, sfînta Agnès sau sfînta Vilgeforte, a căror urîțenie manifestă în ochii noștri efectele unei dereglări suprarenale.

Studiul monstruozităților autentice e suficient pentru a susține teza noastră. Dacă aceasta ar cere o demonstrație exhaustivă, cu ușurință am găsi și alte exemple: acel „janiceps" din teratologie pe care-l reproduce exact Janus Bifrons al Romanilor, ale cărui ambe fețe privesc totodată timpul trecut și cel viitor; monștrii dubli „cefalotoracopagi", cărora le corespund zeii cu o sută de brațe, ca aceia din Panteonul hindus, antrenați într-o mișcare gîratorie, prefigurare a infinitului cosmic; și enormul Atlas, ghemuit sub globul pămîntesc, care pare inspirat de cazurile de encefalocel posterior în care hernia creierului formează pe ceafă o tumoare voluminoasă.[1]

Trei rase de monștri au fost atît de frumoase încît n-au încetat să obsedeze peșterile, crîngurile și golfurile Mitologiei umane. Ciclopi, Satiri sau Sirene, cu toții ne vor da o lecție convingătoare.

Se știe, de la Homer, că în Sicilia trăia odinioară o națiune sălbatecă, aceea a ciclopilor. Păstori ai mării, fii antorpofagi ai lui Neptun, ei devorau pe naufragiații pe care mîinile binevoitoare ale tatălui lor îi aruncau pe țărmuri, și ascundeau în golfurile lor comorile răpite corăbiilor eșuate. Înălțimea și vigoarea ciclopilor erau prodigioase: Polifem, șeful lor, închidea ușa bîrlogului său cu o piatră pe care douăzeci și două de atelaje n-ar fi putut-o urni din loc. După Hesiod, ei se puneau uneori în serviciul lui Vulcan și lucrau în atelierele de fierărie din Etna. Zeus se număra, pare-se, printre clienții lor cei mai credincioși și le aducea

[1] Aceste exemple, și alte cîteva, au fost împrumutate din lucrarea lui R. Rossle (din Berlin): *Des Mythes et de la Pathologie*, în *Virchow's Archiv*, 1942.

să asculte vîrfurile trăsnetelor sale, cînd acestea se tociseră pe spatele cine știe căruia blasfemator prea îndrăzneț.

Or, acești ciclopi nu aveau decît un ochi, impar și median, în mijlocul frunții, ochi perfect circular (de unde numele lor) și, după spusele lui Calimah, mare cît un scut. Ne imaginăm teama pe care o răspîndeau și nu ne mirăm că doicile, pentru a speria pe copiii mici, chemau odinioară ciclopul, așa cum chemau nu de mult, la noi, căpcăunul.

Acești căpcăuni însă, cu timpul, s-au umanizat. Polifem încearcă o oarecare jenă de a fi reprezentat sub aspectul brutei sălbatice și lacome, hrănite cu cadavre omenești, așa cum îl zugrăvește cîntul al IX-lea din *Odiseea*. Teocrit, Ovidiu, Gongora, Samain ni-l arată, lîngă nestatornica Galateea, rușinat de urîțenia sa și de unicul lui ochi.[1] Ovidiu precizează că, pentru a place păstoriței sale, își pieptăna părul zburlit cu o greblă și-și tăia barba cu coasa. Dar, după cum se știe, tot n-a avut succes. Frumoasele cred, fără îndoială, că iubiților lor nici doi ochi nu le ajung pentru a le contempla.

Prin ce mijloc să explicăm această malformație care ne descumpănește cu atît mai mult cu cît echivalează cu o inferioritate primejdioasă? A fost deajuns o singură lovitură de par înroșit în foc, înfipt unde trebuie, sub unica sprînceană, pentru ca Ulise să scoată din luptă pe formidabilul său adversar.

Totuși, neobișnuitul personaj al uriașului monoftalm și canibal figurează în repertoriul legendar al tuturor popoarelor. Sinbad marinarul, din *O mie și una de nopți*, a fost eroul unei aventuri imitată punct cu punct după aceea a lui Ulise, fără a omite nici orbirea monstrului. Ar putea fi aici un simplu plagiat. Dar Tătarii care, fără îndoială, nu l-au citit niciodată pe Homer, po-

[1] De exemplu: „Știu, tînără fecioară, de ce fugi de mine. Fugi pentru că o sprînceană păroasă se întinde pe întreagă fruntea mea, de la o ureche la alta, și pentru că nu am decît un singur ochi" (Teocrit: *Ciclopul*, 19).

vesteau, în nopțile de veghe, despre un colos, un anume „Depe-Ghoz", adică „ochi în frunte". După Plinius, și Arimaspii din Sciția, care se luptau cu grifonii pentru aurul pămîntului, împărtășeau destinul celui cu un singur ochi. Shiva hindus nu e dotat decît cu o orbită frontală. Pe o plachetă babiloniană din timpul lui Hammurabi apare un zeu în luptă cu o Erinie pe care vederea sa monoculară nu o face mai puțin agresivă. În Japonia, Hokusai s-a complăcut de multe ori în a desena spirite tot atît de prost înzestrate iar la noi, Odilon Redon s-a simțit constrîns de demonii săi să populeze cu ciclopi producțiile sale grafice. Îmi amintesc că mai de mult, în Norvegia, mi-au fost arătați trei pitoni de piatră, deasupra depresiunii Rauma; aceștia sînt numiți „Trolltinder" și iată povestea lor: ei duceau atît de departe monoftalmia încît nu aveau decît un singur ochi pentru toți trei și-l îndredințau de obicei aceluia dintre ei care mergea primul, deschizînd drumul.

Aceste curioase concordanțe folclorice nu trebuie să ne surprindă. Ciclopii, într-adevăr, se pot naște peste tot. Cea mai mare parte din muzeele de anatomie dețin exemplare conservate în alcool. Ciclopia, care rezultă dintr-o fuziune a organelor văzului pe linia mediană a feței, constituie o anomalie relativ frecventă. Cele două orbite sînt reunite în una singură, fără interpunerea osului etmoid, și adăpostesc un glob ocular rombic în care, la drept vorbind, persistă adesea vestigiile dualității inițiale. O asemenea malformație rezultă dintr-un defect de dezvoltare a veziculei cerebrale primitive anterioare. [1] Foetușii ciclopi au uneori dimensiuni neobișnuite, căci atrofia cerebrală coincide cu o excesivă creștere a restului organismului. Supraviețuirea lor pare

[1] Etienne Wolff a obținut experimental pui ciclocefali iradiind partea mediană a acestei vezicule. La un pește *(fundulus heteroclitus)*, e suficient să scufunzi ouăle în apă de mare amestecată cu clorură de magneziu pentru a provoca aceeași deficiență de conformație (Stockard).

totuși aproape totdeauna precară, datorită tulburării profunde a centrilor nervoși de care depinde ciudățenia lor.

E necesar, apoi, să subliniem caracterul malefic pe care miturile l-au atribuit totdeauna, în chip tenace, ciclopilor. Aceștia încarnează puteri supranaturale, dar răuvoitoare. Polifem al lui Euripide, ca și cel al lui Homer, nu uită să-și proclame josnicia: „Află, spune el prizonierului său, că ciclopii nu se tem de fulgerul lui Zeus. Nu știu prin ce anume Zeus ne-ar fi superior... Noi nu jertfim victime decît divinității primordiale, adică pîntecului nostru." Primitivii, surprinși, fără îndoială, atît de masivitatea cît și de infirmitatea senzorială a acestor monștri, au recunoscut în ei imaginea unei forțe oarbe, figurarea reavoinței imbecile a elementelor pe care șiretenia unui Ulise știe întotdeauna s-o înfrîngă.

Printre malformațiile cele mai răspîndite și cele mai familiare medicilor, se numără cu siguranță și acea numită *spina bifida occulta.* Ea se caracterizează printr-o ruptură în scheletul rahidian, la nivelul segmentelor lombar sau sacral. Din cauza unui defect, la embrion, de sudură posterioară a arcurilor vertebrale, se observă la acest nivel o lipsă, în așa fel încît elementele nervoase conținute în canalul rahidian și învelișurile lor sînt acoperite direct de tegumente, fără interpunerea unui perete osos.

O astfel de anomalie poate rămîne nebănuită, dar ea se denunță uneori prin prezența, în partea de jos a rinichilor, a unui smoc de păr, sau chiar a unei adevărate coame. Această pilozitate exuberantă se poate găsi cîteodată pe o ridicătură a pielii. Savantul german Virchow a fost cel dintîi care a descris, la oameni, această podoabă naturală neobișnuită ce reproduce aspectul unei cozi de cal.

Să adăugăm că atunci cînd sînt atinse ultimele perechi rahidiene se produc, în numeroase cazuri, tulburări ale nutriției membrelor inferioare și că malformații ale picioarelor se asociază malformației lombare: fie șchiopi *varus equin*, așa cum

au semnalat Conrad Brunner, Recklinghausen sau Kirmisson, fie sindactilie, așadar coalescență a degetelor de la picioare, așa cum a observat Fischer, astfel de vicii de structură conferă piciorului omenesc o aparență care amintește întrucîtva de aceea a copitei cabaline.

Ce imagini vor suscita în gîndirea noastră acești oameni cu copite și coadă de cal?... Iată cum înaintează, pe văile Citheronului, cortegiul lui Iacchos, cortegiu tumultos pe care îl însuflețește furia sfîntă a Orgiei, și, în urma zeului ce călărește o panteră, în urma bunului Silen, ațipit pe măgarul său, printre menadele despletite, în mijlocul vuietului produs de tamburine și cimbale, iată-i pe satiri, purtînd pe cap coroane de ciorchini, cu zeama curgîndu-le pe față, agitînd thyrsurile, cîntînd în cor ditirambii, iată-i pe satirii cu copite și coadă de cal. Iată-l pe Faun, marele Faun al după-amiezilor dionisiace, pe care poetul ne îmbie să-l urmăm în patria lui arcadiană, la grotele lui Menal sau Cylene, pîndind cuplul ispititor al nimfelor și cîntînd din flautul trestiilor...

Ou qu'il élève au ciel d'été la grappe vide
Et, soufflant dans les peaux lumineuses, avide
D'ivresse, jusqu'au soir il regarde au travers. [1]

Or, se pare că nu ne este interzisă șansa de a întîlni și azi satiri pe potecile Greciei moderne. Acum vreo șaizeci de ani, un medic militar elen Ornstein, a identificat, printre tinerii recruți coborîți din munții Arcadiei, aproximativ treizeci de cazuri de spina bifida cu coamă lombară. Recrutarea nu-i cruță deci pe aegipani. Fericite

---

[1] Citat deformat din Mallarmé, *L'Après-Midi d'un Faune*. Versurile originale sînt: „... *j'élève au ciel d'été la grappe vide | Et, soufflant dans les peaux lumineuses, avide | D'ivresse, jusqu'au soir je regarde au travers*". În traducerea lui Ștefan Ang. Doinaș: „*Cu hohot nalț ciorchinii striviți sub cer de vară, | Și-n pielițele clare suflînd pînă spre seară | Sînt dornic de beție și tulbure-n priviri*". (Mallarmé, *Poezii*, ed. Univers, 1972, p. 85) — N. tr.

nimfe din Erymanta sau Alphea, care găsesc astăzi, la cei ce le răpesc, atît prestigiul uniformei cît și anumite farmece substanțiale!

Instinctele perverse atribuite satirilor, beția, lubricitatea, înclinația către furt, se pot explica prin starea lor semianimalică ce pare a reprezenta mărturia unei naturi lubrice și grosolane. Dacă sculptorii, epocii romantice au crezut de cuviință, mai tîrziu, să-i deghizeze în fauni pe slujitorii infernurilor lor naive, nu au făcut-o fără a avea rațiuni suficiente. [1] La urma urmelor, ne putem întreba dacă iritarea conului medular, legată de malformația vertebrală, nu are repercusiuni asupra centrilor erectori și nu justifică astfel caracterul imperios al anumitor pofte.

În țara Marelui Pan, se întîmpla ca păstorul să ridice, cu o pietate înspăimîntată, stele funerare atunci cînd zărea, în umbra pădurilor seculare, nunți interzise privirilor omenești: *Propter nuptias quas vidit sub umbra.*

Andersen ne-a povestit, cînd eram copii, tribulațiile Micii Sirene, zînă adolescentă a apelor Iliperboreii, căreia, în bunătatea lor, zeii i-au dat într-o zi picioare ca oricărei fete de pe pămînt, dar nu și un suflet nemuritor, și pe care Prințul n-a iubit-o niciodată. Ființă de lumină și de grație suferindă, născută din întîlnirea dintre o rază de soare și un val, pentru a se risipi apoi, fragilă desperare, fulg de spumă în lumina soarelui ce răsare, cît de mult ne-a emoționat inutilul ei destin! Și am fi fost și mai emoționați dacă am fi știut că nefericirile ei nu erau cîtuși de puțin imaginare! Căci ele există, sirenele, sirenele care ademenesc și pe care nu le putem iubi, imagini ale fericirii de neatins!

---

[1] Satirii au supraviețuit deci epocii romantice. Dar ei au fost prefigurați încă din secolul al X-lea î.e.n. la Asirieni în palatul regelui Kapara, la izvoarele Kaburului. Săpăturile de la Tell Halaf au scos la iveală un relief de bazalt care înfățișează, susținînd un disc solar, două zeități cu coarne, coadă și copite.

Oprirea dezvoltării învelișului codal al amniosului determină uneori apariția, la embrion, a unei fuziuni mediane a membrelor inferioare. Acesta e modul de manifestare a monștrilor „simelieni", dotați, în chip de terminație pelviană, cu un apendice format prin sudura picioarelor, apendice care se termină fie printr-un picior, dublu sau unic, asemănător aripioarei codale a peștilor, fie printr-un vîrf ascuțit unde piciorul nu mai poate fi recunoscut. *Desinit in piscem mulier formosa superne*, spunea Horațiu: „Se termină în coadă de pește femeia împodobită, în partea de sus a corpului, de toate frumusețile".

În perioada anilor mei de ucenicie, unul dintre profesorii noștri a făcut autopsia unei sirene născute în împrejurimi: mama ei contemplase cu prea multă insistență, după cît se pare, cortegiul Amphitritei și al tritonilor săi, pictați pe o barcă de bîlci. O astfel de malformație e întovărășită în chip obligatoriu de o aplazie aproape completă a aparatului urogenital, iar sexul rămîne nedefinit. [1]

Pe vremea cînd, urmărit de mînia zeilor, Ulise despica marea sterilă cu prora corăbiei sale, sirenele sălășluiau în largul coastelor Campaniei. Erau trei surori, Parthenopa, Leucosia și Lygia, la fel de frumoase ca eufonia sugestivă a numelor lor. Cîntul XII din *Odiseea* (operă ce constituie, după cum se vede, un adevărat tratat de teratologie) a păstrat amintirea puterii lor de seducție, oprită la jumătatea trupului, a funebrei magii a cîntărilor lor și a acelei verzui pajiști submarine acoperită de osemintele mateloților înșelați de vocile lor [2]. Muzică enigmatică și întristătoare,

---

[1] Teratologia experimentală se arată și aici capabilă să reproducă fanteziile naturii: simelii prin iradierea sinusului romboidal al embrionului (E. Wolff).

[2] Se știe că sirenele primitive, începînd cu secolul VIII î.e.n. și pînă la sfîrșitul epocii antice, au fost reprezentate mai ales ca niște păsări cu cap de femeie. Euripide vorbește de πτεροφύροι νέανιδες (*Elena*, 167) iar Servius precizează (*in Aen., V, 864*): *parte virgines fuerunt parte*

muzică de perdiție, iar navigatorii n-au încetat să audă, printre izbiturile valurilor de stînci, melodia vrăjită și decepționantă. Maurras a reamintit și el nostalgica, deșarta și periculoasa frumusețe a acestei muzici, a acestei chemări a Oceanidei.

Vino : paturile noastre de alge uscate și de mentă
veștejită,
Înfierbîntate de toate vînturile cerului,
Au gemut prea mult în grelele reverii
Pe care teama de dragoste le adăuga dorinței ...

Dorință și teamă de dragoste, dublă și patetică mișcare a sufletelor pe care le încarnează simelienii și sirenele, monștri delicioși, făcuți pentru a ațița toate poftele și nu pentru a le ostoi.

Există în aceste mituri imemoriale, în aceste teme legendare, atît de des reluate în toate epocile și care emoționează și încîntă mereu, atîta prospețime sensibilă și atîta permanentă înțelepciune încît ghicim că ele țin de însăși substanța ființei noastre și că răspund unor întrebări născute odată cu noi și care nu vor pieri decît atunci cînd vom pieri și noi. Dar poate că lucrul cel mai deconcertant este îmbinarea dintre observația directă și capriciul inventiv, dintre realism și vis.

---

volucres, „pe jumătate tinere fete, pe jumătate păsări". Homer nu furnizează nici o descriere a sirenelor; dar unele detalii ne lasă să bănuim că aducătoarele de naufragii, atît de temute de Ulise, aveau înfățișarea unor femei înaripate; demoni funerari, „pajiștea înflorită" unde își găsiseră adăpost ar căpăta astfel valoarea unei descrieri a infernului și ar aminti de mitul lui Er (F. Buffière, *loc. cit.*). Se pare că prima mențiune a sirenelor-pești se găsește abia în tratatul *De Monstris*, ce datează din secolul VI e.n. (V.A. Farral: *La queue de poisson des sirènes*, în *Romania*, LXXIV, 1953, 433). Totuși, recent, O. Touchefeu-Meynier (*Bull. de l'Association Guillaume-Budé*, XXI, 1962, 4, 452) a semnalat unvas megarian, descoperit în 1947 cu ocazia săpăturilor de la Agora, în Atena, și datînd din sec. II î.e.n., pe care ambarcațiunea lui Ulise își croiește drum printre femeile-pești. Malformația simelienilor, ar fi inspirat, așadar, în mai mică măsură reprezentarea sirenelor, ci mai curînd pe aceea a tritonilor și a nereidelor, acoliții lui Poseidon și ai Amphitritei.

Ca și faunii, ca și cioclopii, sirenele aduc mărturie despre forța imaginației umane care a făcut să țîșnească, din cele mai mari erori ale naturii, ape vii de o inepuizabilă poezie. Această forță a conferit o legitimitate radioasă figurilor cele mai respingătoare, hazardurilor cele mai absurde. Datorită ei, bolnăviciosul și dezgustătorul ajung „în cerul anterior unde înflorește frumusețea".

Pe de altă parte, se pare că omul nu poate concepe nimic fără să se inspire din repertoriul formelor naturale. Crearea miturilor exprimă un efort semi-științific pentru a reprezenta realitățile invizibile grație unei extrapolări a datelor lumii vizibile. Dar, în acest scop, spiritul operează o alegere între datele vizibile, și se oprește cu mai multă plăcere tocmai asupra excepțiilor. El se convinge că, pentru a depăși condițiile comune ale vieții, e mai bine să plece de la cea ce este rar decît de la cotidian, chiar dacă ceea ce e rar poate fi infam sau înspăimîntător. Crede astfel că va scăpa mai lesne de determinismele cu care se simte investit. Anormalul colaborează în acest mod cu simbolica supranormalului. Ceea-ce-se-află-dincoace furnizează resurse pentru o explora ceea-ce-se-află-dincolo.

Cum am putea înțelege, dacă lucrurile nu s-ar petrece astfel, faptul că atîtea suflete identice cu ale noastre au socotit că își află împlinirea în adorarea monștrilor? „Oroarea este partea cea mai bună a umanității", proclama Faustul goethean. *Das Schaudern ist der Menschlichkeit bestes Teil.* Ea este, cel puțin, aceea prin care noi ne simțim de multe ori îndemnați să ne depășim pe noi înșine. Umanul nu reprezintă decît o aproximare a divinului. Totul în om ajunge la Dumnezeu, chiar și ceea ce el are mai rău. Călătorind în peșteri putem ajunge la suprafață, în aer liber, dacă ne este dat să verificăm vorbele înțeleptului: „Prăpastia cunoaște înfiorări și temeri pe care cerul le ignoră. Dar acela care n-a străbătut pămîntul și iadul nu descoperă cerul".

Capitolul IX

NOUL DISCURS DESPRE INOROG

Crezi că Inorogul se va pune în slujba ta și va rămîne în staulul tău? Ești în stare să-i pui jugul ca să-ți sape brazdele și să-ți răstoarne pămîntul părăginit? Îl crezi potrivit să-ți ducă recolta în hambare?

Cartea lui Iov.

Tot extinzînd realul în detrimentul misterului, știința s-a convins că realul va sfîrși prin a include toate darurile misterului și că visul, într-o zi, va trebui să se simtă umilit de cuceririle experienței pozitive.

Nimeni nu se poate îndoi, dacă a consultat arhivele paleontologiei, că fauna exagerată a ținuturilor miraculosului a lăsat efectiv pe argila noastră urmele labelor cu gheare și ale cutelor ei solzoase. „A cerceta și a învăța, spunea Platon, nu este altceva decît a-și aminti". Pămîntul își amintește, și noi ne amintim odată cu el, de populația fioroasă care l-a invadat după apariția lanțurilor carbonifere; salamandre cu coarne, șerpi înaripați, șopîrle cu colți de ciine, hidre, himere... Cînd cavalerul se rătăcește între criptogame și ferigi, înalte ca niște cedri, cînd Argonautul jertfește dragonul sau cînd Marta îmblînzește balaurul, cînd pescarul descoperă în plasele sale un celacant, ce fac ei oare altceva decît că se înșeală asupra epocii sau dau peste vreo fosilă care n-a murit la timpul potrivit?

Miraculosul a fost odinioară realul. Și mai este încă astfel în unele locuri retrase ale naturii. Dragele scot uneori la suprafață celenteratele și cefalopodele din adîncuri abisale, unele al căror corp nu este decît o gură sau care posedă simțuri necunoscute ori lanterne la capătul unor

pedunculi articulaţi, altele mai suple decît nişte fişii de mătase, iar noi începem să tînjim după grădinile pelagice în care animalele oarbe rătăcesc printre plante lucide.

Dar la ce bun să căutăm aşa de departe? E suficientă o lupă pentru a coborî într-o lume mai hidoasă decît a conceput-o însuşi Maldoror. Sîntem asaltaţi de monştri. Micimea lor îi ascunde sau îi justifică. Îi călcăm în picioare fără a-i vedea. Totuşi, dacă am imagina statura noastră redusă la a suta sau a mia parte, ne-am găsi, lipsiţi de arme sau de posibilitatea de a ne adăposti, cu întîietatea pierdută, la nivelul muştii, al gîndacului de bucătărie sau al păianjenului, în spaţiile intolerabile pe care nu le egalează nici o viziune a infernului. Ar trebui atunci să ne simţim la discreţia unei micşorări bruşte a speciei noastre sau a mutaţiei pe care ar putea-o provoca la artropode un val de gigantism.

Astfel, explorarea ştiinţifică a universului viu sau care a fost viu ne sugerează gîndul că resursele inventive ale naturii nu sînt cu nimic inferioare resurselor omului. [1] Poveştile noastre se mărginesc adesea să reproducă ceea ce a fost sau ar putea fi. Dar, în definitiv, în această competiţie dintre real şi imaginar, noi nu distingem nici un motiv care să ne facă să credem că unul învinge pe celălalt.

Au observat oare savanţii ceva care să nu fi fost întrevăzut şi de poeţi? Dacă luăm în consideraţie fiinţele cu care geneza caldeană, după spusele lui Beros, popula pămîntul primitiv, Kruts si Garuda la Khmeri, blemii şi sciapozii, vasiliscul şi şerpii cu două capete din mitologiile greceşti, cei patru îngeri răpitori ai lui Iezechil,

---

[1] Gordano Bruno (citat de André Breton: *Le Surréalisme et la Peinture*) declară: „Este de neconceput faptul că imaginaţia noastră depăşeşte natura şi că nici o realitate nu corespunde acestei posibilităţi continue de spectacol nou". Acestor afirmaţii să le opunem pe acelea din *Jurnalul* lui Delacroix: „Natura a depozitat în marile imaginaţii viitoare mai multe noutăţi ce vor fi spuse despre creaţiile sale decît creaţii cu adevărat noi".

pasărea Rock, despre care Marco Polo ne spune că ambasadorii Marelui Khan i-au smuls o pană, acele „pihis" din China, iubite de Apollinaire, „pihis lungi și suple care n-au decît o singură aripă și care zboară numai perechi", putem crede că toate aceste animale s-au născut fără modele, cel puțin fără alte modele decît figurile fioroase care dau tîrcoale trupului unui om adormit.

Cînd, la Escurial, regele Filip își împodobea alcovurile cu tripticurile lui Bosch, cu siguranță că recunoștea în ele creaturile ieșite din visurile sale. Pe spatele colinelor căscate ca niște scoici, în fața unor fîntîni asemănătoare cu niște raci care pierd un sînge albastru, protagoniștii primului cuplu își dau unul altuia coasta și mărul. Pe căpița de fîn se rostogolesc demoni policefali. Unii își introduc prin pielea spatelui, ca o meșă, brațul înarmat cu o lamă. Unii se deplasează asemenea unor roți sau mese turnante. Alții cîntă la harfă pe toraxul lor, întind portativele muzicale scrise pe propriile lor fese. Nu, nici oceanul și nici subsolul n-au inventat nimic nou.

Într-adevăr, pentru ce oare imaginația creatoare a vieții s-ar arăta superioară imaginației noastre? Chiar debarcînd pe o sferă necunoscută a galaxiilor, navigatorul spațiului ar trebui oare să se aștepte să vadă ceea ce n-a văzut niciodată la hotarele veghei sau la izvoarele nopții? O formă, sau se poate concepe și atunci este deja la hotarele veghei sau la izvoarele nopții? O formă, sau se poate concepe și atunci este deja concepută, sau este de neconceput și atunci trecem pe lîngă ea fără să o observăm. „Nu vei putea găsi un gînd în afara unui lucru existent", declara Parmenide. Dar nici n-ai putea să observi un lucru care există dacă nu te-ai gîndit niciodată la el. Știința înseamnă recunoaștere.

A refuza un mit în numele realului dovedește o anume îngîmfare ba chiar sărăcie spirituală. Un mit este totdeauna adevărat. El posedă întotdeauna un adevăr, măcar într-o parte a

sufletului, dacă nu a naturii. *Discursul despre Metodă* (VI, 8) ne asigură: „Toate ideile noastre sau noțiunile trebuie să aibă o temelie de adevăr, căci nu-i posibil ca Dumnezeu, care este perfect și adevărat, să le fi pus în noi fără acest adevăr".

Acest adevăr al miturilor n-ar putea decît să se întărească prin durată. Cu greu putem presupune că o convingere, puternică prin garanția secolelor, întreținută și reînnoită prin insistența generațiilor, să nu corespundă unui aspect din realitate. Să nu uităm că, la urma urmelor, fenomenele vieții mentale nu aparțin realului în mai mică măsură decît acelea al căror sediu și instrument este materia.

De aceea, chiar credințele cele mai învechite și mai insolite ale epocilor trecute merită să fie examinate, nu numai pentru că pot trezi curiozitățile de astăzi, amuzate și totodată deconcertate de mărturia unor moduri de a gîndi și de a simți care, aparent, le-au devenit străine, dar și pentru că ele conțin învățăminte a căror valoare rămîne. Ar fi deajuns ca aceste povești să fie frumoase. Ceea ce reține însă atenția noastră este faptul că ele au trecut drept adevărate. Umanul nu încetează să aibă valoare: însăși permanența structurilor noastre intelectuale ne garantează că nimic din ceea ce a întîlnit o favoare statornică în niște suflete surori nu poate să fi pierdut orice virtute.

Am vrea, de aceea, să zăbovim o clipă cu meditația noastră asupra straniei probleme a Inorogului, ocupîndu-ne de aspectul, obiceiurile și rolul eminent pe care i-l atribuie vechea farmacopee. [1]

---

[1] Teza elevului nostru Adrien Bouclet (1950): *La Licorne dans la Légende et dans l'oeuvre d'Ambroise Paré* aduce documente și mai bogate acelora tentați de vînătoarea de inorogi. În ce privește gîndirea, formația și influența lui Ambroise Paré, trimitem la nolița liminară a ediției noastre de *Textes choisis* din opera bătrînului chirurg (*Collection des Universités de France*, Asociația Guillaume-Budé, Paris, 1953), lucrare ce propune cititorului extrasele cele mai reprezentative din *Discours de la Mumie, des Venins, de la Licorne, de la Peste* (1582) și din *Réplique à la Reponse faicte contre son Discours sur la Licorne* (1584).

Mai mult încă, să nu uităm că polemicile de acum patru sute de ani, privitoare la acest animal curios care n-a avut nevoie să existe pentru a face dovada unei puteri terapeutice, au marcat o răscruce decisivă în istoria criticii raționale. Locul pe care-l ocupă *Discursul despre Inorog* în centrul operei lui Ambroise Paré ne lasă să înțelegem că nu era, pentru un spirit înnoitor, un mai bun pretext de a dezbate chestiunea meritelor respective ale autorității și experienței. Dar astăzi, cînd autoritatea (cel puțin aceea a înțelepților) și-a pierdut orice credit, dezbaterea ar trebui să se rezolve prin compararea valorii experienței simțurilor cu aceea a experienței interne.

Pentru ce să ne interzicem visul despre destinul inorogului? Orice ar zice unii, visurile nu înșeală niciodată.

S-a presupus că un călător a zărit într-o zi, în depărtările deșerturilor Libiei, una dintre acele antilope, numite *oryx*, ale cărei coarne lungi ca niște săbii se rup uneori în luptele pe care le dau aceste animale. Fără îndoială că el fu acela care i-a sugerat lui Ctesias, medicul Marelui Rege Artaxerxes Mnemon, descrierea „măgarului indian" cu un singur corn, descriere pe care au reprodus-o toți erudiții timpurilor vechi, de la Aristotel la Isidor din Sevilla. S-ar putea de asemenea ca privirile sale să fi fost frapate, în penumbra vreunui templu, de reprezentarea aceluiași oryx, înfățișat din profil, după tradițiile figurative ale vechiului Egipt, cu un singur corn vizibil.

Orice ar fi, e suficient ca unul singur să fi spus că a văzut un inorog pentru ca să-l fi văzut mulți. Ne este oare întemeiată mirarea provocată de această docilitate, cînd ziarele noastre ne întreține mereu despre acei monștri marini sau aparate zburătoare care au fost văzute zilnic, se pare, de mulțimi nenumărate? Ne întrebăm uneori dacă o mărturie iluzorie nu se poate mai ușor obține de la colectivitate decît de la un singur individ.

Fotius însuși, reluînd descrierea lui Ctesias în opera sa *Myriobiblion*, a adăugat unele detalii interesante. Inorogul a căpătat o blană de un roșu închis, ochi de miosotis, labe de elefant, coadă de vier. Supralicitînd aceste farmece, descrierea risca totuși să producă suspiciune în numeroasele spirite care nu înțelegeau să acorde credit unui adevăr prea frumos.

Dacă ne oprim la imaginea cea mai obișnuit admisă, dispozitivele anatomice proprii inorogului nu par că oferă caractere împotriva naturii. Rinocerul, pe care cei vechi îl cunoșteau sub numele de *monokeros*, se mulțumește și el, în ce privește atributele lui ofensive, cu un singur corn. În staule au fost văzuți juncani purtători ai unui singur corn median. Teratologia semnalează asemenea anomalii atît la cabaline, cît și de rumegătoare: experimentarea le reproduce[1]

Nimeni n-ar putea, prin rațiune demonstrativă, să-i refuze inorogului viața[2].

Un fapt totuși nu înceta să intrige: erau văzuți inorogi, dar nu erau arătați Ambroise Paré el însuși observă în chip oportun că, în spectacolele de circ, la Roma, de exemplu, în Jocurile seculare din timpul împăraților Gordieni, au fost prezentate numeroase animale exotice, „urși, rinoceri, cămile, tigri, elani, arici, zibeline, crocodili, cai sălbatici și marini, numiți hipopotami ...", dar că niciodată n-a apărut un inorog.[3]

---

[1] Biologul american W. Franklin Dove, de la universitatea din Maine, a provocat, în 1933, unicornia la un taur tînăr. De văzut și Clément Bressou: *Les Monstres, de la légende à la réalité*, ed. Palais de la Découverte, Paris, 1944.

[2] Paul Valéry credea același lucru despre sirene (Prefață la o ediție a *Centaurului* de Maurice de Guérin, 1928).

[3] Enumerarea este împrumutată de la Iulius Capitolinus și din *Istoria Augustă*. Bunul nostru Ambroise, a cărui gîndire, la urma urmelor, nu evita contradicția („Cred, a spus el în altă parte, că au fost totdeauna și mai sînt încă inorogi, nu numai pe pămînt dar și în mare", pg. 139 în ed. noastre), nu avea cum să se întrebe asupra posibilităților existenței inorogilor în trecutul geologic. Se cunosc astăzi inorogi fosile? Descrierea acelui *Elasmo-*

La aceste îndoieli se răspundea că inorogul era între animalele sălbatice, cel care se prindea cel mai greu. Trebuia, pentru a-l captura, nici mai mult nici mai puțin decît un personaj rar între toate și care nu era obișnuit să frecventeze deșerturile Africii: o fecioară imaculată. „Cînd vrem să prindem animalul, se spune în *Romanul lui Alexandru*, aducem o fecioară în locul unde știm că acesta paște și-și face vizuina. Dacă inorogul o vede, se duce să se culce în poala ei fără să-i facă vreun rău și adoarme acolo".

Și astfel, puțin cîte puțin, tema inorogului s-a încărcat cu un foarte bogat conținut simbolic, iar teologii, după exemplul sfîntului Bonaventura, au ales monstrul ca emblemă a purității fecioarei Maria. Martin Schongauer, după mulți alții, a figurat alegoric misterul Bunei-Vestiri printr-un inorog care-și odihnește capul pe pieptul Fecioarei Maria. [1] Pisanello, invitat să reproducă pe o medalie efigia unei călugărițe moartă la 16 ani, și trecută în rîndul sfinților, Cecilia de Gonzaga, gravă pe reversul medaliei o scenă însuflețită de poezia lui cea mai secretă: într-un peisaj pustiu, sub lumina lunii, o tînără cu figura acoperită, cu bustul dezvelit, stă cu inorogul subjugat la picioarele sale.

O lege stranie vrea ca orice ființă sau orice obiect rar și misterios să devină, în credința oamenilor, apte de a îndepărta suferințele corpu-

---

therium sibirium și a cornului său frontal oferă puține analogii cu descrierea mitografilor. Rămîne animalul faimos din grota de la Lascaux, atît de curios rătăcit în mijlocul unor animale aproape domestice, sau, cel puțin, familiare. Ceea ce știm despre aurignacieni nu ne încurajează să le atribuim intenția de a figura ființe pe care nu le-au văzut nicioadtă.

[2] Louis Réau subliniază tocmai neînțelegerea care, în această schemă emblematică, a inversat rolurile și a făcut din albul inorog imaginea Fecioarei Maria. În realitate, unicornul figurează pe Fiul unic al lui Dumnezeu care s-a înarnat în pîntecele Imaculatei. Psihanaliștii, nu încape nici o îndoială, și-ar da asentimentul mai curînd pentru această a doua interpretare.

lui. Doctorii n-ar avea, în ceea ce-i privește, decît să se bucure remarcînd că destinul natural al celor mai nobile visuri și al celor mai neobișnuite speculații este de a se transforma, mai devreme sau mai tîrziu, în concepte biologice.

Inorogul trebuia deci să vindece. Tradiția seculară de puritate care era legată de imaginea sa îl alegea drept animalul capabil să înlăture toate murdăriile, chiar și pe acelea pe care agresiunea morbidă le introduce în viața noastră organică. Găsim aici un exemplu, printre atîtea altele, de confuzie semnificativă între boală și culpabilitate, pe care o confirmă multe din formulele și obiceiurile noastre. Nimic nu ne încredințează, la urma urmelor, că este abuziv să întemeiezi o doctrină a salvării pe structuri etice. Cunoaștem alterări ale esenței noastre spirituale care pot să se exprime numai prin dereglarea funcțiilor fizice sau prin plăgile din carnea noastră. Psihosomatica a descoperit din nou că cel mai sigur mijloc de a ușura unele suferințe viscerale este, uneori, de a remedia stările de angoasă, de rușine, de panică și de ură care consumă perfid materia noastră, o brăzdează cu caverne și ulcere și fac să prolifereze, în adîncurile ei, buboaie și tumori. Să nu ne mirăm, așadar, că o logică anterioară logicii noastre a consimțit, în mod atît de deliberat, să treacă de la noțiunea de binefacere morală la aceea de virtute curativă.

Trebuia însă ca această virtute curativă să poată fi efectiv comunicată prin mijlocirea unor obiecte concrete, droguri sau talismane. Întîmplarea făcea ca, din cînd în cînd, navigatorii rătăciți pe plajele ținuturilor hiperboreene să descopere curioase formații naturale, deșeuri ale oceanului, pe care cu oarecare bunăvoință le putem asimila unor cornuri de inorog. Zoologia imaginară se îmbogățea astfel cu un nou tip de inorog, *Inorogul mării* sau *Camphur*, căruia i s-au atribuit și picioare palmate și înotătoare codală.

Știm astăzi că pretinsul corn de inorog nu era altceva decît un colț de narval, mai precis incisivul

superior stîng al acelui *Monodon Monoceros* care, la mascul, atinge sau chiar depășește o lungime de șapte picioare. Se mai păstrează încă exemplare din el în cîteva tezaure ale catedralelor, cum ar fi bastonul pastoral pe care-l vedem expus la Saint-Bertrand-de-Comminges sub numele de Alicorn. În canalul axial se găsea uneori apă, căreia credința populară îi atribuia puterea de a realiza niște vindecări miraculoase.

Ambroise Paré enumeră afecțiunile care cedează la tratamentul cu corn de inorog, administrat în prafuri sau în infuzie: „... ciumă, spasm, durere veche, febră intermitentă, mușcături de cîine turbat, de viperă, înțepături de scorpioni ...". S-ar putea obiecta că lista e lungă și disparată ... Să observăm că indicațiile cortizonului, acidului ascorbic și penicilinei nu sînt mai puțin diverse.

Cornul de inorog se bucura în special de proprietăți antidotice, mai ales față de toxinele organice. În contact cu acestea se înnegrea. În cupe sau ceainice erau introduse fragmente de corn pentru a preveni sau a dezvălui încercările criminale. La curtea regilor Franței, ceremonialul cuprindea, pînă la Revoluție, și încercarea felurilor de mîncare cu proba inorogului.

Nu ne îndoim, în ceea ce ne privește, că inorogul a vindecat. Faptul că în timpul lui Ambroise Paré a vindecat deja mai puțin și că de atunci a început să se răspîndească o oarecare depreciere (așa cum o dovedesc mărturisirile culese de bunul chirurg din gura Domnului Chapelain, primul Medic al lui Carol IX, privind întrebuințarea inorogului la masa regală) nu ne autorizează nicidecum să ne extindem scepticismul și la secolele care au precedat. Se știe că orice putere de vindecare medicamentoasă se uzează. N-avem oare în fața ochilor exemplul diferitelor antibiotice a căror eficacitate terapeutică se devalorizează, rînd pe rînd, și într-un ritm mai alert decît aceea a inorogului? Acțiunea salutară a unui medicament, neputîndu-se lipsi de încrederea care îl recomandă, se supune fluctuațiilor acesteia: conform unei evoluții mereu identice, ea crește mai întîi în

așa măsură încît anexează domeniului ei de influență un număr de boli foarte diferite de boala asupra căreia își exercita la început influența, apoi suferă o degradare progresivă și fără întoarcere. Ar fi pueril să făgăduim unui medicament sau unei metode de tratament o perenitate de care nu beneficiază nimic din ceea ce este subordonat încrederii omenești.

Inorogul, ca și „mumia", altă victimă a ireverenței lui Paré, nu și-a regăsit autoritatea asupra durerilor trupului. Curînd, nu i-a mai rămas decît să se refugieze din nou în acele împărății ale iluzoriului din care ieșise. Mai apoi, l-am putut întîlni din întîmplare pe vreun blazon sau în vreun sonet. Cînd Mallarmé privește ieșind, la miezul nopții,

*doi licorni zvîrlindu-și văpăile pe-o nixă**

prin însăși întîlnirea cu această „nixă", pe care doar jocurile rimei au făcut-o să iasă din neant, ne dăm seama că nu ia deloc în serios himericul său animal.

Totuși, de ce să fi renunțat licornii să se transforme în semne? Ei se înmulțesc prea mult în desenele oamenilor sau în vorbele și în divagările noastre pentru ca o exigență precisă să nu răspundă, în visul nostru, imaginii lor. I-am văzut contribuind la obținerea unor victorii: amintirea victoriei de la Clostercamp îi mai face încă să se cabreze sub platanii din Montpellier. I-am văzut zburînd, împodobiți cu bijuterii false pe care le atîrna la gîtul lor Gustave Moreau, în serbările tulburi și triste ale sfîrșitului de secol. Se pare că, mai de mult, a fost văzut unul, alb, cu ochi de hurie, rătăcind timid pe Alyscamps, printre morminte.

„Acum sînt gata să cred că există inorogi, declară personajul din *Furtuna* lui Shakespeare, și că în Arabia un copac servește drept tron păsării Phoenix ...". N-ar mai șovăi să exclame așa

* Traducere de Ștefan Aug. Doinaș.

acel care, într-o seară, a zărit inorogul înălțat pe orizontul strălucitor al lacului Maggiore, pe cea mai înaltă terasă a acelei Isola Bella pe care capriciul heraldic al Borromeeilor și-a oprit avîntul.

Cine oare n-a visat să se ducă în celelalte insule, și mai pustii, unde, sub drapelul cu trei lune de argint al seniorilor Boussac, Doamna și inorogul celebrează în tăcere o nuntă misterioasă? Lui Rilke îi plăceau aceste tapiserii, așa cum odinioară îi plăceau prințului exilat, fratele lui Baiazid, pentru care au fost făcute.[1] „A mon seul Desir" („Doar pentru a mea Dorință"), spune una dintre ele.

Pentru a-i mulțumi că a auzit apelul acelei dorințe, să nu fim severi cu inorogul din cauza îndoielii care se leagă de existența sa. „Boul este comestibil, inorogul nu", spune André Masson și Cartea lui Iov merge pînă acolo încît regretă că omul este incapabil să-l pună în jug, să-l constrîngă să are și să care recoltele [2]. Dar inorogul care se înjugă și care se mănîncă mai este oare inorog? Cît de mult îl prefer liber de orice supunere, chiar și de aceea față de real!

Și dacă nu există, tocmai prin asta ne este necesar. Și de-am putea, împreună cu Igitur, să bem la țița lui „picătura de neant care lipsește mării"!.

Am văzut odată la Lamego, în Portugalia, pe o pînză de Vasco Fernandes, Crearea animalelor,

---

[1] Înainte de a fi luate din țara Huronilor, puteau fi văzute în castelul Verteuil, apanajul familiei La Rochefoucauld, alte „tapiserii cu Inorog", țesute pentru căsătoria regelui Ludovic cu Ana de Bretania. Inorogul se ferește cum poate de capcanele întinse de vînătorii care-l hăituiesc, dar sfîrșește prizonier într-o grădină închisă, în mijlocul unei fabuloase exuberanțe florale. Prin inorog se reunesc întotdeauna, în chip nostalgic, mitul dorinței, acela al capturării și acela al frustrării.

[2] La drept vorbind, unii interpreți ai textului luat din Cartea lui Iov (39,9—12), pe care l-am ales ca epigraf al acestui capitol, traduc substantivul hebraic *re-em* prin bour și nu prin inorog. Se va observa totuși că bourul, în vremurile biblice, era deja un animal pe jumătate fabulos.

începută prin primul tropot al unui inorog imaculat. „Glasul lui Dumnezeu", spune Psalmistul în acel *Cîntec al Furtunii* pe care-l auzim în partea a doua a slujbei de luni, „face să salte munții Libanului și ai Sirionului, așa cum saltă puii inorogului". N-a dat oare viață Dumnezeu, prin același act generator, atît animalelor care populează doar gîndirea noastră cît și acelora care merg greoi pe pămînt?

Zoologia imaginară nu se supune unor legi mai puțin imperative decît acelea care au condus evoluția formelor naturale sau garantează continuitatea lor. Am putea concepe o clasificare sistematică, prin ramificații, ordine, familii, genuri, specii, rase, varietăți, a animalelor himerice, un vast repertoriu rațional, după metodele taxinomiei, care le-ar cuprinde pe toate și ar reconstitui istoria filiațiilor lor: de la dragonul feminin Tiamat din epoca babiloniană și de la Behemoth din Scriptură, de la Harpiile lui Hesiod și de la Arimaspele lui Herodot, de la Boramet din Tartaria, de la Tarascul androfag al Galilor și de la Golemul Talmudiștilor, de la Ihtiocentaurii lui Claudian și de la Hippogrifii lui Ariosto, de la Naga care a apărut regelui Asoka în Mahabarata, de la Broasca țestoasă născută din Fluviul Galben și de la Șarpele Octuplu din Koshi pe care l-au venerat Japonezii, pînă la ființele întrevăzute în coșmarurile lor de Poe sau Kafka, C.S. Lewis sau Jorge Luis Borges ...

Ne-am da seama atunci că acest inventar de forme fantastice nu revelează nicidecum, în sufletele schimbătoare ale diferitelor epoci sau ale diferitelor climate, un joc de capricii sau de hazarduri ci că el echivalează cu un inventar de forme mentale. Dacă aceleași tipuri se reproduc după aceleași reguli, este pentru că aceste tipuri sînt în noi. Există, cu siguranță, o ordine a visului, mai curînd decît o ordine a naturii, și care derivă din evidențele interioare ale omului.

Mulți refuză să acorde încredere acestei ordini a visului, simțindu-se descurajați de îndrăznelile și bizareriile pe care le descoperă în ea și

față de care rațiunea noastră pare că se resemnează cu greu. Dar este oare ordinea naturii mai puțin fertilă în îndrăzneli? Dumnezeu s-a jucat cu lumea vizibilă, pînă într-acolo încît a creat uneori un fel de parodie a propriei sale creații. El s-a jucat cu gîtul girafei, cu buzunarul sarigei sau cu cocoașa dromaderului. Pentru ce ar fi interzis fanteziei noastre, fiică a divinei fantezii, să se joace cu cornul inorogului?

Natura însăși nu refuză întotdeauna absurdului atributele necesarului. Ne-am convins că și visurile noastre acționează prin înlănțuiri ineluctabile iar creaturile cele mai deconcertante pe care se întîmplă să le întîlnim nu se sustrag nici ele unei necesități, unei obsedante, angoasante necesități. Presimțim uneori în somnul nostru primejdii atît de concrete și atît de grele încît amenință să ne urmărească dincolo de trezire, pînă la lumina diurnă. La ce sîntem expuși să vedem ieșind din visurile noastre?

Ne putem întreba dacă, într-o zi, animalele fabuloase nu vor contesta acelora din natură stăpînirea pămîntului. În China, o poveste profetică se transmite din generație în generație, în regiunea Cantonului, o poveste care amintește, stîrnind spaima ascultătorilor, de „animalele oglinzilor".

Povestea am aflat-o din *Scrisorile edificatoare și curioase* pe care, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, le-a publicat părintele Zallinger, din Compania lui Isus, și pe care Herbert Allen Giles, o sută cincizeci de ani mai tîrziu, le-a readus în atenția noastră.

A fost o vreme, aceea a Împăratului Galben, cînd lumea oglinzilor și aceea a oamenilor nu erau așa de separate cum sînt astăzi. Se ieșea și se intra prin oglinzi. În plus, formele pe care le zăreai în adîncimea lor nu coincideau deloc cu acelea care, ca și noi, evoluează în fața lor. Într-o noapte, totuși, neamurile aflate în oglinzi au vrut să cucerească țara oamenilor. După lupte sîngeroase, rugile și vrăjile Împăratului Galben au învins. El respinse pe invadatori, îi lipsi de orice autonomie și îi reduse la condiția de imagini ser-

vile. Prizonierii n-au ştiut de atunci altceva decît să repete, ca în vis, gesturile oamenilor.

Dar această letargie magică nu va dura întotdeauna. Mai devreme sau mai tîrziu, vom distinge în spatele cristalului culori necunoscute şi forme fără modele. Fiinţele de acolo vor înceta puţin cîte puţin să ne imite. Mare Peşte şi Tigrul oglinzilor se vor trezi. Vor sfărîma barierele de sticlă sau de metal şi, de data aceasta, nu vor fi învinşi.

Unii, deja, cred că aud în adîncul oglinzilor zgomotul îndepărtat al armelor.

Capitolul X

ISPITA MELUSINEI

Wolle die Wandlung
R.M. RILKE [1]

Legenda spune că, atunci cînd Hercule a cules în Insulele Serii merele de aur, hrană pentru nemurire, s-a înfricoşat; a ascultat sfatul Atenei; s-a dus să le pună la locul lor.

Ştiinţa împarte astăzi cu generozitate merele de aur, iar noi le privim, precum odinioară Hercule, perplecşi, cu neîncredere, uneori cu teamă. Niciodată omului nu i-a fost atît de teamă de el însuşi, teamă de ceea ce poate, teamă de ceea ce ştie, teamă de ceea ce va şti şi va putea mîine.

Mersul nostru înainte ne-a condus astfel pe marginea unui mare şi primejdios secret, secretul de a ne depăşi pe noi înşine, de a încălca umanul. Unul din visurile cele mai temerare ale descoperitorilor Icariei sau Atlantidei nu e oare pe punctul să devină realitate? Cunoaşterea ştiinţifică a întins deja atît de repede şi atît de imperios autoritatea noastră asupra materiei vii încît credem că nu e departe ora cînd această cunoaştere va deveni capabilă să modifice timpul uman şi să-l perfecţioneze.

Ea este chemată să se angajeze pe acest drum de însăşi reprezentarea omului, a esenţei sale, a originii sale, a misiunii sale, pe care i-au sugerat-o progresele cunoaşterii. Astăzi pare o nebunie să

---

[1] *Să-ţi doreşti metamorfoza* (Sonete către Orfeu, III, 354)

scoți rasa lui Adam din cadrele naturii vii. Ea își are locul ei marcat în continuitatea evolutivă. Corpul nostru este desigur o rezultantă; el stă mărturie despre opera perseverentă a unui imens trecut, despre rezultatul unui efort continuat insistent în timpul incalculabilei durate a epocilor pământului, prin intermediul structurilor și formelor.

Ne complacem să admitem totuși că nu prin faptul că a dobîndit, de curînd, la începutul cuaternarului, poziția verticală, o frunte dreaptă, o bărbie proeminentă, omul s-a rupt de animalitatea din care se trage. Lecțiile de antropologie nu ne atribuie nicidecum dreptul de a-l trata ca pe un corp nelocuit. Cînd, pe cea mai înaltă treaptă a evoluției, pe o planetă deja bătrînă și obosită să mai creeze, o supremă înălțare a dat viață pământului părinților noștri, aceasta n-a produs numai un tip de organizare inedit, ci o creatură destinată să conducă celelalte creaturi prin geniul său inventiv și, mai mult încă, o creatură aptă să înțeleagă creația. Veritabila înălțare omenească este aceea a unei conștiințe personale. Inovația umană înseamnă inserția, în ciclul metamorfozelor inevitabile, a gîndirii care conferă un sens și acordă o finalitate străduinței erelor ce s-au succedat, înseamnă palingenezia cu totul deosebită prin care natura însăși se justifică și se desăvîrșește în inteligență.

Cine ne autorizează totuși să susținem că această creatură evident privilegiată, aleasă dintre toate celelalte, va fi totodată și ultima? Pentru ce să închidem, în chip arbitrar, istoria vieții prin nașterea ei? Pentru ce să încercăm să opunem o barieră fluxului evolutiv? Cine i-a îngăduit insolentei noastre rase să tragă după ea poarta timpurilor? .. Insistent grijulie pînă aici în a reconstitui și a jalona marea mișcare ascensională a lumii organice, știința refuză să creadă că vîrful este de-acum înainte atins. Ea nu întrezărește nici un motiv ca să substituie un regim de permanență regimului de mutație care, de la origini, s-a afirmat ca însăși

legea devenirii universale. Dorința noastră n-ar trebui oare, dimpotrivă, să se unească cu rațiunea, pentru a aștepta nașterea unei rase mai puternice decît aceea a oamenilor, mai frumoasă, mai înțeleaptă și mai demnă de Marea Făgăduință? Cine știe dacă undeva, dintr-un lut mai curat, într-o grădină ocrotită, nu se va ridica un al doilea Adam, acela a cărui posteritate va înlocui rasa noastră și care va întoarce spre spiritul generator acea asemănare a cărei amintire figurile noastre vinovate au lăsat-o să se șteargă treptat?

S-ar putea ca această ființă să-și datoreze existența unei libere geneze; dar pentru ce nu ne-ar datora-o nouă? Pentru ce n-am face din ea opera noastră? Sîntem cu atît mai autorizați să pretindem onoarea acestei sarcini cu cît pare că viața a încredințat inteligenței umane grija de a-i urmări aventura și a-i dirija cursul. Simplul examen al faptelor biologice ne convinge, într-adevăr, că natura îmbătrînită a pierdut mult din fecunditatea ei originară. Mutațiile spontane pe care le înregistrează astăzi geneticienii nu acționează decît asupra caracterelor accesorii și care nu afectează niciodată structura unui organism în așa măsură încît să-i devieze tipul specific. Ne putem îndoi că de cîteva mii de milenii a apărut un gen nou pe planeta noastră. Apariția omului încoronează atît de vădit evoluția animală încît în același timp a blocat-o. Astfel seria evolutivă umană rămîne poate singura descendență vie care dispune de un potențial de regenerare. Dacă este adevărat că, în viitor, mersul ascendent nu trebuie să se întrerupă, el nu va asculta, după toate probabilitățile, decît de presiunea forțelor pe care le deținem în noi. În om, evoluția a devenit conștientă și, prin om, ea va deveni voluntară. De la noi așteaptă creația pe stăpînul ei necunoscut, pe copilul prodigios, purtător al valorilor noi care o vor transfigura.

Iată deci cum conjunctura așteptată, în care biologii se vor simți chemați să refacă, în chip artificial, opera vieții, de așa de mult timp rămasă în suspensie, a devenit iminentă. Cum s-ar eschiva

ei oare de la o chemare care nu e alta decît aceea a gîndirii formatoare ea însăşi? Prin munca lor vor fi capabili să creeze supraomul, sau mai curînd „metanthropul", fiinţă dincolo de uman, creatură mai puţin mărginită, mai puţin vulnerabilă, mai puţin trecătoare, mai puţin subordonată legii materiale, căreia îi vor fi făgăduite cuceriri pe care umilul primat, încă încărcat de animalitate, nici măcar nu putea să şi le imagineze.

Cred că multora le va fi greu să nu considere această afirmaţie drept aventuroasă sau frivolă şi să se convingă că problema supraomului artificial merită să fie pusă pe un alt plan decît acela al visului: Nu era oare himeră sau înşelăciune „golemul", figură de argilă artificial însufleţită ale cărei resorturi cabaliştii pretindeau că le mişcă? şi nu e oare înşelăciune sau himeră orice altă magie asemănătoare? Cu riscul de a fi acuzat că accept vrăjitoriile, aş vrea să examinez aici cu toată obiectivitatea metodele prin care biologii încearcă să elaboreze o artă capabilă să creeze supraomul. Aş vrea să precizez ceea ce este deja dobîndit în această materie şi să evaluez ceea ce va fi mîine.

Dar şi visele pot fi judecate iar vocaţia biologului nu este incompatibilă cu scrupulele moralistului. Faptul că geneza fiinţei viitoare ţine de domeniul posibilului şi că, în definitiv, ea apare drept o momeală nu ne împiedică să discutăm despre legitimitatea şi oportunitatea ei. „Omul poate şi trebuie să îndrăznească totul", a afirmat, într-o zi, Buffon ... Declaraţie de o îndrăzneală şi de un orgoliu care uimesc, totuşi declaraţie a cărei justeţe va provoca o oarecare rezervă din partea unora. Este oare într-adevăr îngăduit omului să cedeze tentaţiei supraomului?

„Spiritul omului pe care tu însuţi l-ai luminat, spune al Doilea Faust Ispititorului, a sfîrşit prin a se interesa de secretele Creaţiei şi iată-l că încearcă să atingă principiile vieţii ..." Cum să uităm oare că pe drumul care duce la Arborele vieţii veghează Heruvimii înarmaţi cu flăcări?

Între disciplinele biologice care se laudă că ne propun tehnici aplicabile la perfecționarea tipului uman, cele mai ambițioase sînt cu siguranță endocrinologia și genetica.

Nimeni nu mai ignoră astăzi ce datorează hormonilor lui. Acest cuvînt, *hormon*, place contemporanilor noștri prin eufonia sa și prin caracterul său enigmatic și pozitiv. În altă parte am amintit cu ce vigilență aceste curioase principii, emisari chimici, ieșiți din glandele noastre endocrine, conduc schimbările care se operează în umorile noastre, comandă miile de transformări de energie prin care capătă viață și subzistă celulele noastre și ne stimulează sau temperează forțele instinctive. Ele apar astfel drept esențialii făuritori ai unității noastre organice și ai personalității noastre, pentru că ei ne determină forma vizibilă, ne controlează ritmurile funcționale și guvernează, în adîncul nostru, misterioasele limite unde ființa carnală face legătura cu ființa voluntară și aceea a conștiinței.

Influența hormonilor asupra structurii și economiei organismelor este, în fiecare zi, verificată de fiziologi și fructificată de terapeuți. Maeștri în arta de a corecta, prin acțiuni endocriniene, erorile sau deficiențele de ordin patologic, sîntem îndrituiți să întrevedem o artă mai îndrăzneață încă, aceea de a elabora excese sau rectificări care ar corespunde unui cîștig efectiv de putere, fizică ori intelectuală, sau unei extensii a capacităților noastre vitale.

Tehnici analoge acelora care ne permit zilnic să trecem de la infranormal la normal, nu ne-ar autoriza oare să atingem o etapă complementară și să ne orientăm spre supranormal?

La toate popoarele, o tradiție constantă a făcut să se atribuie în mod deschis, în ierarhia ființelor, întîietatea celor mai mari. Dacă ar fi adevărat că, pentru a transcende umanul, e nevoie înainte de toate să ai superioritatea înălțimii, biologia ar fi mai întîi solicitată să fabrice uriași. Or, iată aproape jumătate de secol de cînd gigantismul

experimental a încetat să aparțină științei conjecturale. Secretul staturilor înalte îl deține hipofiza. Din 1920, Allen a văzut mormoloci crescînd fără măsură sub acțiunea implantanților de lob cu mucozități. După cîțiva ani, Smith, Evans și Long, Uhlenhut, Putnam, au aplicat la dezvoltarea mamiferelor proprietățile unuia dintre hormonii hipofizei, acela pe care îl numim astăzi somatotrofină și au stabilit posibilitatea de a obține, la șobolan sau la cîine, indivizi mai mari și mai viguroși. Avem toată libertatea să fim excortați, dacă ne place, de un supracîine cu falca mai puternică, cu pieptul mai lat, cu labele mai masive; demn, prin statura sa, să latre alături de întreitul Cerber la poarta infernului.

În 1950, Evans a arătat că, sub influența somatotrofinei, conținutul de albumină și de principii minerale al țesuturilor crește, în timp ce procentul de grăsimi scade. Aceste țesuturi, chiar atunci cînd fac parte dintr-un organism adult, dobîndesc astfel o compoziție chimică comparabilă cu aceea a organismelor în curs de creștere. Într-o carne care deja a consimțit să nu se mai schimbe și s-a supus legii stabilității, caracteristică momentului de maturitate a existenței, somatotrofina suscită acea misterioasă aptitudine de reînnoire care este privilegiul fazelor ascendente în care ființa încă mai caută să se desăvîrșească.

Nu îndrăzneam totuși să ne credem în stare să reconstituim rasa originară a Titanilor, îngropați pentru totdeauna sub munții din care-și făcuseră trepte pentru a se înălța la cer. Căci, la om, somatotrofina trecea drept aproape inoperantă. Dar, în 1960, ne-a fost revelat faptul că împrumutînd principiul stimulant al creșterii de la hipofizele omenești, puteam spera să obținem, pentru semenii noștri, efecte comparabile cu acelea pe care de mult timp le prevedea experimentarea pe animale.

Candidații la supraomenesc, pentru care a crește nu ar fi o fericire suficientă, vor aștepta de la hormoni alte binefaceri. Nu înseamnă că te în-

crezi cu prea multă îngăduință în viitor dacă privești ca pe un factor de pe acum disponibil puterea lor față de durată, înțelegînd aici durata biologică. Știm că ne este permis să schimbăm, datorită lor, ritmul vieții și, de exemplu, să dilatăm timpul util acordat viului, grăbindu-i începutul sau amînîndu-i termenul.

Unii își procură mijloace de a face mai precoce izbucnirea pubertății. Ni se întîmplă să observăm din cînd în cînd copii care, cu mult timp înaintea vîrstei prescrise de rutina naturii, au dobîndit atributele și aptitudinile unei sexualități împlinite și chiar, uneori, capacitatea de a procrea. Ne sînt arătați citeodată băieți a căror bărbie și al căror pubis deosebit de păroase lasă să se întrevadă o virilitate pretențioasă și adesea grăbită să se manifeste ca atare, alteori fetițe nubile la o vîrstă foarte fragedă și la care simțurile o iau înaintea rațiunii. Experiența ne arată că responsabilitatea acestor apeluri anticipate în serviciul lui Eros se datorește în multe cazuri unor tumori suprarenale sau genitale, focare ale unei abuzive elaborări de hormoni. Or, hormonii trezirii puberale, androgeni, estrogeni, sînt astăzi în mîinile noastre și nimic nu ne-ar interzice, dacă am considera că acest lucru este de dorit, să ne facem copiii să se maturieze mai repede, precum florile în sere, și să accelerăm astfel succesiunea generațiilor.

Dacă în viața noastră există o vîrstă cînd sîntem tentați să grăbim mersul enigmaticei mișcări de ceasornic care pare să regleze, în adîncul nostru, scurgerea duratei fiziologice, există o altă vîrstă cînd aspirăm, din toate puterile, să o oprim. Tot grație hormonilor ne este ușor să prevedem că bătrînețea va accepta în curînd să suporte unele amînări. Știm că prodigioasele surse de viață de care dispun elementele noastre constitutive rămîn neepuizate pînă la vîrsta extremei decrepitudini. Cercetările contemporane asupra culturilor țesuturilor au adus dovada că celulele care compun organismele superioare, atunci cînd le sustragem mediului lor originar și cînd, prin re-

țete tehnice bine cunoscute astăzi, le conservăm mai mult, dobîndesc un soi de perenitate. În schimb, ineluctabila degradare căreia îi sînt supuse în corpul nostru se datorește unor factori deocamdată greu de identificat, dar de care ne-ar ajuta să ne apărăm anumiți hormoni. Implantarea de testosteron sintetic sub piele sau alte procedee au apărut, în mai multe cazuri, capabile să salveze pe bătrîni de mizeriile inseparabile declinului și să le redea cîte ceva din poftele și visurile de care se bucurase tinerețea lor. Vedem astfel cum prinde contur o magie a tinereții. Să nu ne amăgim totuși pînă într-atîta încît să așteptăm de la hormonologie să ne dea ramura nemuririi pe care, în legenda sumeriană, Ghilgameș s-a dus s-o culeagă în adîncul mărilor, și să nu uităm că, după același mit, acea ramură a fost răpită de șarpele care a provocat inevitabila gelozie a zeilor.

Un alt grav și tulburător secret începe să fie divulgat și să circule prin laboratoare, dacă nu chiar și pe străzi: acela al sexului. Nimic nu este astăzi mai mobil decît sexul, supus capriciului experimentatorilor: am avut mai înainte o mărturie în acest sens.[1] E suficient, după cum se știe, să expui, de exemplu, un cobai femelă, chiar din stadiul embrionar, acțiunii androgenilor pentru a obține un individ masculinizat, și chiar aproape integral masculinizat, în structură, formă, aptitudini funcționale, comportament psihic. Aplicată la masculi, aceeași vrăjitorie hormonală îngăduie să creezi „hipermasculi", dotați cu o virilitate mai întreprinzătoare și capabili de vitejii care i-ar fi făcut să fie preferați lui Hercule pentru satisfacerea simultană a celor cincizeci de fete ale lui Thestios. Las discipolilor lui Moș Ubu grija să calculeze avantajele pe care le-am putea aștepta de la colonizarea pămîntului cu un popor de hipermasculi.

Se poate, așadar, observa că programul de elaborare a unei supraumanități prin puterea hor-

---

[1] A se vedea cap. III, *Copiii din Idumeea*

monilor este de pe acum în curs de realizare. Totuşi, acest program acceptă de la început o limitare care îi reduce considerabil raza de acţiune. Într-adevăr, intervenţiile propuse pînă acum privesc numai destinul individului. Fie că vizează talia, longevitatea sau sexul, perfecţionarea pe care o aduc dispare odată cu individul beneficiar. Pentru a obţine modificări transmisibile, care să supravieţuiască individului şi să orienteze întreaga specie spre cele mai înalte împliniri, trebuie să recurgem la alte metode, şi anume la metodele geneticii.

În ziua în care omul s-a văzut în stare să acţioneze asupra substanţei ereditare, o mare speranţă de reînnoire a început să strălucească în istoria noastră biologică, rămasă timp de milenii în stagnare şi plictiseală.

S-a constatat că, din cînd în cînd, în continuitatea unei speţe se produce spontan, sub influenţe fortuite şi cel mai adesea greu de precizat, o modificare bruscă, susceptibilă de a fi comunicată descendenţilor şi capabilă să promoveze geneza unui tip nou. Este ceea ce numim o mutaţie. Rolul acestor mutaţii se dovedeşte preponderent, şi fără îndoială chiar exclusiv, în ce priveşte producerea variaţiilor care deviază destinul unei generaţii şi fac să derive din ea o altă generaţie marcată de caractere pînă atunci ignorate. Totul ne invită să presupunem că diferenţierea formelor zoologice sau botanice nu s-a operat în trecut decît printr-o lungă şi providenţială suită de mutaţii.

Or, de mai bine de treizeci de ani încoace, am învăţat să determinăm noi înşine aceste mutaţii, supunînd cromozomii celulelor reproducătoare unor agresiuni artificiale. În urma acestor mutaţii pot apărea modele inedite, organe neprevăzute în planul structurii originare, cărora le va fi de la început garantată perenitatea specifică. Iată-ne deci investiţi cu redutabilul privilegiu de a face adăugiri vieţii. Niciodată şarpele nu ne-a şuierat atît de puternic la ureche: veţi fi asemenea zeilor.

În 1927, un biolog din Texas, Müller, îndreptînd niște raze cu slabă lungime de undă asupra unor colonii de muște drosofile, observă că avea puterea de a multiplica mutațiile și de a da viață unui întreg popor de ființe insolite în marginea însușirilor primite de la natură, muște cu aripi cu franjuri, ori răsucite, ori bifurcate; cu torax zebrat sau de culoarea abanosului, cu ochii roz sau vineți, sepia sau roșii sau de ametist. El inaugura astfel o operă de adevărat transformism experimental.

De atunci, efortul perseverent al geneticienilor nu s-a sfiit să extindă la multe alte specii animale sau vegetale această îndrăzneață tehnică a miracolului. Mutațiile artificiale pot fi de asemenea obținute prin operații de natură chimică. În 1945, Ancel, de exemplu, punînd sulfamide pe embrionii de pui, văzu apărînd niște curioase galinacee cu membrele prea scurte. Alții au introdus în ouă, în aceleași scopuri, fenol, iperită sau esență de brîndușă de toamnă, obținînd păsări din cele mai curioase.

Ne-am întrebat de nenumărate ori dacă radiațiile ultrapenetrante degajate de dezintegrarea atomului n-ar aduce tulburări pînă și în echilibrul cromozomilor și în substanța ereditară. N-ar trebui să ne mirăm dacă, în urma conflictelor viitoare, am vedea ieșind, în marginea zonelor de totală ruină, o mulțime de forme anormale. Oare războiului îi va reveni sarcina să producă o supraomenire, născută din propria noastră descompunere? Vechile povești nu au mințit, atunci cînd uneau în chip indisolubil, într-o divină acuplare, forțele de distrugere și acelea de procreare. „Dacă bobul de grîu nu piere ...“

Cine ne garantează totuși că din acest dement apocalips ar ieși o viață mai frumoasă și nu o forfotă de monștri? Aici se află, într-adevăr, obstacolul de care se izbește visul nostru biologic. Dobîndind puterea de a acționa asupra continuității generațiilor nu am dobîndit pe aceea de a

conduce acțiunea noastră după un plan preconceput. Nu am reușit pînă acum să substituim voința noastră prevăzătoare impulsurilor oarbe ale naturii. Înseși modalitățile mutațiilor pe care le provocăm rămîn în voia hazardului și ignorăm arta de a le dirija după voința noastră. De fapt, aproape totdeauna, modificările obținute țin de categoria tarelor. Cît de înșelătoare sînt acele nașteri la care sîntem martori în laboratoarele noastre și care produc numai eboșe sau deșeuri! ... Ele mai degrabă sărăcesc sau degradează descendența decît o îmbunătățesc. Curînd, va ieși probabil din mîinile noastre o faună prea puțin ispititoare. E de așteptat ca viitorul spiritului să nu aibă nimic de cîștigat din aceasta. Această îngrijorătoare ingeniozitate amenință să se reverse mai curînd asupra infraumanului și nu în cetatea copiilor luminii.

Pentru ce totuși nu s-ar reuși, într-o zi, să se dirijeze asupra unor segmente de cromozomi radiații de o anumită lungime de undă sau, mai mult încă, datorită dispozitivelor de micromanipulare pe care le perfecționăm neîncetat, să ducem, pînă în aparatul nuclear al celulei, acțiuni mecanice sau chimice a căror exactă valoare modificatoare o cunoaștem? Arta noastră formatoare-de supraoameni ar depăși astfel tatonările și defectele la care pare acum condamnată.

În această privință, unele rezultate fericite ne îndreptățesc speranțele. În 1947, experți bacteriologi ca Avery, Boivin, Delaunay, au reușit să izoleze substanțe de origine microbiană care se arată capabile să afecteze electiv materialul germinal și să determine mutații. Aceste substanțe aparțin familiei acizilor nucleici, principii pe care natura le utilizează în arhitectura nucleelor celulare și care, în acest fel, reprezintă constituante esențiale ale patrimoniului chimic ereditar. Ne explicăm faptul că ele pot să se încorporeze acestuia pentru a-l modifica. Cel mai remarcabil este acidul dezoxiribonucleic pe care jargonul nostru, ahtiat de majuscule, l-a botezat ADN.

Observațiile primitive nu priveau decît bacteriile. Dar s-a văzut mai recent că ADN își arată puterea ocultă pînă și în curtea de păsări. S-a făcut odinioară oarecare zarvă în jurul unor rațe îndrăgostite de metamorfoze: ele își aleseseră reședința la Collège de France, în laboratorul lui Jacques Benoît și al părintelui Leroy. Injectînd în cavitatea peritoneală a indivizilor de rasă „Pekin" ADN extras din sîngelê și din organele congenerilor de rasă „Khaki", cercetătorii au observat că, în descendența rasei „Pekin", apăreau, de la primele generații, caractere, talie, pigmentația pliscului și culoarea penelor, care aminteau pe acelea ale rasei „Khaki". S-a aflat puțin mai tîrziu că cele trei generații următoare arborau, la rîndul lor, suprinzătorul plisc de culoarea ardeziei care marca noua orientare a speciei. Dacă mulți n-au șovăit să privească acest rezultat ca un prim exemplu de mutație somatică dirijată, alții au manifestat mai multă circumspecție: aceste rațe nu sînt încă o garanție.[1]

Cunoaștem totuși o modalitate de mutație pe care genetica experimentală o stăpînește deja. Ea se traduce prin multiplicarea numărului cromozomilor. Se știe că cromozomii, particule ale nucleului celulei și vehicule ale caracterelor ereditare, se prezintă în număr constant pentru o anumită specie, patruzeci și șase de exemplu pentru specia umană, oricare individ primind de la fiecare din părinți săi jumătate din numărul total. Se întîmplă ca anumite influențe, spontane sau provocate, să dubleze sau să tripleze proporția hotărîtă; indivizii afectați de această anomalie fiind calificați, am văzut mai înainte, drept „poliploizi". La plante, e deajuns să scufunzi boabele într-o soluție de extras de brîndușă de toamnă, otravă care perturbează diviziunile celulare, pentru

[1] Nu putem insista aici, dar datele recente asupra rolului în „informația genetică" al multiplelor combinații care se pot concepe pentru molecula de acid ribonucleic și asupra acțiunii genelor cu privire la procesele enzimatice ale celulelor embrionare ne lasă să prevedem orientarea viitoare a cercetărilor.

a produce rase poliploide. Botaniștii s-au distrat făcînd să iasă din pămînt stînjenei sau lauri, triploizi sau tetraploizi, a căror tulpină uimește prin talia ei aproape arborescentă, iar corolele prin strălucirea pigmenților lor.

Mult timp abia dacă îndrăzneam să ne imaginăm că s-ar putea obține echivalentul și pentru mamifere. Or, în 1949, doi geneticieni din Edimburg, Beathy și Fischberg, după ce au deschis abdomenul unor femele de șoareci gravide și au încălzit cîteva minute ouăle aflate în trompele uterine, au putut extrage după trei zile embrioni înzestrați cu șaizeci de cromozomi, în loc de patruzeci. Nimic nu dovedea, la drept vorbind, că acești embrioni ar fi ajuns indivizi viabili. Dar, nu mult după aceea, Gösta Häggqvist din Stockholm a fost invitat să divulge rezultatul experiențelor mai concludente care se făcuseră, sub controlul său, la Institutul Carolin: o iepuroaică fecundată artificial cu o sămînță supusă acțiunii extractului de brîndușă de toamnă adusese pe lume, în laboratorul său, doi iepurași triploizi care, foarte curînd, au ajuns la maturitate sexuală și a căror greutate era dublul greutății părinților lor. La ce va trebui să ne așteptăm în ziua cînd o intervenție asemănătoare, a cărei îndrăzneală — se pare — nu va depăși resursele noastre, va aduce la lumină, spre încîntarea sau teama noastră[1] copii prevăzuți cu șaizeci și nouă sau nouăzeci și doi de cromozomi? Avem oare certitudinea că nu se află încă de pe acum în vreo maternitate, din țări mai puțin dispuse să respecte tradițiile cromozomice, o femeie ce poartă în pîntecele ei pe viitorul *Homo Gigas*?

Supraomul se va putea considera copilul mai multor creiere omenești. Am expus independent

---

[1] Pentru ce această teamă, se vor întreba unii? Nu s-ar explica oare destul prin intuiția soartei pe care ar rezerva-o în mod necesar posterității noastre naturale o rasă superioară? N-am putea primi cu o inimă ușoară perspectiva unui pămînt ce i-ar vedea pe fiii ieșiți din carnea noastră înlăturați sau aserviți de fiii produși de gîndirea sau tehnica noastră.

eforturile depuse pînă acum de endocrinologi și de geneticieni. Nu ne este interzis totuși să încercăm a combina metodele unora și ale altora.

Mai mulți au încercat, de exemplu, să se folosească de puternicile proprietăți ale hormonilor pentru a modifica constituția patrimoniului ereditar și a obține modificări transmisibile. Este posibil ca natura însăși, cu ocazia nenumăratelor tentative care au jalonat istoria vieții, să fi recurs la toate mijloacele a căror întrebuințare i-o sugera imensul și nesigurul ei efort de invenție. Printre procesele numite „ortogenetice", cum sînt acelea care au condus la forme gigantice al căror spectacol îl avem și astăzi sau a căror amintire ne-o păstrează numai arhivele paleontologice, cetacee, stegocefali, pterodactili, fără îndoială că unele și-au găsit originea într-o acțiune imoderată a hipofizei asupra cîtorva celule germinale. Tot prin hipofiză vom explica dezvoltările dizarmonice de organe pe care naturaliștii le califică drept „hipertelii". Mărturie stau, între multe altele, extravagantele coarne ale megacerosului care odinioară sălășluia prin turbăriile Irlandei sau caninii în formă de spadă ai mașerodosului, stranii capricii ale unei naturi glumețe care pare uneori că se distrează caricaturizînd propriile sale creații.

Putem să ne dăm seama de acțiunea incidențelor hormonale asupra cursului eredității mai ales prin studiul fenomenelor numite „pedomorfoză". Acestea se referă la cazul cînd indivizii devin capabili de a se reproduce, înainte de a fi dobîndit atributele adultului, anomalie care provoacă o întinerire a seriei evolutive și care este, probabil, de origine endocriniană. Faptul poate fi dovedit în cazul unui curios batracian — axolotlul — care trăiește în lacurile mexicane și posedă aptitudinea de a se înmulți chiar din stadiul larvar, aptitudine pe care o datorează, se pare, unei carențe a tiroidei. E de-ajuns, într-adevăr, să tratăm tinere specimene ale acestui batracian cu hormoni tiroidieni pentru a le permite să-și ter-

mine dezvoltarea înaintea maturității sexuale și a se transforma astfel într-un fel de salamandră, amblistomul.

Dacă ar fi să-i credem pe unii autori, cum ar fi Bolk, omul însuși se trage dintr-o maimuță oportun întîrziată în infatilism. Trăsăturile care o caracterizează (limitarea învelișului pilos, defect de pigmentație cutanee, reducerea mandibulei și a aparatului masticator, hipertrofie cefalică și cerebrală ...) se regăsesc nu în tipul adult al marilor primate antropomorfe, ci în acela al copiilor săi sau chiar în fetus. Aceste trăsături care, la maimuțe, dispar repede în cursul creșterii, persistă la om datorită deosebitei încetineli a dezvoltării sale, care depinde, foarte probabil, de un ritm special în dinamica secrețiilor interne. Vorbind sincer, omul apare deci ca o maimuță copil, o maimuță care a crescut și a procreat fără a renunța la caracterele primei vîrste.

Să observăm, în definitiv, comportamentul tinerilor la cea mai mare parte a speciilor, și ne vom da seama că ei manifestă o receptivitate la dresaj și niște capacități de perfecționare psihică vădit superioare receptivității și capacităților adulților. Tot zorile nevinovate ale existenței animale sînt acelea ce au norocul unei reînnoiri, noroc pe care aproape întotdeauna îl risipește apoi în chip brutal dezvoltarea impulsurilor sexuale. Copilul la rîndul lui, depășește pe cei mai mari prin surprinzătoarele sale daruri de asimilare, extrema sa disponibilitate intelectuală, bogăția spiritului de fabulație, puterea de comuniune cu viața secretă a lumii. Cei mai buni dintre noi se recrutează printre acei care nu au îngăduit nici uzurii cotidiene și nici obsesiei treburilor servile să atenteze împotriva sufletului lor de copil. Copilăria este aceea care deține făgăduința unei supraumanități.

Visăm deci la o pedomorfoză reiterată care, amînînd încă mai mult, printr-o folosire savantă a hormonilor, accesul la vîrsta adultă, ar crea într-o zi o specie înzestrată cu un encefal mai mare

și cu facultăți de concentrare și divinație spirituală mai puternice.

„Omul a fost desigur dorința cea mai nebună a întunericului, a spus René Char: de aceea sîntem tenebroși, sub soarele puternic". Sub un soare și mai puternic, supraomul n-ar fi și mai tenebros? Pentru a-l construi, ar trebui mai întîi să-l concepi.[1]

Am dori ca biologii, înainte de a întreprinde ambițioasa lor muncă de modificare a substanței umane, să se pună de acord asupra modelului pe care și-l propun. Cu ce figură, cu ce virtuți, cu ce daruri am vrea să-l vedem înzestrat pe urmașul nostru în împărăția terestră?

Ca să ne depășească prin statură, sînt de acord, deși înălțimea nu are importanță aici decît cu titlul de simbol. Putem concepe perfect ca o ființă tot așa de mică ca un fluture sau ca o albină să se bucure de o organizare nervoasă și senzorială superioară organizării noastre.

Ne place să sperăm că va fi mai frumos decît cei mai frumoși dintre oameni. Olarului care modelează argila, sculptorului care toarnă bronzul sau taie în marmură, li se va substitui poate mîine un nou tip de artist ale cărui mîini inventive vor lucra în același mod carnea vie. De acum înainte puterea de a crea grație și sublim va aparține

---

[1] „El trebuie să aibă ochi de struț și gît de cocor, două urechi de porc și o inimă de leu, mîini ca niște gheare de vultur și de grifon, picioarele ca labele de urs ..." Astfel încerca, în secolul al XIII-lea, Reimar von Zweter să-și reprezinte „omul mai bun", *Besser Mensch*, căci, explica el, struțul este dotat cu o privire amabilă; gîtul lung al cocorului dă timp pentru a reflecta înainte de a spune un cuvînt; porcii se bucură de cel mai fin auz; fiecare cunoaște noblețea leului și generozitatea vulturului; ghearele grifonului sau labele ursului țin bine ceea ce apucă. Cît despre femei, ce să le dorești altceva decît, așa cum spune Brun von Schönebach: o inimă de porumbel, urechi de iepure, o limbă de papagal și picioare de iapă pentru a pedepsi pe imprudenți? Vedem că în orice epocă concepția supraomului a impus o oarecare cheltuială de imaginație (V. W. Stammler: *Allegorische Studien*, 1939 și J. Baltrusaitis: *Réveils et Prodiges*, 1960).

geneticienilor și endocrinologilor. Cel mai greu va fi, fără îndoială, să obținem aprobarea unanimă cu privire la retușurile care s-ar cuveni să le facem formei umane. Să sperăm că biologii, ca în zilele noastre croitorii, vor ști atunci să descopere mode adaptate la dorința secolului, ba chiar și a sezonului.

Dar mai ales sufletul acelui Adam viitor îl așteaptă universul. Unde vom găsi oare seva de înțelepciune care îi va dărui ceea ce totdeauna a lipsit în mod atît de crud naturii noastre și cu care să umple această imensă lacună de nesatisfacție ce rămîne în ființa umanității noastre și care este tara sa originară? Ne imaginăm, desigur, pe ce căi ar putea fi ameliorat randamentul nostru intelectual sau disciplinat comportamentul afectiv. Trebuie să ne păzim totuși să stabilim între gîndirea supraomului și gîndirea noastră doar o diferență de măsură și, spre exemplu, să-i atribuim simpla facultate de a ne rezolva problemele cu mai multă promptitudine și mai multă precizie, în maniera mașinilor cibernetice. Orice progres al spiritului transformă radical condițiile exercițiului său; suscită mai multe probleme decît dă soluții; face să se ridice conștiința într-o zonă nouă și distinctă de aceea care îi era familiară: o introduce într-o nouă lumină. Înzestrat cu simțuri mai subtile, avînd acces la realități pentru noi invizibile și de neauzit, supraomul ar folosi moduri de cunoaștere care nouă ne sînt interzise. Ar găsi ușor acces într-o durată a cărei viziune fugitivă și rară, singure magiile muzicale sau extazul mistic o acordă cîtorva privilegiați. Cu cît demersurile inteligenței noastre învîng operațiile mentale prelogice ale primitivilor, cu atît mai mult ar fi la rîndul lor umilite de intuițiile geniului său postlogic. Ne-am găsi în prezența sa asemenea cîinelui culcat la picioarele poetului sau ale savantului și care urmărește cu o privire interogativă pe figura stăpînului său frămîntările sau mulțumirile unei căutări spirituale al cărei sens îi va fi totdeauna refuzat.

Acest supraom l-am dori, în plus, eliberat de orice sclavaj de care noi sîntem apăsaţi şi, mai întîi, de durerea fizică. Am visa pentru el o condiţie care ar depăşi sănătatea însăşi. Într-adevăr, este oare sănătatea un absolut ce n-ar putea fi depăşit? Această stare de echilibru, de altfel precar, care se naşte din adaptarea noastră la un mediu, trebuie oare să ne facă să uităm că există, în imediata proximitate, alte medii la care cei mai valizi se dovedesc inadaptaţi? O corectare a schimburilor nutritive prin hormoni ar permite, se pare, organismelor să se mişte fără ajutorul unei aparaturi de împrumut în zonele în mod obişnuit interzise speciei noastre, datorită proprietăţilor lor, temperatură, presiune sau cantitatea de oxigen. Omul începe să măsoare micimea ariei în care fiziologia sa limitată îl condamnă să evolueze. „Doar pămîntul!" Doar un strat subţire, am putea spune, o peliculă groasă abia de cîţiva hectometri şi în sînul căreia excesele anotimpurilor şi tracaseriile meteoriţilor ne frustrează de orice tihnă sau linişte.

Printr-o uşoară supralicitare unii vor cere de la succesorul nostru o mai bună sănătate morală. Nu trebuie nicidecum, vai! să facem de acum înainte eforturi de imaginaţie pentru a concepe societăţi în care, din leagăn, viitorii cetăţeni ar fi vaccinaţi împotriva diverselor moduri de perversiune. Virtutea s-ar administra cu seringa. Dar, totodată, nu s-ar găsi oare, în mulţimea supraoamenilor condiţionaţi către bine, spirite care ar păstra nostalgia liberului arbitru al vechilor generaţii şi care, doar cu scopul de a-l recupera, s-ar simţi incitaţi de păcat? Cine ştie dacă nu va reîncepe într-o zi Căderea Îngerilor? Cîte exigenţe s-ar întemeia, dacă am vrea, pe aptitudinea hormonilor de a rectifica ceea ce în ordinea interioară nu se acordă cu finalităţile noastre profunde! Am aştepta de la ei, de exemplu, să ne ajute să ne simplificăm cerinţele şi să le facem mai puţin tiranice. Este oare cineva dintre noi care să nu fi avut vreodată dorinţa de a se fi eliberat, cel

puțin parțial, de servituțiile milenare ale somnului și ale foamei? Spiritualizarea ființei viitoare ar putea fi dobîndită nu numai cu prețul unei exaltări a facultăților superioare dar și prin progresele indiferenței sale la solicitările viscerale.

Nu este mai rea servitute, sîntem de acord cu aceasta, decît aceea a sexului, delectabilă și detestabilă servitute, izvor întotdeuna bogat în lucruri bune și rele! În loc să pregătim, așa cum riscam adineauri să ne exprimăm dorința, o generație de ființe suprasexualizate, n-ar fi mai bine oare, dimpotrivă, să abolim acest primejdios dualism de forme și de dorințe din cauza cărora rasa noastră mai mult pătimește decît se bucură? Generația fără masculi este de pe acum un fapt dobîndit. Pentru ca beneficiul partenogenezei să fie extins asupra maternităților umane de mîine, aproape că este deajuns numai să consimțim la aceasta: copiii secolului care se anunță nu vor mai avea nevoie de tați și iată deja cea mai turbulentă jumătate a speciei convinsă de perfecta ei inutilitate!

O altă reformă va urma, în mod cert: va fi instituția „ectogenezei" sau graviditatea în borcan. Doi experimentatori de peste Ocean, Menkin și Rock, n-au practicat oare deja fecundarea *in vitro* observînd primele diviziuni ale oului uman? [1] Se poate acum prevedea că epigonii noștri se vor mulțumi să împrumute de la cîțiva indivizi, specializați în procreație, ovule care, stimulate sau fecundate artificial cu elemente seminale conservate, vor procura embrioni selecționați, a căror

---

[1] Lucrările Domnișoarei Menkin și ale lui Rock datează din 1948. Rezultatele lor au fost confirmate în 1955 la spitalul Sloane din New York, de către Shettles care a urmărit timp de șaptezeci și două de ore dezvoltarea ovulelor supuse acțiunii fecundate. Profanii, puțin curioși de obicei de cercetările laboratoarelor de embriologie, și-au descoperit brusc interesul în ziua cînd o savantă publicitate le-a făcut cunoscut că Petrucci, la Bologna, prelungise pînă la douăzeci și nouă de zile supraviețuirea celulelor fecundate (1960). Condițiile actuale nu îngăduie totuși să depășim această limită.

dezvoltare va continua în sînul incubatoarelor publice. Fericite societăți vor fi acelea care vor face economie de dragoste!

Aplecați asupra matricei rasei viitoare, ca odinioară zînele, rele sau bune, asupra infantei nou născute pe care erau chemate s-o înzestreze, geneticienii șovăie, încurcați de însăși puterea lor, și nehotărîți nu atît în a da cît în a fixa alegerea darurilor. Acest fapt denotă responsabilitatea cu care se simt investiți. Supraomul va fi ceea ce-l vom face noi. Vrem să fie acel *Übermensch* a cărui venire nelegiuită, Zarathustra, între vultur și șarpe, la ceasul Marii Amiezi, o profetiza, acel mare denigrator, însuflețit de voința puterii, acela care sfarmă tablele valorilor, acela care proclamă moartea lui Dumnezeu? ... Nouă ne revine să decidem. Cine știe dacă cea mai redutabilă hotărîre nu va fi fost luată de om de la oprirea sa sub copacul Binelui și al Răului?

La drept vorbind, ne este încă îngăduit să o lăsăm în suspensie. Dar, fără a aștepta mai mult, încercăm sentimentul unui decalaj între datele experimentului asupra animalului și aplicațiile pe care le extragem din el. S-a remarcat, desigur, că avem mai multă putere asupra destinului biologic al omului decît ne îngăduim noi înșine. Se pare că în momentul în care acționăm asupra substanței umane sîntem opriți de o oarecare silă și că o inexplicabilă pudoare ne abate, ca de la o profanare, de a îndrăzni unele gesturi și de a ne apropia mîna de unele mistere adormite în carne. Trebuie oare să credem că această ezitare marchează o supraviețuire a epocilor întunecate în care zadarnica obsesie a sacrului opunea o interdicție cunoașterii? Sau mai curînd păzim, cu o justă reținere, acel exces de cunoaștere sau de putere în care se manifestă, de la trezirea conștiinței, rătăcirea lui Prometeu?

Mulți credeau odinioară că în știință se află o virtute proprie care face din ea, în chip necesar, un instrument al fericirii. Ei adăugau că, în plus,

dezvoltările sale, chiar dacă au fost incomode sau nefaste pentru o clasă, o rasă sau o generație, se supun unei fatalități pe care nimeni n-ar putea s-o evite. Alții, dimpotrivă, se întrebau dacă acest act de credință nu dovedea încă și mai multă naivitate decît acele acte pe care înțelegeau să le dezvolte sau să le ia în derîdere. Răspunsul l-am aflat în istoria tragică a timpului nostru. Numai o orbire voluntară mai ascunde unora că în știință participă și o componzantă demonică. Cum să nu fim convinși că ea se va întoarce inevitabil împotriva omului, dacă omul nu supune investigațiile și cuceririle sale altor legi decît acelea din care știința se inspiră și care o depășesc? [1]

Biologii, în ceea ce-i privește, nu sînt scutiți de obligația de a alege înainte de a întreprinde. Nu mai credem astăzi că un progres al științei valorează prin el însuși: poate fi progres spre mai bine sau spre mai rău. Progres, totuși, care n-are nimic fatal: nu vedem nicidecum pentru ce savanții s-ar considera mai puțin liberi decît celelalte creaturi gînditoare și pentru ce n-ar hotărî uneori, în virtutea unei opțiuni spontane, să rămînă dincoace de limita posibilităților lor. A nu merge pînă la capătul puterii sale: prin aceasta un om se afirmă, în orice împrejurare, demn de destinul său.

În ezitările acelora care știu, îmi pare că întrevăd un ecou al dialogului shakespearian. „Ți-e teamă?" spune Lady Macbeth soțului ei, cuprins de amețeală în fața crimei pe care are prilejul să o comită. „Ți-e teamă să fii tot atît

[1] S-a putut vedea, în acești ultimi ani, cum acei care cer pentru știință dreptul de a satisface integral exigențele ei proprii s-au ridicat împotriva unor experiențe pe om, imposibil de justificat (cum ar fi acelea privind hipotermia provocată), atunci cînd convingerile savanților nu se identificau cu ale lor. Am vrea să ne fie precizat în numele cărei morale protestau ei, deoarece, după părerea lor, singura morală legitimă pleacă din injoncțiunile dezvoltării științifice. Într-adevăr, chiar și prin gurile care îl dezavuează, tot spiritul Evangheliei este acela care enunță verdictele.

de mare în actele tale ca și în dorințî?" Îmi imaginez că ea ar lua cu plăcere asupră-i revendicarea pe care tocmai ne-o sugera Buffon: „Omul poate și trebuie să îndrăznească totul". Și Macbeth reia: „Îndrăznesc tot ceea ce se cuvine unui om". Cînd ne lăudăm că am atins supraomul, sîntem, uneori, cel mai aproape de a pierde simplul nume de om.

Într-adevăr, ni se pare că s-a comis aproape întotdeauna o eroare ce vizează tocmai ordinea priorității problemelor pe care trebuie să le rezolvăm. Sîntem îndreptățiți să considerăm că trupul nostru, așa cum este el, e adaptat perfect pentru misiunea care îi incumbă actualmente. N-am putea lărgi sau modifica, fără a-l primejdui, planul structurii sale dacă, mai înainte, nu ne-am străduit să lărgim sau să îmbogățim principiul spiritual pe care-l face vizibil și pe care-l servește.

Nimeni nu poate nega că forma și structura corpului comandă frămîntările sufletului; dar este încă și mai sigur că forma și structura corpului sînt comandate de acestea din urmă. Cine știe dacă diferențierea morfologică a speciilor animale nu s-a operat cumva mai ales datorită creșterii instinctelor? Dezvoltarea multor organe s-a produs probabil concomitent cu dezvoltarea nevoilor afective care le corespund. Nevoia de a ucide, la unele animale, a produs ace, la altele, coarne sau colți, ghiare sau mandibule. Mînia a inventat glandele cu venin. Din vanitate sau din voința de dominație sexuală au derivat creasta sau coama, împestrițarea penelor sau fățetele rotunde ale solzilor. Cu cît ființele se ridică mai mult în ierarhia psihică cu atît carnea lor devine mai maleabilă la impulsurile forțelor interioare. Am văzut că acele opere miraculoase care sînt figurile sau mîinile omenești nu pot fi concepute decît ca semne și dovezi ale unei alte realități aflate în spatele lor. Așadar, să nu ne fie teamă de a prezice că din interior se va elabora rasa viitoare.

Activitatea de modificare biologică n-ar trebui să fie condusă decît în legătură cu progresul interior și ca un corolar al unei asceze colective.

Secolul nostru a arătat oare pînă acum că a avut grijă să realizeze, prin eforturi paralele, această operă dublă de atingere a perfecțiunii? Unii ar putea chiar socoti că, departe de a-l fi depășit, sufletul nostru de astăzi nici măcar n-a mers pînă la capătul trupului. Neacordînd destulă atenție lui însuși, omul, ar zice ei, n-a știut încă să folosească, în toată plenitudinea lor, posibilitățile de creștere spirituală pe care i le oferă actuala sa condiție fiziologică. S-ar impune oare să dobîndească altele?

Că omul este un termen final sau o trecere, iată o veche discuție și care, mă tem, nu va fi rezolvată prea repede!

Cei vechi vedeau în forma omului expresia unui absolut, transcripția vizibilă a Numerelor sacre și măsura însăși a Cosmosului. „Numeroase sînt minunile lumii, dacă e să credem pe Antigona, dar cea mai mare dintre minuni rămîne omul", **Πολλά τά δεινά κουδεν ανθρώπου δεινότερον πεγει.**

Mai tîrziu, au apărut profeții „celuilalt tărîm". „Omul, declara Nietzsche, este ceva care trebuie depășit ..., săgeata dorinței spre celălalt țărm".

Biologul, în ceea ce-l privește, descoperă numeroase motive de a se simți atras de mirajul unei vieți care depășește viața. El se convinge totuși repede că omul, așa cum este el, n-ar putea să depășească limitele pe care i le impune organizarea sa nervoasă. Putem aduce corectări de amănunt în planul structurii sale, dar aceste corectări nu pot să facă din om altceva decît un om.

Psihologul, la rîndul lui, nu admite de bună voie că gîndirea omenească este aptă să recunoască un mod de existență care să o depășească. Oricîtă măreție ar imagina, gîndirea devine egală tuturor lucrurilor de care este conștientă. N-ar putea așadar să întîlnească nimic care să-i fie superior.

Totuși, nu ne este interzis să credem că ascensiunea spiritului n-a atins, cu noi, nivelul său terminal și că va ajunge, ineluctabil, dincolo de noi, în ceva mai presus de noi.

Care altele ar fi totuși frontierele umanului dacă nu acelea ale spațialului și ale temporalului? În ceea ce mă privește, nu concep o supra-ființă decît într-un imperiu de necunoscut care s-ar găsi dincolo de timp și spațiu. Dacă ar fi adevărat că elanul umanității, cel puțin al umanității superioare, ar fi condus-o pînă la extrema limită a organicului, înălțarea spiritului ar fi silită să depășească organicul. Că omul poartă în sine, așa cum a spus-o Claudel, după Apostol, „un oarecare început al ființei", este un fapt de care nu ne îndoim, dar e vorba de o ființă care va respira, plină de o seninătate jubilantă, acel aer al spațiilor eterne a cărui rarefiere ar fi ucigătoare pentru plămînii noștri.

Așadar, dacă un nou elan al vieții va înlocui pe cel care ne-a creat, el nu va avea altă resursă decît de a trece pe o arie diferită și sustrasă scurgerii duratei. Pentru ce, le urma urmelor, această viață n-ar fi deja realizată undeva, fără ca noi să știm?

Obsesia altui țărm nu trebuie totuși să ne facă să uităm că noi am fost creați pentru acesta pe care trăim. Nu credem oare că este deja nobil și dificil și rar să asumăm plenitudinea unei condiții umane? În această privință aș vrea să ne reamintim o poveste de odinioară, povestea Melusinei.

Melusina era fiică de rege din insulele Nordului. Ea fusese crescută, împreună cu surorile ei, în cetatea Avalonului pe care cronicarii o situau, fără alte precizări suplimentare, „în feerie", și ea învățase de la nașele ei arta vrăjitoriei. Atît de mult s-a folosit de farmece încît a ajuns să se transforme ea însăși în „șerpoaică". Vechile miniaturi ne-o arată purtînd pe cap un bicorn înalt, avînd pieptul descoperit, aripi ca de liliac și corpul terminat în coadă de reptilă. La drept vorbind, ea se deda acestui joc al metamorfozei numai sîmbăta, iar în restul săptămînii își vedea de îndatoririle ei femeiești alături de soț, seniorul de Lusignan, și de copii, care nici nu bănuiau strania duplicitate a vieții sale. Dar, într-o zi,

neascultînd de ordinele zînelor, imprudentul soț a pîndit-o pe gaura cheii, în timp ce ea își spăla coada de șarpe într-o mică albie și, pe dată, biata vrăjitoare a fost osîndită să păstreze pentru totdeauna forma sub care o surprinsese. Ea fugi pe fereastră, scoțînd un geamăt, exilată departe de toți acei pe care-i iubea, supunîndu-se destinului nemuritor al fiicelor magiei.

Se zice că revenea uneori să rătăcească în jurul donjonului castelului Lusignan, iar romancierul Jean d'Arras rescrie astfel dureroasa ei mustrare: „Vai dragul meu, dacă nu ți-ai fi călcat jurămintele, nu aș fi căzut în această penitență obscură, și aș fi fost scutită de chin și aș fi dus o viață binecuvîntată și aș fi trăit tot restul vieții ca o femeie obișnuită și aș fi murit ca o femeie obișnuită ..."

Este oare ceva mai sfîrșietor decît această nestăvilită dorință de o moarte omenească? Zînelor le e dor de acest somn fără sfîrșit pe care-l merită trupurile muritorilor după aspra lor trecere pe acest pămînt. Ar vrea și ele să fie „femei obișnuite și să moară ca femei obișnuite ..."

Dacă ar putea omenirea, angajată în ciclul metamorfozelor periculoase, să nu regrete, într-o zi, timpul cînd se mulțumea cu destinul ei firesc, timpul cînd nu se gîndea să anticipe misterioasa făgăduință pe care a primit-o fiecare dintre noi, de a fi altul și totodată el însuși, de a dăinui și de a deveni!

Capitolul XI

DE LA INEXPLICABIL LA CERTITUDINE

Nimic din ceea ce vor zeii nu este de necrezut pentru muritorii înțelepți.
BACCHYLIDE DIN CEOS: *Ode.*

Pe un cilindru de sardonix babilonian se vede un bolnav care face o libație în fața copacului sfînt, sub discul înaripat al soarelui. Un basorelief din Noul Imperiu, pe care-l păstrează gliptoteca din Copenhaga, prezintă un paralitic, cu un membru atrofiat, rugîndu-se zeiței dătătoare de sănătate. O marmoră votivă descoperită la poalele Acropolei din Atena exprimă recunoștința unui grup de credincioși care vin să sacrifice un purceluș în semn de omagiu lui Esculap și fiicei sale Hygia. Pretutindeni, în arta antică, bolnavul apare în postură de personaj care imploră, cu mîinile ridicate spre divinitățile ce dețin secretele vieții, Imhotep pe malul Nilului, Gula la Sumerieni, Gemenii Açvin în India vedică. Peste tot rugăciunea s-a născut din suferință. Peste tot cerurile s-au deschis la chemarea speranței omenești; ridicați în capul oaselor pe paturile lor, muribunzii au simțit că o certitudine de salvare coboară în măruntaiele lor condamnate și au adus mulțumiri. Peste tot vindecarea a fost concepută ca un act supranatural care răspunde unui act de credință.

Nu trebuie să vedem oare în puterea de a vindeca unul din atributele esențiale conferite unei autorități supreme? Nici un bine care să nu-și aibă originea în aceasta. În schimb, nici un rău care să n-o jignească sau să n-o îndurereze. Faptul că frămîntarea sau degradarea corpului

sînt plata unei greşeli sau mărturia unei rea-voinţe este o concepţie a omului atît de naturală încît o vedem reapărînd în civilizaţiile cele mai evoluate şi pe care nu putem să nu o considerăm adevărată.

De asemenea, cu greutate înţelegem că un gest prin care ne este îngăduit să îndepărtăm suferinţa şi să amînăm moartea nu este un gest sacru. La popoarele primitive, medicul a fost respectat şi considerat drept un mediator între bolnav şi puterile divine binefăcătoare sau drept un protector împotriva forţelor duşmane. La aceştia, practica medicală a constat dintr-o serie de exorcisme şi de operaţii taumaturgice. Întotdeauna piaţa din faţa sanctuarelor a primit mulţimea acelora care veneau să-şi arate trupul bolnav, a cărui vindecare o implorau. Deci, la origine, nu putea fi boală care să nu fie păcat sau cădere în puterea diavolului şi nici vindecare care să nu fie o minune.

Într-o zi, totuşi, a apărut un om care, pentru a aduce salvarea, s-a gîndit să se lipsească de zei. El a făcut din îndemînarea de a vindeca o facultate imanentă naturii vii. A inclus puterea tămăduitoare în însuşi trupul omenesc şi a arătat-o ca o proprietate a substanţei sale. Acest trup nenorocit şi precar, supus durerii, cînd a primit darul de a trăi l-a primit în acelaşi timp şi pe acela de a-şi apăra viaţa. Medicul, de acum înainte, nu-şi va recunoaşte alt rol decît de a favoriza exerciţiul acestui dar natural, manifestîndu-se la momentul indicat de natură şi folosind ajutorul produselor ieşite şi ele din natură, ierburi şi pietre.

A fost, acesta, un eveniment fără echivalent în istoria artei noastre, desigur cel mai mare dintre toate acelea care i-au jalonat evoluţia. Şi nu datează de ieri, aşa cum ar presupune naivii, după care omul n-ar fi învăţat să înţeleagă lumea şi s-o supună decît de vreo două trei generaţii şi care ar vrea să stabilească începutul medicinei la Claude Bernard sau Pasteur, dacă nu la Kendall şi Fleming. Acest eveniment datează din secolul al V-lea înaintea erei noastre şi s-a

produs într-o insuliță din Sporadele meridionale. Uimitoare subversiune ce se produce în aceste climate predestinate în care lumina și inteligența par că se creează una pe alta, la marginea acelei mări despre care s-ar putea crede că este făcută pentru a servi drept leagăn zămislirilor unor Anadyomene. Acolo, pe o stîncă, spălată de spuma Mării Egee, omul și-a privit pentru prima dată trupul la lumina rațiunii sale.

De atunci, miracolul, care trecea drept fapt obișnuit, dacă nu chiar constant, a devenit excepție și învățămintele școlii din Cos au mers pînă la a proscrie acest concept în demonstrațiile medicinei autentice. În tratatul hipocratic *Despre Aer, despre Ape, despre Locuri*, citim: „Fiecare boală are o cauză naturală și fără cauză naturală nu se produce nici una" [1]. Cauzalității îndepărtate din epocile prelogice, ascunsă dincolo de aparențe, în criptele interzise ale lumii sensibile, i s-a substituit o cauzalitate imediată și direct inteligibilă. Un fapt congoscibil n-ar putea deriva decît dintr-un alt fapt cognoscibil, dacă nu deja cunoscut. Vindecarea, ca și moartea, și-a pierdut legăturile cu misterul; amîndouă au devenit fenomene, inserate în trama determinărilor universale, angajate în adîncimea necesității. Nu mai sînt exprimate în ele intenții, libere, uneori versatile și ale căror hotărîri o rugăciune perseverentă poate uneori să le înduplece. În vindecare și moarte se traduce rezultanta unor operații fizice care este singura îndreptățită să modifice rațiunea omenească, informată fiind prin experiență și înarmată cu știința cunoașterii raporturilor naturale.

La drept vorbind, rațiunea umană n-ar putea uita că este ea însăși un mister. Ea n-are dreptul să-și întoarcă privirile de la acel miracol permanent care este propria sa existență și nici de la celălalt

---

[1] Ἑκασδου δέ ἔχει φύτιυ τῶυ τοιουτέωυ καί οὐδευ αυεψφυδιος πίγυεεα
(*Despre Aer, despre Ape, despre Locuri*, 22)

miracol pe care-l manifestă în fiecare clipă în jurul ei spectacolul unui univers obiectiv și distinct și pe care totuși poate să-l înțeleagă și să-l explice. Perfecta adecvare a inteligenței cu lucrurile, faptul că materia ascultă de legi care sînt acelea ale minții noastre și răspunde docil la somațiile voinței noastre, apar, celui care vrea să reflecteze bine, drept niște minuni față de care doar obișnuința ne îngăduie să ne interzicem sau să ne măsurăm mirarea. La urma urmelor, nimic nu dovedește că aceste minuni se opresc undeva. Înseși progresele științei, investigațiile sale în infrastructurile atomului spre exemplu, ne lasă să presimțim că dincolo de zona cognoscibilului se întind alte lumi unde legile fizice încetează de a fi riguros aplicabile și unde raporturile de la cauză la efect scapă nu numai controlului simțurilor noastre dar și controlului înțelegerii. Universul inteligibil nu este fără îndoială decît unul dintre universurile posibile și realul se revarsă infinit peste limitele raționalului.

În consecință, ce rațiune s-ar simți oare suficient de sigură de ea însăși pentru a nega faptul că ne putem vindeca împotriva rațiunii? Cine ar îndrăzni să dea o lege conform căreia strigătul unor nenorociți nu va întîlni niciodată în spatele ecranului aparențelor o inimă miloasă care să-i răspundă? Între gîndirea creatoare și creatură, între o putere făcută din iubire și o rugă personală, pentru ce nu s-ar stabili oare uneori o relație directă, un fel de scurtcircuit prin care ar fi abolită lunga succesiune de acte determinate care de obicei unesc cauza supremă cu evenimentele timpului nostru?

Totuși, astfel formulate, asemenea întrebări ar risca să rămînă pentru totdeauna în suspensie, asemenea propoziții s-ar arăta în același timp irefutabile și nedemonstrabile și noi n-am institui decît o dezbatere iluzorie în ochii acelora pe care natura sau educația i-au frustrat de simțul misterului. Un doctor este chemat, prin însăși practica lui, să caute alte căi de acces spre problema

considerată. Rostul său este să vadă în juru-i mulți oameni murind dar și tot atît de mulți vindecîndu-se, fie că-și atribuie meritul vindecării fie că se judecă pe sine cu mai multă umilință. Or, printre aceste vindecări se găsesc multe care îi vor descumpăni știința și pe care rațiunea lui nu le va înțelege. *Vindecările inexplicabile* sînt acelea care cer examenul nostru. Asupra acestei părți a anchetei raționale, ce rămîne de obicei neexplicată, trebuie să ne întrebăm.

Dacă mintea noastră nu ar fi tentată să explice totul, n-ar resimți ispita inexplicabilului. Regula provoacă dorința periculoasă a excepției. Niciodată miracolul n-a solicitat atîtea curiozități așa cum face astăzi, într-o epocă în care știința își extinde peste tot puterea. Aceasta pentru că miracolul, așa cum îl concepem în zilele noastre, reprezintă, într-adevăr, un produs al științei, deoarece îi stabilim atributele în raport cu știința și în opoziție cu învățămintele sale. Acela care, pentru a judeca un fapt, îl caracterizează drept contrar unui principiu, judecă încă în numele acelui principiu. Se cuvine deci mai întîi să avem o noțiune exactă a principiilor și să analizăm condițiile *vindecărilor zise naturale.*

A pretinde să definim vindecarea, adică trecerea din starea de boală în starea de sănătate, nu ne face să ignorăm faptul că nimeni nu se poate crede în măsură să definească sănătatea sau boala. La drept vorbind, prin termenul vindecare noi desemnăm realități atît de puțin comparabile încît un vocabular mai puțin sărac ar fi obligat să le diferențieze mai bine.

Vindecarea este adesea asimilată, prin judecata comună, cu dispariția răului, înțeleg prin aceasta dispariția lui totală. Organismul, după ce s-a potolit furtuna, își dă seama că a redevenit egal cu sine, așa cum era înaintea încercării. Astfel se întîmplă în infecțiile neimunizante, pe care le rezolvă un fenomen de „criză" corespunzînd distrugerii agentului morbid: după o pneumonie,

un erizipel, bolnavul de ieri se dovedește oricînd gata să contracteze o nouă pneumonie, un nou erizipel; adică n-a învățat nimic, n-a reținut nimic din vicisitudinea la care a fost supus. Boala n-are decît valoarea unui episod fortuit din care nu rămîne nici o urmă. Odată intrusul îndepărtat, casa își recapătă ordinea ei obișnuită și transparența zilelor fără febră.

Un asemenea tip de vindecare, trebuie să o subliniem, nu are cea mai mare frecvență. Trupul nostru e dotat cu memorie și cea mai mare parte a relelor lasă în el o amprentă pe care nimic nu o va șterge. Nu numai mutilările evidente sînt acelea care merită să fie luate în considerație. Dar nici una dintre măruntaiele noastre nu suferă fără ca suferința să nu o mișcoreze definitiv, fără ca aceasta să nu ia din propria-i substanță ceva din posibilitățile ei de viață. Rinichii, ficatul, pulmonii păstrează cicatrice secrete al căror prejudiciu îl resimțim mai devreme sau mai tîrziu, fie că reduc capacitatea noastră de rezistență față de leziunile ulterioare, fie că grăbesc procesul senilității. Pe de altă parte, doar în mod excepțional o neplăcere, chiar trecătoare, nu introduce în armoniile noastre funcționale, în echilibrele noastre glandulare, în ritmurile noastre nervoase și simpatice, dezordini sau discordii, care uneori nu își vor găsi sfîrșitul decît odată cu viața. Incidențe infecțioase, fie ele și benigne, ne marchează subtil, dar irecuzabil organismul și-l fac refractar unei alte contaminări. Altele, e adevărat, se dovedesc capabile de a recidiva, dar imprimă și ele, în adîncul personalității noastre umorale, urme de neșters. Nu știm oare că cea mai modestă particolă străină, admisă în mediul nostru interior, îl modifică destul pentru ca acesta să nu mai poată primi de acum înainte fără urmări grave o infecție cu același principiu?

Într-un asemenea caz, vindecarea nu mai echivalează cu o restaurare integrală a stării anterioare; ea nu mai ajunge decît la o sănătate

relativă și înșelătoare. Corpul, asemenea unei conștiințe care a păcătuit, a pierdut ceea ce nu se recîștigă niciodată, a pierdut, într-un fel, inocența lui originară. Rămîne greu de reproșuri, de remușcări, de regrete. Puterea răului este de a nu fi prescriptibil. Răul nu se limitează în timp. El nu afectează o clipă, afectează un destin.

Putem dovedi și mai bine acest lucru cu alte infecții, numite uneori „alergice", acelea pe care le provoacă, de exemplu, bacilii tuberculoși sau spirocheții și a căror caracteristică este de a stabili în timp un regim de compromis prin care principiul morbid se aclimatizează într-un organism pe care aparențele sale ne-ar determina adesea să-l socotim drept valid. Vindecarea nu mai este atunci decît o obișnuință la boală.

La urma urmelor, de cîte ori pacientul nu se declară vindecat deoarece s-a hotărît să se obișnuiască cu boala sau să o ignore? Acela care îi refuză bolii consimțămîntul său nu mai este un bolnav. Putem spune atunci că și-a recăpătat sănătatea?... Da, dacă socotim sănătatea drept o simplă stare de adaptare în care organismul își adaptează activitățile la puterile sale, își stabilește dorințele după capacități, o stare în care știe să scoată profit din condițiile funcționale care îi sînt proprii și de care adesea un alt organism nu s-ar satisface. Vedem astfel cum vindecarea devine un fenomen individual și care nu-și află adevărata lui semnificație decît în limitele unui destin biologic determinat.

Să nu uităm că luarea în considerație doar a datelor fizice nu ne-ar oferi cîtuși de puțin criterii infailibile pentru a face distincția între sănătos și morbid. Boala este, într-adevăr, înscrisă în planul structurii și existenței noastre. A trăi înseamnă a te strădui fără încetare să nu mori. Fără o organizare permanentă și mereu în stare de alertă, dirijată împotriva forțelor distrugerii, nici o viață n-ar fi posibilă. Trupul nostru dispune de funcțiuni *normale* adaptate unor condiții morbide. Oricînd va găsi prilejul să le exerseze,

fie că repară niște țesuturi lezate în mod accidental, fie că reface printr-un calus continuitatea scheletului, fie că astupă printr-un cheag ruptura arterelor. El posedă aparate anatomice (cum ar fi ganglionii limfatici) a căror unică misiune este de a lupta împotriva agenților patogeni. Bulevardele urbei noastre interioare sînt în permanență parcurse de cohorta vigilentă a fagocitelor însărcinate cu menținerea ordinii. Secrețiile noastre dețin rezerve de anticorpi capabili să neutralizeze toxinele cele mai diverse; glandele acționează energic pentru a elabora steroizi care garantează coeziunea și energia ripostelor noastre împotriva oricărei agresiuni; dispozitive surprinzător de complexe, imediat adaptabile, prin care, sănătos fiind, pregătești, prevezi, compui și judeci boala.

Boala apare astfel ca o expresie a propriei noastre ființe și ca o simplă actualizare a virtualităților noastre organice. Ea răspunde unuia dintre scopurile noastre. Orice om care se dedică bolii, orice bolnav care se vindecă schimbă un ritm de viață cu un alt ritm de viață. Dar trecerea de la sănătate la boală și de la boală la sănătate nu implică niciodată o ruptură a activității biologice fundamentale. „Sănătatea și boala aparțin în egală măsură vieții"[1].

Într-adevăr, boala nu este opusă vieții decît printr-o hotărîre normativă nu lipsită de arbitrar. Între actele organice pe care observatorul neprevenit le-ar putea socoti echivalente, noi vom deosebi pe acelea pe care le considerăm favorabile și pe acelea pe care le considerăm nefavorabile perpetuării vieții sau exercitării unei activități omenești.

Dar le vom deosebi în virtutea unei judecăți de valoare ce face apel la alte criterii decît cele strict biologice. Boala ne apare drept o eroare

---

[1] Să ne fie iertat că împrumutăm aceste citate din propriile noastre texte. Cititorul dornic de informații mai complete le va găsi în lucrarea noastră *Le Serpent et le Miroir*.

sau o abatere de la finalitatea pe care o atribuim ființei vii. Fără voia noastră, reprezentarea răului organic, la care ne referim implicit, își împrumută trăsăturile de la reprezentarea unei transgresări morale.

Și astfel, în conceptul de vindecare se combină elemente psihice, etice, ba chiar estetice, și nu numai biologice. Vindecat e bolnavul care crede că și-a redobîndit plenitudinea, sau măcar stăpînirea suficientă a funcțiilor sale, organice, mentale și sociale, care regăsește, fără piedici și fără suferință, capacitatea de a trăi în ritmul și în felul pe care le consideră normale, precum și posibilitatea psihologică de a se împlini în mediul și în rolul pe care soarta i le-a menit. Vindecat este omul care redevine capabil să-și asume întreaga lui responsabilitate de om. Sentimentului bolii îi succede sentimentul însănătoșirii ce rezultă în același timp dintr-o percepție internă (cenestezică, am spune în jargonul nostru) și dintr-un verdict intelectual. Ideea de a vindeca nu este separabilă de o anumită reprezentare pe care bolnavul și-o face despre sine însuși, despre personajul său și despre misiunea lui printre ceilalți, despre puterile, meritele și ambițiile lui și, în general, de opinia pe care o are asupra lucrurilor și ființelor ca și de sensul pe care îl acordă vieții. Între noțiunile de vindecare și salvare se stabilesc astfel corespondențe misterioase. Ne este în acest mod îngăduit să înțelegem cum vindecarea poate duce nu la o viață redusă, așa cum am sugerat pînă acum, ci la o viață mai bună.

Conferind însănătoșirii această semnificație îndrăzneț umană, ne expunem la a descoperi, în cursul mutațiilor ce afectează bolile, niște ciudate discordanțe. Într-adevăr, vindecarea, așa cum o definește în chip implicit bolnavul, lasă să supraviețuiască în țesuturile noastre alterări ale structurii, pervertiri ale metabolismului, anomalii ale comportamentului fiziologic. Cînd bolnavul de tifoidă vede că, sub acțiunea antibioticelor, a luat sfîrșit ciclul febril, cum să nu creadă că tratamentul a reușit? Experiența ne-a arătat însă

că anumite complicații neprevăzute, survenind în plină convalescență, stau mărturie despre perfida activitate ce se desfășoară, împotriva voinței noastre, în mucoasele intestinale. Mijloacele de investigație de care dispunem dovedesc adesea persistența unor stigmate de ordin patologic la subiecți presupuși vindecați: encefalograma, dozajul calcemiei, studiul testelor de coagulare ne arată cum comițialul, tetanicul, hemofilul n-au mai așteptat, ca să renunțe la vocația lor morbidă, încuviințarea organelor și secrețiilor lor. Și, dimpotrivă, cîți bolnavi cărora medicii sînt constrînși să le conteste dreptul la existență și care, riscînd să fie calificați drept „nevropați", se încăpățînează să se considere atinși de o boală pe care nici o mărturie organică nu o justifică în ochii noștri!

Dacă am insistat asupra rațiunilor ce ne determină să denunțăm vindecarea naturală drept un fapt relativ, subiectiv și personal, este mai ales pentru a înțelege mai bine vindecările ce par să nu asculte de legile naturii. Viața este o sinteză: ea combină într-un act unic realități disparate, acelea pe care le investighează savantul, preocupat să descompună procesele organice care o fac posibilă, și acelea de care ia cunoștință însăși ființa vie, atunci cînd are revelația propriului ei mister existențial. Și vindecarea este, la rîndul ei, o sinteză: și ea unește în aceeași ipostază a eului un fapt organic și un fapt de conștiință. Care dintre ele este mai adevărat? Dacă luăm în considerație traiectoria pe care o efectuează în spațiu cuiul înfipt în janta unei roți, ea apare, în raport cu mașina, drept o circumferință, iar în raport cu drumul, drept o cicloidă; și în fapt este, în același timp, și una și alta. În funcție de perspectiva pe care o alegem, vindecarea este și decizie a corpului și decizie mentală. Trebuie așadar să ne mirăm că factori psihologici și factori spirituali pot, împreună, să blocheze, să amîne sau să grăbească această dublă decizie?

Așa cum se întîmplă ca ochii noștri să surprindă, la îngemănarea zilei cu noaptea, jocuri irizate

și fugitive, la fel viața, la limita dintre boală și sănătate, lasă uneori să se interfereze razele și umbrele care reprezintă alcătuirea ei secretă iar observatorul poate avea brusca revelație a dualității din care ea își realizează unitatea. Grație unor însănătoșiri neobișnuite, el poate sesiza enigmatica relație pe care omul o stabilește între modalități ale ființei sale în aparență ireconciliabile. El poate observa totodată cum se insereză sacrul în natură.

Căci sacrul, departe de a contraria natura, poate să o continue și să devină floarea și fructul ei. În trama fenomenelor al căror sediu este ființa vie, biologii observă înlănțuiri pe care par să le justifice în ochii lor lecțiile fizicii și ale chimiei. Dar, dacă observă mai atent și cu o străduanie sinceră, ei sînt obligați să admită, pentru a explica totalitatea lumii vii, că secvențele fizico-chimice trebuie să se integreze într-o unitate de organizare care le depășește și le ia în stăpînire: viața ia naștere din materie. La fel, observăm împrejurări cînd, prin intermediul ordinii biologice, apare o ordine nouă: sacrul ia naștere din viață.

Și totuși, aventurosul țel ce constă în a continua investigările noastre îl vom aplica oare cu adevărat în afara naturii? Atunci cînd capriciile acesteia ne determină să depășim limitele pe care le-am fixat experienței noastre, noi socotim că am trecut dincolo de porțile supreme, acelea ale spațiilor supuse legilor ei. Dacă ne părăsim obișnuințele noastre nu înseamnă că sîntem în chip obligatoriu în afara naturii.

Cu mai multă modestie, să vorbim pur și simplu nu de fapte supranaturale, ci doar de „vindecări neexplicate". Această etichetă nu este totuși și ea prea ambițioasă? În fapt, sînt oare multe vindecări pe care ne putem lăuda că le-am explicat? Ceea ce rămîne neexplicat este, spre exemplu, faptul că minima insurecție a celulelor prin care apare un cancer poartă întotdeauna cu sine o

fatalitate a morții. Or, dimpotrivă, noi includem întotdeauna printre vindecările cele mai greu de explicat vindecările de cancer.

Ar fi mai bine să le numim „vindecări neobișnuite", cu condiția să observăm că avem nu o dată ocazia să întîlnim acest neobișnuit în drumul nostru, drum scabros și pavat mai mult cu enigme decît cu evidențe. Știința noastră își atinge repede limitele și medicul, dacă păstrează gustul adevărului și dorința de a nu se orbi cu privire la validitatea demersurilor sale interlectuale, constată că fiecare zi din practica sa îi aduce o mare provizie de slăbiciuni și incertitudini.

Să ne ferim totuși de a admite prea repede că e vorba de un miracol. Înainte de a conchide că o vindecare pune în derută judecata comună, se impune să ținem seama de partea de eroare, adesea rectificabilă. Fiecare dintre noi ar descoperi fără prea multă greutate în arhivele memoriei sale amintirea unor cazuri în care singularitatea fenomenelor nu era făcută decît din ignoranță, din graba excesivă sau din nepriceperea observatorului. În ceea ce mă privește, îl revăd pe acel adolescent lîngă care m-a chemat odată o familie prietenă. El zăcea în pat livid, cu febră, extenuat. Gîtul ulcerat, deformat de ganglioni, îl determinase pe doctorul care-l trata să-i ia din vîrful degetului o picătură de sînge, iar un specialist priceput găsise redutabila celulă, leucoblastul, semn al leucozei acute. Moartea se afla la căpătîiul bolnavului. Nimic nu putea s-o îndepărteze. M-am retras, cu umerii apăsați de rușine, căci un medic resimte întotdeauna ca un oprobiu personal vanitatea artei sale. Opt zile mai tîrziu, chiar muribundul în persoană, tîrîndu-și picioarele, veni să-mi deschidă ușa. Miracol? ... Părinții erau pe cale să creadă într-o minune. Am cerut ca lamele de sînge să fie supuse la alte cercetări: celula asupra căreia fusese formulat un aviz atît de peremptoriu nu era altceva decît un monocit. Angina monocitară, dramatică uneori în aspectele

ei, reprezintă aproape totdeauna o afecțiune benignă. Astăzi, puncția măduvei osoase ar îndepărta, fără îndoială, această confuzie.

Stranie funcție este aceea care ne constrînge uneori să „condamnăm". E chiar crudă. Ar fi odioasă dacă anumite precauții n-ar fi capabile să-i tempereze rigorile necesare. La aceste precauții ne angajează caritatea și teama de a vedea verdictul infirmat. Medicul, într-adevăr, trebuie să se întrebe. Sînt mulți oare cei cărora nu li se întîmplă să regrete un diagnostic pronunțat prea repede, promulgat cu prea multă larghețe? Unul își va aminti cum, într-o casă încrezătoare, a semănat alarma și desperarea printr-un diagnostic de tuberculoză meningiană (într-o vreme cînd încă nu se știa că poate fi vindecată): n-au trebuit decît cîteva comprese pe fruntea copilului ca răul să fie îndepărtat; cercetări mai atente ar fi permis să se recunoască cu ușurință că era vorba de o simplă criză de acetonemie. Un altul va regăsi în hîrtiile sale clișeul radiografic în care arătase cu un deget vibrant de certitudine imaginea lacunară caracteristică unui cancer al stomacului: el îl întîlnește zilnic, alert, gras și ironic, pe cancerosul său, vindecat, și ține minte de acum înainte că trebuie să fim atenți la acele false goluri provocate de apăsarea unui colon slăbit.

Medicul se înșeală și este înșelat. Exercitarea meseriei noastre este înconjurată de capcane. E suficientă adesea o minimă deformare a faptelor pentru a inversa semnificația unui fenomen. Acei care și-au luat ca sarcină controlul unor vindecări miraculoase știu cu ce vigilență trebuie să se apere nu numai de impostură, dar și de interpretările tendențioase ale unor suflete exaltate, înclinate să fabrice supranatural, pentru suprema glorie a puterilor cerești. Înșelăciunile pioase nu sînt cel mai puțin vinovate.[1]

---

[1] Pe nedrept s-ar crede că epoca noastră a depășit pe predecesoarele ei prin spiritul critic față de aceste false minuni. Al doilea *Henric al VI-lea* de Shakespeare (II, 1) arată un așa-zis orb din naștere care se laudă că

False minuni, false diagnosticuri. Dar, așa cum declara Pascal, „nu există false minuni decît prin faptul că există minuni adevărate".[1] Sînt, cel puțin, cazuri în care știința cea mai informată și cea mai bine înarmată, cea mai scrupuloasă și cea mai puțin înclinată spre a se înșela, cască zadarnic ochii și mărturisește a fi incapabilă să explice ceea ce vede.

O știință este mai întîi un limbaj. Ce este un limbaj în care cuvintele nu se deosebesc de contrarele lor? în care incurabilul este acela care se vindecă? ... Și totuși întîlnim din cînd în cînd incurabili care, spre disprețul judecății noastre, își arogă dreptul de a se vindeca.

În ce mod sîntem oare aduși în situația de a califica o boală drept incurabilă? Dacă ne consultăm tratatele, remarcăm că descrierea unor boli preferă să păstreze tăcere asupra mijloacelor de tratament sau că partea terapeutică se reduce deliberat la o confesiune de absolută neputință. Aceste boli, anemii aplastice, limfogranulomatoza lui Hodgkin, scleroza în plăci, micosis fongoida și multe altele apar drept incurabile prin esență. Ele par că poartă în sine propria lor malignitate, ca un atribut inseparabil de ele însele, asemănătoare cu acele divinități atroce ale cultelor aztece sau çivaïte al căror scop este de a sfărîma și a nimici ... Lupta pe care o pornim împotriva lor nu poate făgădui altceva decît înfrîngere. Totul se petrece ca și cum forțele omului s-ar revela prea inegale față de acelea ale adversarului. Nu ne imaginăm pentru bolnav o izbîndă așa cum nu ne imaginăm o victorie a mielului asupra lupului sau a muștei asupra păianjenului.

Simplă noțiune de fapt totuși, limitată la starea prezentă a experienței noastre și care nu angajează nicicum viitorul. Medicii generației noastre, care învățaseră să considere drept refractare ori-

---

și-a recăpătat vederea atingînd racla sfîntului Alban; ducele de Gloucester demască înșelăciunea. Am văzut nu o dată repetîndu-se sub ochii noștri o scenă analogă.

[1] *Pensées*, XIII, 818 (Brunschvicg).

cărei terapeutici leziunile pe meninge provocate de bacilul tuberculos sau acelea ale endocardului provocate de streptococul hemolitic și pe care reușesc astăzi să le stăpînească, nu mai cred că o boală este incurabilă prin esența ei. Visează la o știință viitoare care ar avea pentru toate bolile remedii eficace. Cei vechi nu concepeau că pot să se afle pe pămînt monștri atît de puternici încît forța și viclenia noastră să nu fie capabilă de a-i supune: mitul lui Hercule exprima această credință în resursele omului.

La drept vorbind, incurabilitatea unei boli este adesea făcută mai puțin din puterea ei proprie cît din slăbiciunea eventuală a celui pe care îl lovește. Cînd organismul, din cădere în cădere, a ajuns la un grad de degradare prea accentuat, știm bine că efortul terapeutului trebuie să se recunoască zădarnic. Sînt prăpăstii de unde nu-ți mai este îngăduit să ieși: decăderea treptată a unui asistolic sau a unui uremic îi duce, pe pante sigure, mai jos decît palierele unei morți care poate fi evitată. Medicina este știința speranței. Fără îndoială, după propriile lor tendințe, nu toți medicii așază în același loc pragurile probabilului și ale certitudinii; dar nimeni nu mai speră atunci cînd unele semne impun în chip imperativ să disperăm.

Speranța de a trăi ajunge multora. Alții își creează pe lîngă aceasta și speranța de a redeveni așa cum au fost. Sînt numite incurabile boli conciliabile cu viața, dar care nu implică refacerea, șubreziri anatomice definitive, dezordini funcționale ireversibile. O scădere prea întinsă a substanței osoase sau musculare, atrofia unui nerv, scleroza glomerulelor unui rinichi, întreruperea printr-un focar hemoragic cerebral a marilor căi motrice descurajează fără recurs orice tentativă terapeutică.

Nu înseamnă că ai prea mare încredere în medicină dacă aștepți de la ea o definiție a bolilor incurabile. Care medic nu ar declara incurabile, fiecare în felul său, un cancer ulcerat al limbii, o

scleroză laterală amiotrofică a măduvei, o ftizie pulmonară larg deschisă în ambii pulmoni, ajunsă la faza ultimă, o cecitate cu dublă atrofie a papilelor optice, o distrugere întinsă a oaselor gambei printr-o osteomielită veche? Or, noi cunoaștem din observații precise, controlate, irefutabile, cazuri în care, integral, instantaneu, fără motiv (fără motiv îngăduit de rațiune) aceste boli s-au vindecat. Cutare canceros, cutare ftizic se află printre noi, cutare paralitic s-a ridicat de pe targa sa, cutare orb și-a recăpătat vederea, la altul oasele și-au refăcut continuitatea. Sper că socotind asemenea fapte „neobișnuite" și „inexplicabile" nu mă voi expune să mă văd acuzat că am depășit drepturile criticii științifice celei mai obiective [1].

Surpriza nu se naște numai din faptul însuși al vindecării, ci din condițiile acesteia. Se întîmplă ca vindecarea unor boli ce pot dispare în chip spontan să ne pară că sfidează înțelegerea noastră, dacă se desfășoară după anumite modalități normale. Natura ne obișnuiește să fim foarte răbdători. Pentru a cicatriza o plagă, trebuie să eliminăm germenii nocivi, să provocăm afluxul circulatoriu, să regenerăm țesuturile celulare, să punem în joc operații clinice și biologice foarte complexe, operă minuțioasă care nu se desăvîrșește decît grație oarbei acumulări a zilelor și a anilor. Ceea ce este propriu vieții este tocmai faptul că se desfășoară în timp. Evoluția cauzalității naturale se stabilește întotdeauna printr-o succesiune de efecte intermediare, precursoare inevitabile ale efectului terminal; acesta are nevoie de timp, așa cum pasărea are nevoie de aer pentru a putea zbura în mod continuu. De aceea un fenomen de refacere instantanee, așa cum ne este dat să-l observăm

[1] Mai de mult ne-a fost încredințată misiunea de a studia personal documentele clinice și anatomice relative la o maladie a lui Hodgkin a cărei autenticitate fusese recunoscută de hematologii cei mai calificați și care, evoluînd pînă la faza terminală, a dispărut în cîteva ore

din cînd în cînd[1], ne apare contrar metodelor naturii. El ne reamintește mai curînd brutalitatea cu care un act voluntar își impune puterea asupra materiei. El introduce în carne o influență străină obișnuințelor cărnii. Cînd vedem cum o boală ce părea definitiv instalată dispare dintr-o dată, cu greu ne putem imagina că trupul renunță la propriile lui legi pentru a asculta de o poruncă ce vine de dincolo de el însuși.

Analiza acestor însănătoșiri neobișnuite revelă încă un caracter. Am semnalat că, chiar cu prilejul unor tratamente aparent naturale, pot fi surprinse stranii disociații, în așa fel încît ai crede că, pentru o clipă, o tulburare patologică se detașează de suportul ei material. Or, în cazul unor vindecări anormal de rapide, se întîmplă în mod obișnuit ca acel caracter instantaneu al fenomenului să aibă în vedere doar refacerea funcțională, refacerea anatomică neintervenind decît mai tîrziu. Bolnavul de tuberculoza vertebrelor, neputincios și imobilizat la pat, se ridică și merge: își cucerește dintr-o dată accesul la o viață normală; dar imaginea radiografică nu se va modifica decît ulterior, doar atunci organismul își va adapta structurile la noile condiții create de vindecare. La fel, orbul vede; vede cu ochii cu care nu ar trebui să vadă [2]; mai multe săptămîni vor fi necesare pentru ca acești ochi care văd să redevină ochi de văzător. Totul se petrece ca și cum, într-o carne marcată cu stigmatele morții, s-ar afirma o plenitudine de viață; ca și cum, printr-o misterioasă inversare a cauzalității, tot vieții îi revine misiunea să creeze condițiile necesare vieții; ca și cum actul ar fi subordonat substanței.

---

fără a lăsa urme, după scufundarea într-o piscină (cazul Ganora).

[1] Cum i s-a întîmplat lui Alexis Carrel care, în cursul unei invocații religioase, a văzut cu ochii lui cum abdomenul unei tinere bolnave se lăsa în jos, pe locul unde cu o oră înainte mîna lui identificase pereții unei peritonite tuberculoase.

[2] Citește cu papilele sidefate (cazul Biré).

Putem să nu acordăm atenție acestor fapte. Putem să ridicăm din umeri și să ne îndreptăm privirile în altă parte. Nu putem nimic împotriva realității lor, fascinantei lor realități. Mai ales nu putem, privindu-le, să nu cedăm ameţelei pe care o încearcă orice om atunci cînd vede adîncindu-se deodată, în trama liniștitoare și fidelă a unei lumi plăsmuite după măsura sa și docilă la controlul său, o gură de umbră, o gaură pe care nu o mai scrutează ochiul său. Cărarea de toate zilele se întrerupe și pasul nostru rămîne suspendat în fața unui spațiu căruia spiritul nostru nu-i găsește nume.

Această ameteală este oare aceea pe care o răspîndește apropierea de neant? Mulți cred fără îndoială aceasta, aceia care, dincolo de inexplicabil, nu concep decît suveranitatea Neființei. Dar noi simțim că trece peste fața noastră, la atingerea gurii de umbră, nu un suflu de neant ci o altă suflare.

Într-adevăr, nu e posibil, pare-se, să considerăm vindecările inexplicabile independent de împrejurările în care se produc și care adesea le dau un sens nou. Unele, la drept vorbind, se produc în mod fortuit și riguros necondiționat: ancheta științifică nu poate decît să înregistreze incidența lor, ca o mărturie a limitelor sale. Atunci cînd un observator trebuie să asiste la un fenomen pe care nu-l înțelege, regulile metodei îl invită să ia scrupulos notă de desfășurarea faptelor, rezervîndu-și aprecierea. Arhivele cunoașterii sînt pline de documente indescifrabile așa cum litoralul mărilor se acoperă de epave informe, fără încetare reluate, respinse și repudiate și de pămînt și de ape.

Dar ceea ce este specific celor mai multe din aceste vindecări inexplicabile este tocmai de a nu se manifesta ca fortuite; este tocmai de a se pune de acord cu o anumită exigență, emanată din adîncul sufletului; este tocmai de a pune un semn în fața noastră și a neliniștii noastre. Între resturile ininteligibile pe care le sfarmă cu picio-

rul pe nisipul țărmului, excursionistul distinge deodată, venit din abisuri, un obiect pe care raţiunea sa ar fi ispitită să-l excludă dar care poartă în el cea mai stranie asemănare, pentru că, neplecînd decît din capriciul obscur al apei mişcătoare, el seamănă cu un gînd.

Consideraţii nedemne de o ştiinţă autentică, se va spune. Este oare metodă demnă de o ştiinţă autentică aceea care-şi interzice să examineze un fenomen în totalitatea sa, care refuză să se întrebe asupra condiţiilor sale şi îl izolează din contextul psihologic de care el aparţine în chip natural? Numeroase vindecări inexplicate revendică un caracter comun: ele sînt *cerute* de viaţă şi se produc în momentul cînd sînt cerute. Ele presupun o chemare. Ele se prezintă ca nişte *răspunsuri.* În numele cărei ştiinţe ni se va tăgădui dreptul de a le studia aşa cum sînt?

Şi nu din neant vor veni răspunsurile. Chemarea conştiinţei în primejdie se adresează totdeauna unei puteri pe care o presupune miloasă şi puternică împotriva suferinţei şi a morţii. Dar influenţa curatoare se poate exercita prin mediere. Cineva, pentru a se vindeca, îşi aplică pe rană un corp material, înzestrat cu virtuţi considerate drept magice, iarbă, piatră, amuletă, filacteră sau talisman. Pentru un altul, autoritatea de unde vine salvarea se încarnează într-o prezenţă umană, şi el se duce să-şi vindece boala la un vrăjitor.

Desigur, medicii şi-ar trăda propria lor lege dacă s-ar abţine să pronunţe o anatemă împotriva vrăjitorilor. Dar cîţi din ei nu trebuie să mărturisească în secret că au văzut reuşind vraciul acolo unde ei eşuaseră! Totuşi, vindecările realizate prin farmece nu demonstrează nimic altceva decît incapacitatea oamenilor de a înţelege faptele al căror instrument ei devin uneori. Cine spune miracol, într-adevăr, nu spune numai minune. Propriu miracolului este de a include minunea, fenomenul biologic al vindecării neobişnuite, într-un eveniment de o altă natură, un eveniment care conferă regenerării corpului valoarea unui semn. O fiinţă marcată de degradare şi moarte

se simte deodată transformată în obiect favorizat şi iubit cu duioşie. În tulburarea trupului său eliberat, el încearcă certitudinea unei prezenţe şi a unei iubiri care, în el şi pentru el singur, reînvie pentru scurtă vreme elanul creator originar. Paraliticul care îşi aruncă cîrjele, se ridică şi merge nu mai este atunci doar un infirm admis să redevină valid. Este un om care face în intimitatea existenţei sale organice experienţa miraculosului. Este un martor. El aduce mărturie prin forţa şi sănătatea lui recăpătate.

Dacă miracolul, ca *minune*, ţine de observaţia ştiinţifică, ca *mărturie* nu mai aparţine ordinii raţiunii, ci unei cunoaşteri de alt tip. De aceea apare ca un semn de contradicţie şi totdeauna va întîlni increduli.

Putem să ne lăudăm că am forţat convingerea incredulilor asupra realităţii însăşi a minunii. De fapt, sînt tot mai rari cei care o neagă, care nu văd în miracol decît fraudă şi înşelăciune, care consideră vindecările anormale drept iluzorii, fie contestînd organicitatea bolii, pe care o asimilează unei simple nevroze, fie respingînd însuşi faptul vindecării. Ne este permis astăzi să afirmăm, la lumina unei experienţe obiective, că putem vedea din cînd în cînd vindecîndu-se bolnavi pe care regulile cercetării ştiinţifice ne-ar invita să-i considerăm incurabili. Pe de altă parte ne este îngăduit să administrăm dovada că, de mai multe ori, aceste vindecări s-au operat în moduri neobişnuite, dacă, spre exemplu, s-au supus unui ritm anormal de rapid. Mai mult, nu vom ieşi din domeniul observaţiilor adevărate remarcînd că aceste vindecări insolite nu se produc la întîmplare, ci că se înregistrează înmulţirea lor surprinzătoare în locuri şi împrejurări determinate.

Dar incredulii nu se vor simţi deloc constrînşi să depăşească termenii acestei demonstraţii pentru a face relaţia între minune şi mărturie, între fenomenul aberant şi dovada unei alte iniţiative. Faptele deconcertante care le sînt supuse vor manifesta în ochii lor acţiunea factorilor interni, încă necunoscuţi. „Speranţa vindecă", spunea

Charcot. Reprezentări mentale puternice pot impune o deviație mișcărilor vieții organice, spun adepții psihosomaticii. Ce să le răspundem?... Cel mult să remarcăm că, din atîția bolnavi exaltați de aceeași speranță care vindecă și adunați în aceeași comuniune frenetică, numai unii beneficiază de enigmatica favoare curatoare. Speranța nu este deci motiv suficient pentru a te vindeca. Și ce să mai zicem despre cazurile cînd se vindecă spirite tari și cînd vindecarea anticipă speranța și o provoacă?

La drept vorbind, scepticii noștri, dînd vindecările neexplicate pe seama forțelor necunoscute, fac ei înșiși, fără voia lor, act de devoțiune față de mister și nu putem să-i convingem cu ajutorul rațiunii și al demonstrației, dacă le place să creadă că idoli împodobiți cu vocabule științifice valorează mai mult decît o speranță vie.

Judecata noastră nu se simte descumpănită de nimic mai tare decît de a vedea evoluînd alături, în aceeași societate și sub aparențe identice, două specii de oameni pe care le-am crede diferite unele de altele, oameni pentru care speranța este o nevoie și oameni pentru care speranța este un scandal.

Acestora din urmă știința le deschide un veritabil loc de refugiu. Știința le oferă refugiul unei lumi închise; liniștitoare, măsurată, etichetată, în care e bine să aștepți fără remușcări, fără teamă, fără aventură acea oră a cenușei pe care-ea are misiunea să o garanteze.[1] Știința reprezintă cea mai bună poliță de asigurare împotriva riscurilor vieții veșnice.

Dar cine știe dacă știința însăși nu amenință să deschidă, într-o zi, în fața lumii, prăpastia insesizabilului?

---

[1] Niciodată această concepție a științei asimilată unui alibi nu s-a trădat mai tare decît în reflecția dureroasă pe care a făcut-o Claude Bernard în caietele sale secrete: „Știința mă absoarbe, mă devorează: este tot ceea ce cer, *numai de m-ar face să uit de existența mea.*“ (Citat de Pierre Mauriac: *Claude Bernard*, Grasset, pg. 223).

Montaigne[1] spune că „Pentru creștini, cînd întîlnesc un lucru de necrezut, este o ocazie să creadă. Acest fapt este cu atît mai potrivit cu raţiunea lor cu cît este contra raţiunii omeneşti". Chiar dacă înţelegem să rămînem în limitele „raţiunii omeneşti", nu vom rezolva uşor problemele pe care le ridică ambiţia de a da o demonstraţie ştiinţifică a preternaturalului.

Ştiinţa îşi propune să cunoască fenomenele şi raporturile lor. Ea ţinteşte să stabilească dependenţa fiecărui fenomen faţă de antecedenţii necesari din care acesta a derivat după legi constante. A declara, de la început, despre un fenomen că nu aparţine unor categorii naturale şi că scapă oricărei determinări înseamnă a-l scoate de sub apartenenţa ştiinţifică, înseamnă a-i interzice savantului, sau cel puţin a-l face să renunţe, să-l examineze.

Ştiinţa, fără îndoială, defineşte acest fenomen prin însuşi faptul că îl exclude; ea îl defineşte drept o excepţie la ordinea ale cărei reguli le formulează. Dacă ştiinţa ar putea apare drept desăvîrşită, simplul act de a respinge un fenomen din cadrele ei ar fi suficient pentru a-i conferi acestuia un caracter preternatural. Dar cine ar îndrăzni să nege că ştiinţa nu e în plină evoluţie? Nimic nu ne garantează că excepţia de astăzi nu va intra mîine într-o nouă ordine ale cărei legi urmează să fie descoperite. „Ceea ce numim astăzi excepţie, spune Claude Bernard, este pur şi simplu un fenomen ce prezintă una sau două determinări deocamdată necunoscute". Niciodată savantul n-ar trebui „să se mire": noul, neaşteptatul, neexplicatul sînt tributul lui cotidian. Doar mentalităţile primitive descoperă în natură un obiect de stupoare.

Un incredul va găsi aşadar întotdeauna raţiuni pentru a refuza să-şi dea asentimentul său mira-

[1] *Essais*, II, 728 — A

colului și să-i interzică accesul în universul lui logic. Chiar dacă va accepta minunea, nu va accepta mărturia. [1]

Dar dacă încercările de demonstrație științifică a preternaturalului provoacă la cei increduli sentimente de neîncredere de neînvins, ele repugnă și altora. A spera de la fenomenele sensibile și contingente o cunoaștere mai exactă a adevărurilor eterne atestă o credință abuzivă în știința însăși. Este acea credință abuzivă de care dau dovadă spiritele care îi somează pe medici să proclame în concluziile raporturilor lor lipsa de acord dintre un fapt presupus miraculos și legile biologice. Pretinsele legi biologice nu comportă un grad de certitudine suficient pentru ca excepțiile de la aceste legi să poată fi, cu toată rigoarea, socotite ireconciliabile cu posibilitățile naturii. O „lege" nu exprimă nimic altceva decît efortul provizoriu încercat de rațiunea umană pentru a-și încorpora datele unei experiențe mereu revocabile. Nu putem admite ca acceptarea unui mesaj ce depășește condițiile actuale ale vieții noastre să fie condamnată să depindă de unele fenomene și nici de interpretarea lor mereu fluctuantă, supusă alternativelor științei.

Mai mult, intențiile providențiale, în măsura în care ne este îngăduit să apreciem, par să proscrie țelul de a degaja din faptele presupus supranaturale o lecție de speranță. Recunoașterea caracterului lor supranatural nu presupune cîtuși de puțin unanimitatea rațiunilor, ci o liberă aderiune a constiințelor, dacă nu chiar o favoare pe care fiecare trebuie s-o merite și care nu poate fi deci împărțită.

---

[1] *Cum autem tanta signa fecisset, non credebaant in eum, ut Isaiae impleretur.* „Oricîte miracole a făcut, tot nu crezură în el, pentru ca să se împlinească cuvîntul lui Isaia" (Ioan, XIII, 37). Pentru „a orbi ochii și a face inimile de piatră" în fața manifestărilor clemenței divine, Isaia n-ar fi putut imagina un instrument mai eficient ca știința.

Un anumit act aparent miraculos este făcut pentru a răspunde unei anumite chemări. El se adresează unei singure creaturi. Este împlinirea unei singure dorințe. Poartă dovada unei alegeri, a unei adopțiuni. Este inseparabil de colocviul purtat între o milă infinită și o rugăminte personală.

Desigur, medicii nu-și pot interzice să aplice studiul lor asupra faptelor aparent miraculoase, și asta de n-ar fi decît dorința de a-și îmbogăți propriile lor tentative de experiență a miraculosului precum și acelea ale sufletelor de bună credință. Dar ar apuca-o pe un drum greșit dacă s-ar ambiționa să deducă din acest studiu adevăruri notorii și publice de care nimeni n-ar trebui să se îndoiască.

Concepția științifică a vindecării neglijează un element esențial: ea omite să se informeze asupra pregătirilor și urmărilor psihologice ale acestei vindecări. Ea nu-și dă seama că, în anumite împrejurări, subversiunea și eliberarea corpurilor se limitează să figureze, drept semne, și să denunțe, drept dovezi, o altă subversiune și o altă eliberare, acelea ale psihicului. Astfel, se justifică ceea ce miracolul ar putea avea ofensator față de rațiune. Cînd incredulii refuză să admită că o mare inteligență se pretează, pentru a place uneia din creaturile sale, la jocul posibil ce constă în a deranja echilibrul legilor a căror permanență și generalitate ea însăși le-a instituit, ei nu țin seama de faptul că, în economia secretă a universului, salvarea unui singur om contează infinit mai mult decît respectul unei legi naturale.

Dacă „miracolul" este întotdeauna, printre oameni, subiect de ceartă și de scandal, este pentru că prin el se reînnoiește un conflict insolubil.

Cei mai mulți postulează spontan o lume fizică ce se conduce după ideea dreptății. Ce așteptau cei vechi de la soare dacă nu să fie drept? „Dacă soarele se abate din drumul său, Eriniile îl cheamă de îndată la ordine", spunea Heraclit din Efes.

Bobul ce germinează la reîntoarcerea anotimpului propice, marea supusă legii solstițiului, alternanța inevitabilă a celor bune și rele, cadența orelor și succesiunea vîrstelor, ca și figurile imuabile pe care le așază la marginea cerului Compasul, Sextantul sau Balanța, toate acestea îi reamintesc înțeleptului marele precept al dreptății, care face ca o ființă să nu poată exista în plenitudinea firii sale fără să consimtă la poruncile Necesității ...

Va avea oare un deznodămînt acest divan dintre dreptate și milă, această dezbatere care ne divizează în chip ireductibil și care implică, așa cum bine înțelegem acum, atît morala cît și fizica? Se vor găsi întotdeauna oameni care vor opta pentru universul-mașină și oameni care vor opta pentru universul-gîndire, unii cărora le va place să discearnă, în spatele fenomenelor, mecanisme, iar ceilalți, intenții.

Dar cel care crede în universul-gîndire nu are nevoie de întîlniri excepționale pentru a percepe o prezență apropiată, pe cineva care îl pîndește, îl ascultă, îl încurajează, îl așteaptă, un prieten de toate zilele și de viață veșnică. Pentru acela, nu există nici o clipă care să nu devină minune, care să nu aducă după sine un miracol. De fiecare dată cînd un mugur se deschide, cînd o rază străbate printre nori, cînd un copil aruncă asupra lucrurilor prima lui privire, cînd un semn al frumuseții apare pe un zid sau e introdus în trama unui poem, de fiecare dată în regiunea cea mai ascunsă din noi înșine se împlinește o speranță. Mă îndoiesc că există undeva o rațiune într-atît de sigură de adevărul ei încît să condamne speranța și să ne interzică să auzim cum cîntul ei străbate nemărginirea spațiilor.

DEDICAȚIE

Amintirii scumpe a lui Eugenio d'Ors

Maestre, moartea dumneavoastră a frustrat această carte de prefața pe care mi-ați promis-o. Doresc totuși ca numele dumneavoastră să apară înaintea sfîrșitului acestei cărți pentru a risipi îndoielile mele și a-mi confirma așteptările. La fel călătorul, citind pe ultima bornă semnul la chemarea căruia plecase, înțelege că drumul a fost fructuos și speranța îndreptățită.

Mai multe din aceste pagini v-au fost citite, cu cîteva săptămîni înainte de moarte, pe terasa unei case izolate de pe litoralul catalan, înconjurată de tufe de tamariscă. Vila se învecina cu o naivă capelă marină împodobită cu ex-voto-urile pescarilor și cu epave ale unor naufragii de demult ... Voi păstra mereu în mine amintirea acelor ultime convorbiri, pe care le-am purtat pe galeria de sus, asaltată de vînturile venind din larg, dinspre marea scînteind sub razele lunii. Față de învățăturile pe care le primeam, ce mai contau cele cîteva cuvinte ale mele aducătoare de iluzie și de încredere mimată?

Cît de mult am vrea ca vocea dumneavoastră să mai răsune cu putere în acest secol al impostorii, cînd atîția idoli falși au impus să fie sacrificați atîția oameni înșelați, vocea care ne-a cerut să „nu slujim un stăpîn care poate să moară". [1]

---

[1] *Gnomica*, p. 76.

În această schiță de carte căreia ați acceptat să-i fiți nași, v-a plăcut să recunoașteți expresia, fără îndoială neîndemînatică, a acelei „gîndiri figurative" care v-a inspirat toate scrierile, aceea în care, așa cum ați precizat într-un mesaj pe care mi l-ați încredințat, într-o zi, cu misiunea să-l citesc în fața unei adunări, „aceea în care ideile au o formă, iar fenomenele un sens".

Străduindu-mă, cu mijloacele mele nesigure, să continui investigația dumneavoastră asupra formelor omului și ale creaturilor însuflețite, am încercat bucuria, poate temerară, dacă nu chiar înșelătoare, de a regăsi cîteva din legile pe care le-ați desprins din examinarea stilurilor și a civilizațiilor. Ca și arta, natura ne sugerează că formele nu se nasc din împrejurări fortuite; formele semnifică.

Nu știu dacă această carte îi va face pe cititori să împărtășească convingerea care a inspirat scrierea ei, și că le va furniza suficiente dovezi în favoarea ideii că formele pot duce la cunoașterea sufletelor. Să sperăm că măcar mă va ajuta pe mine însumi să-mi clarific propriile mele nedumeriri ce se reflectă în aparențele și imaginile lumii vii.

Vă plăcea să citați vorbele lui Juan de la Cruz: „Sîntem pe lumea asta nu pentru a vedea, ci pentru a nu vedea". Dacă am vrut, cu o insistență pe care unii o vor considera bolnăvicioasă sau vinovată, să cercetez monștrii și să pîndesc apariția pe pămînt a miracolelor, este pentru că, grație insolitului și anormalului, învățăm să „nu vedem" sau mai curînd să depășim limitele vizibilului. Pe peretele tare pe care ni-l opune coerența lucrurilor, mîinile noastre dibuie, căutînd mereu crăpătura unei uși sau gaura pe unde putem introduce cheia în broască.

Cînd am fost primit, pentru prima oară, la „Caseron del Sacramento", locuința dumneavoastră din Madrid, astăzi distrusă, am fost condus dintru început către un fel de hipogeu, luminat de o veioză, și ne-am oprit în fața unei

mari figuri înaripate, sculptată în lemn de stejar: „Vino, mi-ați spus. Înainte de toate, trebuie să-l salutăm pe protectorul casei".

Era oare doar un rit menit să-l deconcerteze pe străinul credul sau o joacă de estet căruia îi place să se distreze cu simboluri? M-am convins, cîteva luni mai tîrziu, că nici un fel de înșelătorie nu travestise ceremonia primirii. Era la sfîrșitul unei convorbiri în cadrul căreia mi-ați împărtășit temerile dumneavoastră, în speranța că aș putea să le alin. După ce mi-ați descris starea de neliniște în care vă lăsase trecerea unei umbre, v-am auzit adăugînd, cu vocea aceea joasă și aspră: „... Dar, știi, eu cred în speranță".

Nu bănuiam atunci că omul ce se afla în fața mea, omul acela atît de lucid și de puternic, a cărui dialectică fascinase o întreagă generație, și care, prin șiretlicuri sau prin violență, forțase de atîtea ori adevărul, păstra în ascunzișurile sufletului său simțul misterului, mai imperios chiar decît rațiunea. Nu era din aceia care își croiesc drum printre negări și hazarduri și care nu așteaptă nimic și nici nu se tem de o lume fără prezențe. Era dintre aceia care simt mereu, alături de ei, un tovarăș de drum, răbdător și credincios, atît în stare de veghe cît și în somn, mergînd în același ritm cu ei... Dintre aceia al căror cer este, uneori, traversat de preziceri, a cărui tăcere este, cîteodată, traversată de răspunsuri și care știu, așa cum a spus unul din ei, „să rămînă liniștiți totdeauna..."

Atunci cînd o conștiință copleșită de daruri, îmbogățită cu comorile unei înțelepciuni cucerite fărîmă cu fărîmă în lupta contra neantului, devine deodată lucidă și înțelege că s-a făcut tîrziu pe cadranul destinului său, mai tîrziu decît credea, ea îndreaptă asupra sa o altfel de privire, își judecă manifestările exterioare și minciunile și, în spatele deghizărilor de fiecare zi, își regăsește adevărul. Se întîmplă să întîlnească atunci pe cineva care îi va primi mărturisirile acelor minute de neașteptată și crudă clarviziune. Cineva?...

Cineva dintre noi, cel mai adesea, căci acesta e privilegiul medicilor, trist privilegiu, la urma urmelor.

Dar cît este de reconfortant pentru cel care ascultă mărturisirea atunci cînd aude nu un blestem, cum se temea, nici izbucniri de revoltă, ci acceptare, mulțumiri, cuvinte care înalță un cînt al uitării de sine, al laudei și al liniștii sufletești:

„Cred în speranță ..."

Între cînt și tăcere, fie ca aceste amintiri, pentru mine fără de preț, să aducă o ultimă clipă de odihnă.

Am considerat întotdeauna că este foarte necesară frecventarea acelora care puteau să mă învețe să extrag „mierea din pietre", așa cum spunea Bernard de Clairvaux. [1] Am căutat peste tot semne.

Dar, dacă formele sînt semne, ele nu se vor desăvîrși decît abolindu-se pentru a se confunda cu realitatea semnificată.

Cînd Semele, fiica lui Cadmus, a făcut în așa fel ca amantul ei, zeul-fulger, să o viziteze în veștmintele lui de gală, ea dispăru dintr-o dată, arsă de o splendoare pe care carnea ei obscură nu putea să o suporte. Tot astfel, sub strălucirea unei alte frumuseți, în sfîrșit evidentă, toate formele se destrămară.

Formiguère-en-Capcir, 1952—1962

[1] „Învățăm mai mult din cercetarea pădurilor decît a cărților: copacii și stîncile vă vor învăța lucruri pe care nu le veți găsi nicăieri altundeva. Vă veți convinge prin experiența proprie că se poate obține miere din pietre și ulei din stîncile cele mai tari" (Bernard de Clairvaux: *Epistola* 106). Imaginea este, de altfel, împrumutată din Cîntarea lui Moise: ... *ut surgeret mel de petra oleumque de saxo durissimo* (Deut., XXXII, 13).

CUPRINS

Cuvînt înainte *de Dan Grigorescu* 5
Introducere. SENSUL FORMELOR 14

Capitolul I ŞTIINŢA FIGURII OMENEŞTI 22
Capitolul II LIMBAJUL MÎINILOR 61
Capitolul III COPIII DIN IDUMEEA 93
Capitolul IV O ISTORIE A CELOR SLABI.. 124
Capitolul V PITICII DIN LAGUNĂ..... 138
Capitolul VI ŞCOALA ECORŞEURILOR.... 157
Capitolul VII FRUMOŞII DEMONI AI ANTIPHYSIEI 169
Capitolul VIII DE LA MONŞTRI LA ZEI 186
Capitolul IX NOUL DISCURS DESPRE INOROG..... 214
Capitolul X ISPITA MELUSINEI..... 228
Capitolul XI DE LA INEXPLICABIL LA CERTITUDINE 253

Dedicaţie 278

Redactor: VIOREL HAROSA
Tehnoredactor: VIRGIL STRUGARIU

Bun de tipar: 28 XI 1983
Apărut 1983; coli de tipar 11,83; planșe 6.

Tiparul executat sub comanda
nr. 620 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918"
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

Biblioteca de artă

362

Biografii. Memorii. Eseuri

înţelepciunea formelor

Marcel Sendrail face parte din categoria acelor savanţi, cunoscători excelenţi ai artei, de care susţinea Panofsky că e neapărată nevoie pentru elucidarea marilor probleme ale gîndirii artistice şi ale manifestării Formei. Tipul de cercetare pe care îl ilustrează cartea de faţă e o reabilitare a observaţiei, a studiului ce îşi propune să descopere raporturile formei artistice cu modelul ei real.
Întreaga problemă a anamorfozelor se mută *în afară* picturii şi a artistului, în lumea reală. Ceea ce ar putea să pară unui cititor mai grăbit exces de date ştiinţifice, fără vreo legătură directă cu arta, e necesara punerea la punct a raporturilor artei cu modelele sale. Raţiunea e implicată direct, ea nu e numai un argument al omului de ştiinţă, e însăşi motivaţia artei ca oglindă şi comentatoare a lucrurilor vizibile.

DAN GRIGORESCU

Lei 15